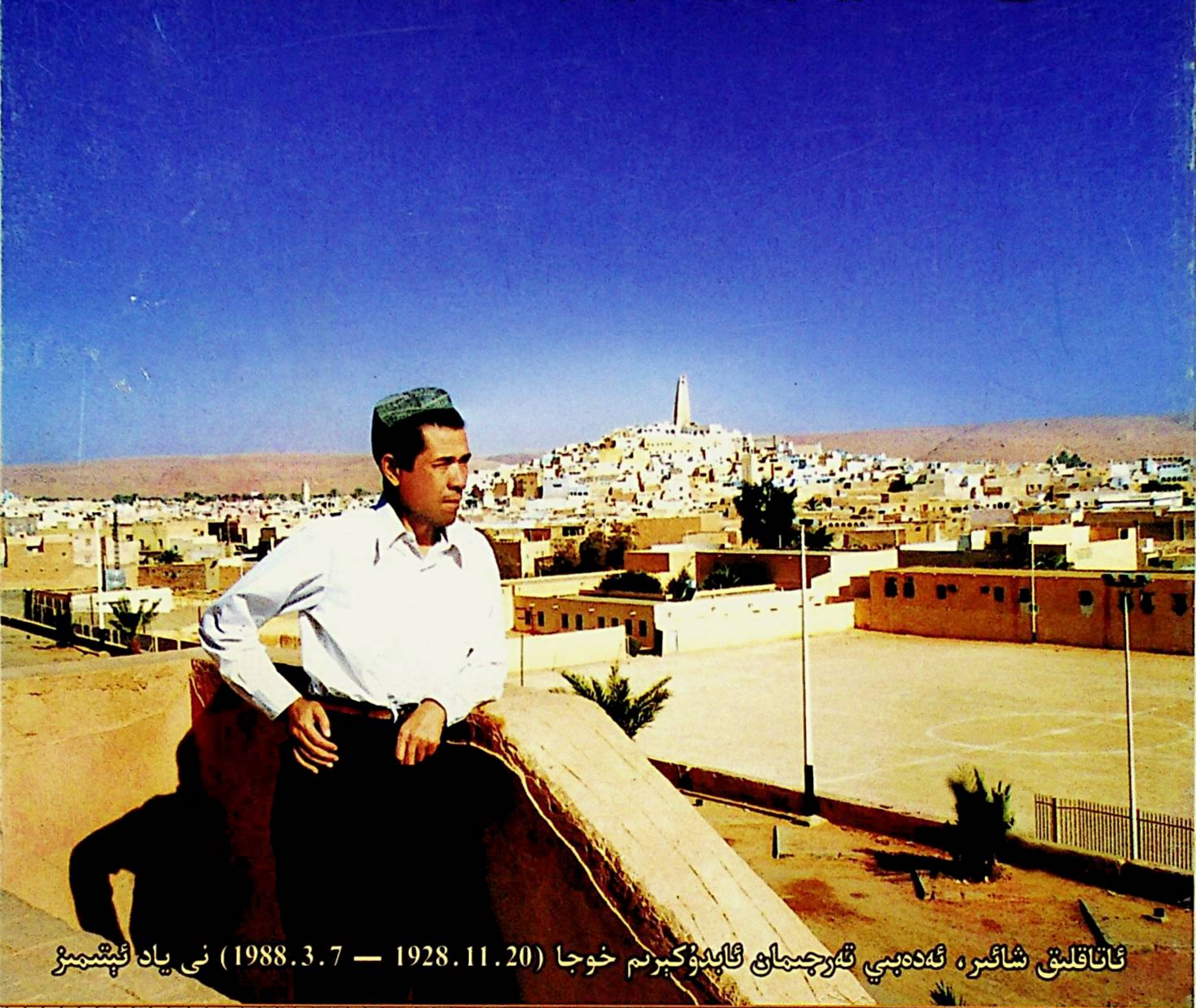
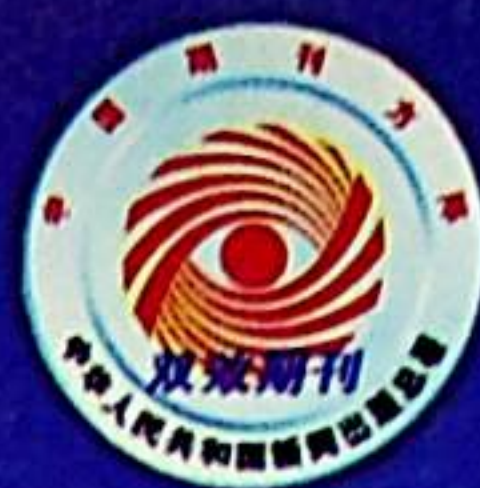

«جۇڭگو سەرخىل ژۇرناللار سېپى» دىكى نەشرىي تەپكار
 入选《中国期刊方阵》的刊物
 «شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن نەشرىي تەپكار
 荣获《新疆期刊奖》的刊物

ئاتاقلق شائىر، ئەدەبىي تەرجىمان ئابدۇكېرىم خوجا (1928.11.20 — 1988.3.7) نى ياد ئېتىمىز

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

1

2011

新疆文化

ISSN 1008-6498

9 771008 649003

ئەسلىدە بىرلا «ئاق چاچلىق قىز»دىن باشقا تۈزۈك تىياتىرى يوق شاڭخەي بالېت ئۆمىكىنى «مىللىي خاسلىق — جۇڭگو بالېتچىلىقىنىڭ دۇنياغا يۈزلىنىشىدىكى ئاچقۇچ» دېگەن ئىدىيە بويىچە يېتەكلەپ بۈگۈنكى كۈندە نۆۋەت بىلەن ئوينىيدىغان «ئاق قۇ كۆلى»، «دونكىخوت»، «گىسسېل»، «چۇغلۇق قىز»، «فائۇست» قاتارلىق توققۇز كىلاسسىك تىياتىرى بار، دۇنياغا يۈزلەنگەن داڭلىق ئۆمەك قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا زور تۆھپە قوشقان سەنئەت تەشكىلاتچىسى، شاڭخەي بالېت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ھامۇت ئەھەدى ئەپەندى.

● شونارمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبايلىق، ئوقۇشچانلىق ●

بۇ سانددا

خۇشاللىققا خۇشناۋا جاھان

«مەشرەپ» ب د ت نىڭ «جىددىي قوغدىلىدىغان غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكى» گە كىرگۈزۈلدى..... 2

«ئۆزۈڭنى تونۇ!»

مېنىڭ ۋەتەنم..... چىڭغىز ئايماتوۋ 3

ئەنئەنە ۋە مەۋجۇتلۇق

نەسپىي مەۋجۇدىيەت ئوقۇمى ئارقىلىق ئەنئەنگە باھا..... ئابلەت مۇھەممەت 5

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئىككى رىۋايەت..... (شېئىرلار)..... بۇغدا ئابدۇللا 13
شېئىرلار..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 15
يەتتە شېئىر..... ئادىل تۇنىياز 17

روھىيەت مەشئەللىرى

گۈلەندەم ئابىستاينىڭ كۈندىلىك خاتىرىسى ئىزىدىن..... يالقۇن روزى 21
ئۇيغۇر قىزى نۇزۇگۈم..... ئابدۇرېھىم دۆلەت 32

سەنئەت تەتقىقاتى

«كۈسەن ئۈسۈلى» يالىڭاچ ئۈسۈلمۇ؟..... ئەھمەت داۋۇت 42

دەيمۇ، دېمەيمۇ

تۇل موماي ۋە چىرىك ئۈنۈر..... ئوسمان زاھىر 50

تەپەككۈر كۆزى

تەپەككۈر مېۋىلىرى..... ئابدۇغېنى تۇغرىۋەلىپكىن، گۈلزيا مۇستاپا قاتارلىقلار 56

بىلىم باغچىسى

مۇقىم بايراملار ۋە خاتىرىلەش كۈنلىرى..... زۇنۇن باقى تەييارلىغان 60

«ئۆزۈم ھەر جايدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر»

جەنۇبىي جۇڭگودا يىلتىز تارتقان ئۇيغۇرلار..... ھىدايەت يانتاق 62

تەرجىمە كۆزىنىكى

«تىلماچلار چايخانىسى» دىكى پاراڭلار... ئەلجان تۇرسۇن قاتارلىقلار تەرجىمىسى 73

بۇ ساننىڭ ئىجرائىيە مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخىرېداكتورى: بەگمەت يۈسۈپ

شىنجاڭ

مەدەنىيىتى

(60 - يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال
ئەدەبىي ژۇرنال
2011 - يىل 1 - سان
(ئومۇمىي 307 - سان)

باش مۇھەررىر (قوشۇمچە):
زۇنۇن باقى

(ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ
باشقارما باشلىقى دەرىجىلىك مەمۇرى)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر،
تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى:
بەگمەت يۈسۈپ
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

تەكلىپلىك گۈزەل سەنئەت
لايىھەلىگۈچى:
نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن
(ئەدەبىيات ماگىستىرى)

«مەشرەپ» پ د ت نىڭ «جىددىي قوغدىلىدىغان غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكى» گە كىرگۈزۈلدى

داۋاملاشتۇرىدىغان ۋە ئەۋج ئالدۇرىدىغان مۇھىم سورۇنى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ھىيت-بايرام، مىللىي پائالىيەتلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

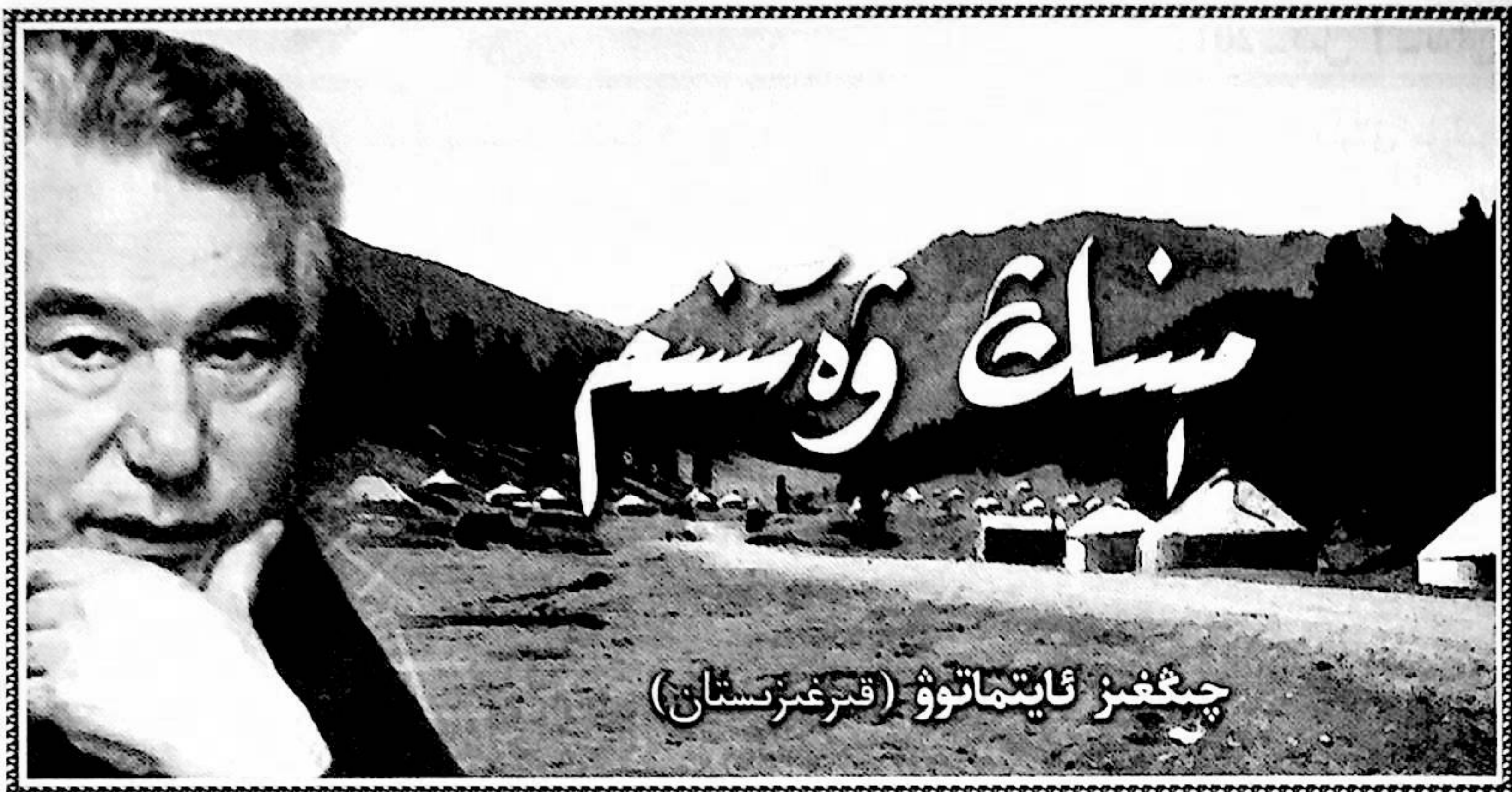
«جىددىي قوغدىلىدىغان غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكى» بولسا پ د ت مائارىپ، پەن-مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ 2003-يىلى ئۆكتەبىردە ماقۇللانغان «غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ئەھدىنامىسى» گە ئاساسەن تەسىس قىلىنغان بولۇپ، بۇ تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەن غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ساقلىنىش ئەھۋالى جەھەتتە ھېلىمۇ تەھدىتكە ئۇچراۋاتقان مەدەنىيەت مىراسلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىگىلىشىمىزچە، 2006-يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا «مەشرەپ» نى قۇتقۇزۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، «مەشرەپ» تىن ئىبارەت بۇغەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى تەكشۈرۈش، قۇتقۇزۇش ۋە قوغداش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغاندىن بۇيان جەمئىي 31 خىل مەشرەپ سۈرەتكە ئېلىنغان. ئەسلىدە بار بولغان 130 نەچچە خىل مەشرەپ تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئازىيىپ ھازىرغا قەدەر 30 نەچچە خىل مەشرەپ ساقلىنىپ قالغان ئىكەن.

2010-يىلى 15-نويابىر كېنىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى نايروبىدا ئۆتكۈزۈلگەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، پەن-مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ھۆكۈمەتلەر ئارا كومىتېتىنىڭ 5-يىغىنىدا «مەشرەپ» نى «جىددىي قوغدىلىدىغان غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكى» گە كىرگۈزۈش ماقۇللاندى.

«مەشرەپ» شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا كەڭ تارقالغان. رايون ياكى ئىجتىمائىي رولنىڭ پەرقلىق بولۇشىغا قاراپ مەشرەپنىڭ ئىپادىلەش شەكىللىرى مول ھەم خىلمۇ-خىل. ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ۋە مۇقام، خەلق ناخشىلىرى، ئۇسسۇل، ئەلنەغمە، تىياتىر، سېرىك، خەلق ئويۇنلىرى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قاتارلىقلارنى نامايان قىلىدىغان ئاساسلىق مەدەنىيەت بوشلۇقى. شۇنداقلا، ئەخلاق، ئۆرپ-ئادەت، مىللىي قائىدە-يوسۇن، مەدەنىيەت-سەنئەت قاتارلىقلارنى

چىڭغىز ئايماتوۋ (قىرغىزىستان)

ئۇقماي ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ھەۋجۈت ئىكەنلىكىگە ناھايىتى ھەيران قالدۇ:

— داداڭ ساڭا يەتتە ئاتاڭنىڭ نامىنى ئۆگەتمىگەنمۇ؟ — دېدى بالا.

— كىم بىلىدۇ ئۇنى، بىلگەننىڭمۇ نېمە زۆرۈرىتى بار؟ يەتتە ئاتامنى بىلمەيمەن. بىراق كۆرۈپ تۇرسەنغۇ، بىر ئوبدان ياشاۋاتمەن.

— ئاتامنىڭ دېيىشىچە، كىشىلەر ئۆز يىلتىزىنى ئۇنۇتسا، تاپتىن چىقارمىش. — نېمىشقا؟

— ئۇ چاغدا كىشىلەر بەربىر ئەۋلادلىرىم بىلمەيدىغۇ دەپ، يامان ئىشلاردىن يانمايدىغان، گۇناھىدىن يىرگەنمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ، دەيدۇ ئاتام، بەربىر بالىلىرىم، بالىلىرىمنىڭ بالىلىرى بىلمەيدۇ دەپ ساۋابلىق ئىش قىلمايدىغان بولىدۇ...

بۇ ئاددىيغىنە ئەنئەنىۋى پەلسەپىنى، مەن بالىلىق چاغلىرىمدا شېكەرلىك ئاقساقاللارنىڭ نەسەت سۆزلىرىدىن ئاڭلىغان ئىدىم. مەن شېكەرلىك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئېسىل ئەنئەنىنى ھازىرغىچە ئەستە تۇتمەن. مېنىڭ ئاتام — تۆرۈقۇل، تۆرۈقۇلنىڭ ئاتىسى — ئايمات، ئايماتنىڭ ئاتىسى — كىمبىلدى، كىمبىلدىنىڭ ئاتىسى — قونجۇجوق... مۇشۇنداق سۈرۈپ كەلسەك، بىزنىڭ جەمەتنىڭ يىلتىزى شېكەرلىك ئۆزىگىچە داۋاملىشىدۇ. ئاتامنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتىلىرىنىڭ تۇغقانلىرى — ئېرىسقۇلبەگ، كېرىمبەگ، ئۆزبەگ، سۇبانبەگ، دوۋۇلبەگ، ئالمىقۇل، پىرىمىقۇل... بۇلارمۇ مېنىڭ بوۋىلىرىمنىڭ قاتارىغا كىرىدۇ.

قارىماققا بۇ بىر قاتار ئادەم ئىسىملىرى تىزىملىكىدەك تۈيۈلسىمۇ، ئەمما، مەن ئۈچۈن بۇنىڭ مەنىسى تولىمۇ چوڭقۇر. ئەل ئىچىدە، بۇ ئىسىملار توغرىلۇق ئېيتىلىۋاتقان تەرىپلەرنى ئاڭلىغىنىمدا، تولىمۇ خۇرسەن بولىمەن ۋە پەخىرلىنمەن. بۇ كېيىنكى ئەۋلادلارغا: ئەجدادلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ۋە ئۇلارنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرمەسلىك توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرىدۇ.

ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆز ۋەتىنى بولىدۇ. «ۋەتەن» [1] دېگەن بۇ سۆز قىرغىزلاردا ئاتا-بوۋىلار ياشىغان جاي، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرت دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ پەقەت باغۇبوستانلىقنىلا كۆزدە تۇتقان گەپ ئەمەس. مەن ھازىرقى دۇنيا توغرىلۇق گەپ ئېچىشتىن بۇرۇن ئۆز ھاياتىمنىڭ يىلتىزى سۇ ئىچكەن مەنبە توغرىلۇق توختالماقچى. تولىمۇ سېغىندۇرغان، بىر كۆرۈۋېلىشقا تەشنا بولغان تالاس دىيارىنى ئاق ۋە قارىسى ئارىلاش قىياپىتى بويىچە، كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشمەن. ئەگەر مەن ئالەم بوشلۇقىدا كۆك قەرنى كېزىپ كېتىۋاتقان ساياھەتچى سۈپىتىدە، يەر توغرىلۇق ئويلىنماقچى بولسام، چوقۇم ئۇنى ئۆزۈم چوڭ بولغان شېكەر ئاۋۇلى ئارقىلىق تەسەۋۋۈر قىلىشىم تۇرغانلا گەپ. چۈنكى مېنىڭ يىلتىزىم ئاشۇ شېكەر ئاۋۇلىدا. شۇ يەردە مېنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىم ياشىغان. شۇ يەردە مەن بۇ يورۇق دۇنياغا كۆز ئېچىپ، تۇرمۇش ئۆگەنگەن ھەم ياشاش يولۇمنى تاپقان. ئاتا يۇرت [2] دەپ ئاتالغان، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرنىڭ تىرىكچىلىك تەرتىپى، ئۆرپ-ئادىتى، ناخشا-قوشاقلرى، ھېكايە-چۆچەكلىرى، تەبىئىي مەنزىرىلىرى، ھاۋاسى — ھەممە تەرىپى، ئادەمنىڭ ئادەم بولۇپ يېتىلىشىگە ۋە ئۆز تەقدىرىنى بەلگىلىشىگە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىمەن.

بىزنىڭ ئاۋۇلنىڭ بوۋايلىرى ھەربىر بالىغا: «قىنى، يەتتىنچى بوۋاڭلارغىچە ساناپ بېقىڭلارچۇ؟» دەپ قاتتىق تەلەپ قويايتتى. بۇنى خەلقىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى دېيىشكە بولىدۇ. تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتمۇ مانا مۇشۇ ئاساستا بولىدۇ. مەن بۇنى «ئاق پاراخوت» ناملىق پوۋېستىمدا، بالا بىلەن ماشىنا ھەيدىگەن قازاق يىگىتنىڭ دىيالوگلىرىدا ئىپادە قىلىشقا تىرىشقان ئىدىم.

پوۋېستتىكى بالا، رېئاللىقتا يەتتە بوۋىسىنىڭ نامىنىمۇ

تاشقى دۇنياغا - ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ پارلاق نۇرلىرى تەگكەن دۇنياغا ئېلىپ بارىدىغان يولنى ياسىغانلىقىنى زور ھاياجان ئىلگىدە خىيال قىلماقتىمەن. كۈننى ئۆزگەرتىپ، يېڭىنى يارىتىش، ئەڭ دەسلەپتە، ئاتا-ئانىلىرىمىزنىڭ زىمىنىدىكى بۇرچى ئىدى. بۇ سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ تارىخى ئىدى. شۇ بىر ئەۋلاد كىشىلەر ئاچ-يالىڭاچلىققا قارىماي، يەر تېرىپ، يېڭى زامانى يارىتىمىز دېگەن كۈچلۈك ئىرادە بىلەن ئەينى دەۋرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرۇشقان. بىز ئەنە شۇلارنىڭ داۋامى.

مەن ئاتام تۆرۈقۇلنى كۆپ ئەسلەيمەن. تۆرۈقۇل ئايماتوۋ - قىرغىزىستان كومپارتىيەسىنىڭ ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قىسقىغىنا ھاياتىنى ئىنقىلابقا ئاتايدۇ. ئۇنىڭ ياش ۋە قاۋۇل، ئىرادىلىك ۋە ئەستايىدىل سېماسى ھېلىمۇ يادىمدا ساقلانماقتا. مېنى ئاتامغا سېلىشتۇرغاندا، مەن ياش جەھەتتىن ھازىر خېلىلا چوڭلۇق قىلىمەن.

ئاپام ناغىما قامزا قىزى بولسا، ئۆز ۋاقتىدا ئوبلاستلىق ئىتتىپاق كومىتېتىدا خىزمەت قىلىدىغان بولۇپ، ئاتام بىلەن خىزمەت جەريانىدا تونۇشقان ئىكەن. مەن ئۇلارنى دائىم بىللە ئىشلەپ، بىللە تۇرغان ھالەتتە ئەسلەيمەن. ئاتامنىڭ ئاچىسى - قاراقىزنىڭ كېسەكتىن سېلىنغان ئۆيى زادىلا يادىمدىن چىقمايدۇ. ھازىر بۇ ئۆيدە ھېچكىم تۇرمايدۇ. لېكىن ئەينى ۋاقىتتا بىز - ئاپام ۋە ئۇنىڭ تۆت بالىسى، دەل مۇشۇ ئۆيدە ھايات كەچۈرگەن ئىدۇق. بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندە، ئاپام شۇ پاكىز كېسەك تامدىن چىقىپ: «قاراڭلارچۇ! بىزنىڭ تاغلىرىمىز نېمىدېگەن گۈزەل - ھە! مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ ئەمەسمۇ؟!» دەپ، ماناس - ئاتا تېغىنى كۆرسىتەتتى.

بۈگۈنكى كۈنگە قانداق ئېرىشكەنلىكىمىزنى، بالىلىرىمىزغا چوڭقۇر ھېس قىلدۇرالمىغانلىقىمىزنى ئويلىغىنىمدا يۈرىكىم ئېچىشىپ كېتىدۇ. شۇنداقتمۇ، ياشلار تەييارغا ھەييار بولۇپلا ئۆتمەس، دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە تەسەللى بېرىمەن. چۈنكى، ھەرقانداق ئادەم تۇرمۇشنى باياشات قىلىشقا بىر ئۇلۇش بولسىمۇ ھەسسە قوشالسا، بۇرۇنقىلارنىڭ ئەمگىكىنىڭ قەدرىگە يېتەلسە، ئاندىن ئۇ توغرا ئىش قىلغان بولىدۇ. مانا بۇ ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۆزىگە، شۇنداقلا ھازىر ۋە كەلگۈسىگە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشىغا باغلىق.

1978-يىلى

شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە، «ماناس - ئاتا» دەپ ئاتالغان ھەيۋەتلىك تېغىمىزنىمۇ ھۆرمەتلەيمەن. ماناس - ئاتا تېغى - رۇس فولكلورچىلىرىنىڭ تەرىپى بويىچە ئىيتقاندا - باتيۇشكا ماناس [3] دېگەن مەنىدە ئىكەن. ئەتىگەندە بولسا بۇ تاغنىڭ سايىسى ئاۋۇلنى يېپىنچاقلاپ تۇرىدۇ. مانا مۇشۇنىڭ ئۆزىلا، ھەر بىر ئادەمگە تۇرمۇش - تىرىكچىلىكنىڭ مەڭگۈلۈكلىكىنى ھېس قىلدۇرۇپ، دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇق - خاتىرجەملىك تۇيغۇسىنى ئاتا قىلىدۇ. تالاس تاغ تىزمىلىرىنىڭ بۇ بۈيۈك چوققىسىدىن ئۇلۇغ بوۋىمىز - ماناس، ئۆز يېرىنىڭ باش - ئاخىرىغا دۇربۇن بىلەن قاراپ، دۈشمەننىڭ قايسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى پەملىپ تۇرىدىكەنمىش. ئايمىخان چوڭ ئانام بىلەن قاراقىز چوڭ ئاچام ئىككىسى ماڭا شۇنداق دەيتتى. بۇ ئىككىسى يەنى ئانىسى بىلەن قىزى، بىر - بىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاش بولۇپ، ناھايىتى مېھرىبان ئىدى. خەلق قوشاقلىرى، ھېكايە - تەمسىل دېگەنلەرگە ناھايىتى پىششىق ئىدى. ئۇلار مېنىڭ ئەڭ يېقىن تەربىيەچىلىرىم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. داڭلىق مەرگەن دوسالى يېزىنمەمۇ خەيرلىك ئىشلارنى كۆپ قىلغان، مەن ئۈچۈن مەڭگۈ ياد ئېتىشكە ئەرزىيدىغان كىشى ئىدى. ئۇ ئىككىمىز ئەينى ۋاقىتلاردا ئاقسايىدىن تارتىپ كۆكسايغىچە بولغان نۇرغۇن يەرلەرنى بىللە ماڭغان ئىدۇق.

چوڭ ئاتام - ئايماتىنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولمىدى. ئۇ 1920-يىلى ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. مەن بولسام 1928-يىلى تۇغۇلغانىكەنمەن. ئاۋۇلنىڭ چىتىدە - كۈركۈرە دەرياسىنىڭ بىر تارمىقى ئېقىپ ئۆتىدىغان بىر جايدا، يەرگە يېتىپ كەتكەن بىر تۈگمەن تېشى بار. مانا مۇشۇ يەردە چوڭ ئاتامنىڭ تۈگمىنى بولغان ئىكەن. ياخشى كۈن كۆرەرمىز دەپ ئاكىسى پىرىمقۇل بىلەن ئىككىسى مېڭىپ جاپادا بۇ تۈگمەننى بىنا قىلغان ئىكەن. ئەپسۇس! كېيىنكى يىلى يازدا بۇ تۈگمەنگە ئوت كېتىپتۇ. بىراق، «يامان كۈننىڭ كەينىدىن، ياخشىسىمۇ كېلىدۇ» دېگەندەك بارلىق بىساتىدىن ئايرىلغان چوڭ ئاتام، ئاخىرى تۆمۈر يولدا ئىشلىمەكچى بولىدۇ. ئۆزى بىلەن بىللە مېنىڭ ئاتام - ئەينى ۋاقىتتىكى ئۆسمۈر بالا تۇرۇقۇلىنىمۇ ئېلىپ كېلىدۇ. مانا مۇشۇ ئىش ئاتامنىڭ كېيىنكى تەقدىرىگە سەۋەبچى بولغان. شۇندىن كېيىن ئاتام شەھەرگە كىرىپ مەكتەپتە ئوقۇپتۇ. ھازىر مەن تاغلارنى كېسىپ ئۆتىدىغان يول بىلەن «مايماق ئىستانسىسى» دەپ ئاتالغان پويىز بېكىتكە كېتىۋېتىپ، ئانىلىرىمىز ئۆزلىرىمۇ ئوقۇمىغان ھالدا تاغ تېشىپ، يول ياساپ، كېيىنكى ئەۋلادلار بولغان بىزنىڭ

ئىزاھات

[4] «چىڭغىز ئايماتوۋ ئەسەرلىرى» 8 - توم، بېشكەك، ئۇچقۇن نەشرىياتى 2009-يىلى نەشرىدىن تاللاپ ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى ساھىبەگ ئالى.

تىلماچ: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكولتېتىدا لېكتور.

[1] «ۋەتەن» سۆزى قىرغىزچىدا «مەكەن» دېيىلىدۇ، بۇ ئەسلىدە «ماكان» دېگەن سۆز بىلەن تومۇرداش - تەرجىماندىن.
 [2] قىرغىزلاردا يۇرت - ۋەتەننى ئاتا ئارقىلىق سۆيەتلىيدۇ. «ئاتايۇرت»، «ئاتا مەكەن» دېگەندەك - تەرجىماندىن.
 [3] «باتيۇشكا ماناس» تەڭداشسىز ماناس دېگەن مەنىدە - تەرجىماندىن.

نېسىپى مەۋجۇدىيەت ئۇقۇمى ئارقىلىق ئەنئەنىگە باھا

ئابدۇلھەمىد مۇھەممەت

ئەنئەنە مۇئەييەن قىممەت ئۇقۇمى، ئۇ يەنە ۋاقىت بىلەنمۇ ئۆلچىنىدۇ.

1

باشلانغان نەرسىلەر مۇئەييەن دەۋر، زامان، ۋاقىت، شارائىت بىلەن تومۇرداش ھالدا مۇئەييەن ئۇزۇنلۇق ۋە كەڭلىك بويىچە تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ، ھامان ئاخىرى ئاياغلىشىش نۇقتىسىغا يېتىش بىلەن تۈگەللىنىدۇ. تەبىئەت ئالىمىنىڭ ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئەقىللىق ئەركىسى بولغان ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەنئەنىسى ماددىدىن پايدىلىنىشتىن باشلانغان. بۇ ئەنئەننىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ئادەمئاتا زامانىدىن باشلانغان كىيىم كىيىشنى بىلىش ئىدى. بۇ ھەقتە مۇقەددەس كىتابتا مۇنداق رىۋايەت قىلىنىدۇ: ئەسلىدە ئادەمئاتا بىلەن ھاۋۋا ئانا يارىتىلغاندا ئۇلاردا تېخى ئەقىل-ئەڭ بولمىغان ئىدى. ئۇلار باغى ئېرەمدە ياشايتتى. كېيىن ئۇلار باغدىكى چەكلەنگەن «ئەقىل مېۋىسى» نى ئوغرىلىقچە يەپ سالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلاردا بىردىنلا ئەڭ پەيدا بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ قىيالىڭچا ھالىتىدىن ئۆيلىپ كېتىدۇ ۋە ئېرەم باغدىكى ئەنجۈر يوپۇرمىقىنى ئۈزۈۋېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن بەدىنىنى ئورنىۋالىدۇ. مانا بۇ ئەڭ دەسلەپكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ باشلىنىشى - كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى ئىدى. شۇندىن تارتىپ باشلانغان تاش قوراللار دەۋرى، برونزا - مېس قوراللار ۋە تۆمۈر قوراللار دەۋرىگىچە بولغان مۇشۇ تارىخىي دەۋرلەردە ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ئىجتىمائىي جەمئىيەتلەرمۇ ئىپتىدائىي كوممۇنىنا، ئۈرۈقداشلىق جەمئىيىتىدىن باشلاپ فېئودالىزم، كاپىتالىزم ۋە سوتسىيالىزم جەمئىيەتلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئىنسانلار يۇقىرى پەن -

ئەنئەنە بىر خەلققە مۇئەييەن زامان، ماكان شارائىتىدا يېتىلگەن بىر تۈرلۈك ئادەت كۈچى، مەدەنىيەت ھادىسىسى، روھىي ھالەت ئەندىزىسى، ئەخلاقىي ئامىل، ۋەھاكازالاردىن تەشكىل تاپقان خاس مىللىي قۇرۇلما شەكلى. شۇنداقلا ئۇ يەنە ئىككىنچى بىر خىل زامان، ماكان شارائىتىدا ياكى تاۋلىنىپ ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى نامايان قىلىۋېرىدىغان ياكى كۆنراپ شاللىنىپ سەھنىدىن چۈشۈپ قالىدىغان خاس مىللىي قۇرۇلما شەكلى.

مىللەت مەۋجۇت ئىكەن، مۇئەييەن خاسلىقىنى گەۋدىلەندۈرۈپ تۇرىدىغان ئەنئەنىلىرىمۇ زامان ۋە ماكان ئۆزگىرىشلىرىنىڭ رېتىمىغا ئۇيغۇنلاشما شەكىلدە سۈپەت ئۆزگىرىشى ھاسىل قىلىپ، شۇ ئۆزگىرىش دەۋرى قىلغان ھالدا مىللەت بىلەن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىدۇ. ئۇ مۇئەييەن تارىخ شارائىتىنىڭ مەھسۇلى بولغان ئىكەن، ئۇنىڭدا نوقۇل تۇرغۇنلۇق، ساقلىنىش مەسىلىسى مەڭگۈ مەۋجۇت بولمايدۇ. ئۇ ھەرگىز بىر خىل ئوربىتا يۈزلىنىشىگە مەنسۇپ ھادىسە ئەمەس. ئەنئەنە دەۋرىنىڭ ئۆزگىرىشى، جەمئىيەتنىڭ ئىلگىرىلەش مۇساپىسىدا ئۈزۈكسىز يېڭى قانلارنى قوبۇل قىلىپ، ھاياتچانلىقىنى ئىلگىرىلەش داۋامىدا سىناق بىلەن ساقلاپ ماڭىدىغان شەيئە - ھادىسىلەر ئۇقۇمىدۇر. مىللىي گەۋدە تارازىنىڭ مەركىزىي پەللىسى، ئىجابىي ۋە سەلبىي ئەنئەنە خاھىشلىرى گىرتاشلىرىدۇر. بىر مىللىي قوۋمنىڭ تەقدىر ئىستىقبالى مۇقەررەركى ھامان ئېغىر بىر تەرەپنىڭ سالمىقى بىلەن بەلگىلىنىدۇ. مانا بۇ ئەنئەنە بىلەن ئۆلچىنىدىغان قوۋمنىڭ ھايات - ماماتلىق تارازىسىدۇر.

ئەنئەنە ۋە مەۋجۇتلۇق

نشان يەنىلا نشان، مەقسەت يەنىلا مەقسەت، بېسىلىدىغان يول يەنىلا تېخىمۇ ئۇزۇن ۋە ئەگرى-توقاي. ئەمما، دۇنيا سىياسى سەھنىسىدە ئىنسانلارنىڭ كۆرۈۋاتقىنى يەنىلا ئىنسانلارنىڭ خاھىشىنى ئىپادىلەيدىغان ئومۇمىي ئېقىم دائىرىسىدىكى شوئارلاردىن ھالقىپ كېتەلمىدى. كاپىتالىزم ئەنئەنە سۈپىتىدە كىشىلىك ھوقۇق، دېموكراتىيە، ئەركىنلىك، باراۋەرلىك شوئارلىرىنى ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ نۆۋەتتىكى شوئارى قىلىپ جاكارلىدى. سوتسىيالىزم بولسا خەلق ھوقۇقى، خەلق خوجىدارلىقى، دېموكراتىيە شوئارلىرىنى ئۆز غايىسىنىڭ تۈپكى ۋاسىتىسى قىلدى. دېمەك، تۈزۈلمە، مېخانىزاتقان يول جىددىي پەرقلەنپ تۇرسىمۇ، ھەممىدە ئوخشاشلا ئاخىرقى نشان-ئىنسانىيەت ئەركىنلىكى نشانىدىكى مۇكەممەل ئىجتىمائىيلاشقان جەمئىيەت ئورتاق ئالاھىدىلىكى كۆرۈلۈپ تۇرۇپتۇ. ئەلۋەتتە بۇ ئەركىنلىك نشانغا يېقىنلىشىش ئۈچۈن ھەرقايسى خەلققە بىر ئەركىن راۋاجلىنىش دەۋرى باسقۇچى زۆرۈرەن كېرەك بولىدۇ. بىز ھەر قايسى نۇقتىدىن قارىساقمۇ، ئەركىنلىك ئىنسانلارنىڭ ئاداقچى ئۆزگەرمەس بىردىنبىر ئەنئەنىسى، دەپ كېسىپ ئېيتالايمىز.

بىز ئەنئەنىنىڭ ئۆزگىرىپ، يېڭىلىنىپ بېرىشى ئىنسانلارنى قاتمال، قاشاقلىقتىن ئازاد قىلىپ، ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى تېتىتىۋاتقانلىقىنى يەنىلا كىيىم-كېچەك مەدەنىيىتىدىكى يېڭىلىنىشتىنمۇ كۆرەلەيمىز. ئىنسانلارنىڭ كىيىم-كېچىكى تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، بۈگۈنكى سىلىق، سىپنا ھودا دەۋرگە كىردى. يوپۇرماق كىيىملەر، تېرە كىيىملەر، قولدا توقۇلغان پاختا ۋە يۈك كىيىملەر قەدەممۇقەدەم تارىخىي ئۆتمۈشكە ئايلىنىپ يېڭىلانغان ئەنئەنە بولۇپ قالدى. ئەمما كىيىم-كېچەكنىڭ دېگەن بۇ ئۇقۇم ئۆزگەرمىدى. كونا ئاساستا كىيىم-كېچەكنىڭ شەكلىنى ئۆزگەرتىپ، شاللاپ، كۆركەم، ئازادلىك زۆرۈرىيىتى بويىچە قانۇنىيەتلىك يېڭىلىنىپ بېرىشىنى ھېچقانداق كۈچ توسالمايدى. ئەمەلىيەتتە بۇ پەقەت شەكىل ئۆزگىرىشى ئىدى، خالاس. دېمەك ئەنئەنىۋى نەرسىلەرنى سىز بىلەن مەن ئەمەس بەلكى دەۋر ئۆزگەرتىشكە مەجبۇرلىدى. مانا بۇ ئەنئەنىنىڭ ئۆزگىرىش سەۋەبى ئىدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەنئەنىنىڭ ئۆزگىرىشى، كونا ئاساستا يېڭى ھاياتى كۈچكە ئېرىشىش دېمەكتۇر. شۇنداقلا ئۇ يەنە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرىغا ماس ھالدىكى ماددىي دۇنيا تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ شەكىللەنگەن ئاڭ ئۆزگىرىشىنىڭ مۇتلەق بولىدىغانلىقىنى، ئەنئەنىۋى ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت ئامىللىرىنىڭمۇ مۇتلەق ئۆزگىرىش ئىچىدە بولىدىغانلىقىنى شەرتسىز ئىسپاتلاپ بەردى. كىشىلەر مۇشۇ قانۇنىيەتلەرگە بېقىنمىقى كېرەككى، ئۇنى توسۇشقا ئىرادىسى ھامان كۈچسىزدۇر.

نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇننىڭ «شەھەر ھەققىدە قايتا ئويلىنىش» تېمىسىدىكى «كۆزىمىزدە سوغۇق نۇر»،

تېخنىكا، ئۇچۇر دەۋرىگە كىردى. بۇ ھەربىر تارىخىي باسقۇچتا ئىنسانلار ئۆزى ياشىغان دەۋر، جەمئىيەت ئالاھىدىلىكلىرىگە مۇناسىپ ھالدا تارىخىي ئەنئەنىلەرنى ياراتتى. گەرچە بىز مۇشۇ دەۋر ئىنسانلىرى ئۆتمۈش تارىخىنىڭ ۋارىسلىرى بولساقمۇ، يەنىلا ماھىيەتتە بۈگۈننىڭلا ئىگىسى، خالاس. كۆپلىگەن تارىخىي ئەنئەنە پەقەت ۋە پەقەتلا ئۆتمۈش تارىخىنىڭ شاھىتى، بۈگۈننىڭ تۆھپىكارى سۈپىتىدە تارىخىي مۇزىيلارغا كىرىپ كەتتى. شۇڭا بۈگۈنكى ئىنسانلار مەيلى ئۇ كىم، قايسى مىللىي قوۋم بولمىسۇن ئاخىرقى ھېسابتا تاولىنىپ بۈگۈنگە يەتكەن، بۈگۈنكى ئەنئەنىنىڭلا ئىگىسى، خالاس. ئىنسانلار بېسىپ ئۆتكەن ھەر قايسى جەمئىيەت تارىخىي باسقۇچلىرى «زۆرۈرىيەت ئالمىدىن ئەركىنلىك ئالمى» گە يېتىش مۇساپىسىدىكى زۆرۈرەن تارىخىي قەدەملەر ئىدى. تارىختىن بۇيان ئىنسانلارنىڭ ئەڭ زور غايىسى ئەڭ كەڭ مەنىدىكى ئەركىنلىك ئۇقۇمى بولۇپ، ھەر قايسى خەلققە بۈگۈنگىچە ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كەلگەن ئەنئەنىنىڭ يادروسى ئىدى. ئەركىنلىككە ئىنتىلىش ئىنسانلاردىكى ھەرقانداق بىر تاشقى كۈچ يېمىرىۋېتەلمىگەن مۇقەددەس خاھىش ئىدى. ئىلىم-پەن، تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانلارنى جىسمانىي جەھەتلەردىن مۇئەييەن زور دەرىجىدە ئەركىنلىككە ئېرىشتۈردى. جەمئىيەتلەر تەرەققىياتىمۇ ئىنسانلارنىڭ روھىيەت ۋە مەنىۋىيەت زۆرۈرىيەتلىرىنى مۇئەييەن ھالەتتە نامايان قىلىش يۈزلىشى بويىچە ئىلگىرىلەپ كەلدى. ئىنسانلارنىڭ ئەركىنلىك ئالمىگە يېتىش يولىدىكى تىرىشچانلىقلىرى ئاداقچى داۋاملىشىدىغان جەمئىيەت مۇقەررەلىكىدۇر.

گەرچە ھازىرقى جەمئىيەتلەر تۈزۈلمىلەر، دۆلەتلەر ئوخشىمىغان ئىجتىمائىي فورماتسىيەلەر بىلەن مۇئەييەن جىددىي زىددىيەتلەر ئىچىدە داۋاملىشىۋاتقان بولسىمۇ، جەمئىيەتنى ئىجتىمائىيلاشتۇرۇشتىكى قەدەم-باسقۇچلىرى تۆۋەن ۋە يۇقىرى باسقۇچتا پەرقلەنسىمۇ، ئەمما ئاخىرقى ئورتاق نشان ئىنسانلار تولۇق ئەركىنلىككە ئېرىشىلىدىغان جەمئىيەت باسقۇچىغا يېتىشتۈر. بۇ نۇقتىنى دەسلەپ ياۋروپادىكى بىر قىسىم سوتسىيولوگ يەنى گېگېل، كانت قاتارلىقلار جەمئىيەت قانۇنىيىتى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا ماركس تەرىپىدىن ئىلمىي سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزم تەلىماتى نەزەرىيە سىستېمىسى ئاساسىدا تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. كوممۇنىزم تەلىماتىنىڭ ئاخىرقى نشانى بولغان ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى باسقۇچىدا پۈتكۈل دۇنيادا دۆلەتنىڭ مەۋجۇت بولۇشتىن قېلىشى، ھۆكۈمەت، ئارمىيە بولمىغان، دۇنيا مىللەتلىرى بىرلىشىپ كەتكەن، كىشىلەر يۇقىرى ئاڭ، يۇقىرى تەرەققىياتقا يەتكەن، ھەركىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەپ، ئېھتىياجىغا قاراپ تەمىنلىنىدىغان، يۇقىرى دەرىجىدە مەدەنىيلەشكەن جەمئىيەت-كوممۇنىزم جەمئىيىتى پىرىنسىپلىرى دەل ئاشۇ ئىنسانىيەت ئۆزىمەي كۈرەش قىلىپ كېلىۋاتقان «ئەركىنلىك ئالمى» نشانى ئىدى. ئەلۋەتتە،

مىللەت، دۆلەتنىڭ شەرەپلىك ئىكەنلىكى دەپ، ھەممىدە قارىقويۇق قوللىنىۋېرىش تازا ئاقلانلىق بولمىسا كېرەك. جۇڭگو دا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن ئىلگىرى، جۇڭگو يېزىلىرىنىڭ سوتسىيالىستىك تەرەققىيات دولقۇنى ئۈچۈن شەنشى ئۆلكىسى شياڭ ناھىيەسى داچەي كوممۇنىستىكى داجەي ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئىتتىپاقى پۈتكۈل جۇڭگو يېزىلىرى ئۈچۈن ئۆگىنىدىغان شانلىق تىپ قىلىپ مەيدانغا چىقارغان ئىدى. كېيىن بۇ چوڭ ئىتتىپاق پارتىيە ياچىيىكىسىنىڭ سېكرېتارى چىن يۇڭگۈي ج ك پ 10- نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى سىياسى بىيۇروسىنىڭ ئەزاسى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى بولغان. 1970- يىللارنىڭ بېشىدا چىن يۇڭگۈي مۇئاۋىن زۇڭلىلىق سالاھىيىتى بىلەن جۇڭگو ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئۆمىكىنى باشلاپ مېكسىكىغا زىيارەتكە بارغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى بىز كۆرگەن كۆرۈنۈشلەردە چىن يۇڭگۈي شەنشىلىكلەرنىڭ ئادەتتىكى ئەنئەنىۋى دېھقان كىيىمىنى كىيگەن، بېشىنى لۆڭگە بىلەن شەنشى دېھقانلىرىچە ئورنۇلغان ئىدى. شۇ ۋاقىتتا بۇنداق شەرەپلىك ئەنئەنە بىر قىسىم جۇڭگو زىيالىيلىرىنىڭ ئېغىزىدىن ئۆتمىگەن. ئۇلار جۇڭگودەك مۇشۇنداق بىر ئۇلۇغ دۆلەتنىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى ھەم چالا ساۋات، ھەم بېشىغا لۆڭگە ئوراپ بىر چوڭ دۆلەتكە ۋەكىل بولۇپ چەت ئەلگە زىيارەتكە چىقسا، چەت ئەللىكلەر نېمە دەپ قالار، دەپ خىجالەت بولۇشقانلىقىنى يوشۇرۇپ قالالمىغان ئىدى. ئەلۋەتتە بۇنىڭدا باشقىلارنىڭ پىسخىكىسى بىلەن ھېسابلاشمايدىغان ئەنئەنىۋى مىللىي ئادەت كۈچلىرى ئۆزىنى كۆرسەتكەن ئىدى. بۇنداق ھالەت ئاشۇ «شەرەپلىك ئىنقىلابىي ئەنئەنە» ۋە ئاددىي - سادىق دەۋرىدە ئومۇمەن ھەيران قالارلىق ھالەت ئەمەس ئىدى. كىشىلەر «ئەجنەبىيلەرچە» كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالىستوك تاقاش تۈگۈل، ئادەتتىكى يېڭى پاختا رەخت كىيىملەرنى كىيىپ كويغا چىقىشتىنمۇ ئەيىبنىدىغان، كىيىمى قانچە ئاددىي، كونا، ياماق بولسا ئۆزىنى شۇنچە ئەركىن، ئىنقىلابىي سېزىدىغان ئۇ دەۋرلەردە كىشىلەر ماھىيىتىنى ئەنە شۇنداق ئاددىي - سادىقلىق ئەنئەنىلىرى ئىچىگە يوشۇرغان ئىدى. ۋەھالەنكى، مۇشۇ قىسقىغىنە بىرنەچچە ئون يىل ئىچىدە بۇ ئەنئەنىلەر يېڭىلاندى. بۈگۈنكى جۇڭگولۇقلار روھلۇق، ئەركىن - ئازادە، بىلىم بىلەن قوراللانغان زامانىۋى ئادەملەر قىياپىتىدە مەيدانغا چىققاندا، مانا بۈگۈنكى جۇڭگو رەھبەرلىرى يارىشىملىق كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالىستوك تاقاپ، سالاپەت بىلەن ناھايان بولۇپ، كىشىلەرگە زامان يۈزلىنىشى، ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئۆلگىسىنى كۆرسەتتى.

كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، مۇئەييەن زامان، ماكان ۋە دەۋر شارائىتىدا ئەنئەنىنى ساقلاش ئېنىق بولمىغان بىر ئابستراكت ئۇقۇم بولۇپ قالغاندا، ئاشۇنداق غەلىتىلىكلەرمۇ يوللۇق، توغرا دەپ قارىلىپ كەلگەن ئىدى. ئەگەر بىز ئىنسانىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تەرەققىياتىغا نەزەر سالساق، مەيلى خالايلى ياكى خالىمايلى، تارىخ ئەنئەنىلەرنى سەيياھ

دىلمۇرات مەھمۇتنىڭ «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى» دېگەن ماقالىلىرى (بۇ ماقالىلەر «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2007- يىلى 6- سانغا بېسىلغان) ۋە ھەبىبۇللا قادىرنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2008- يىلى 1- سانغا بېسىلغان «ئەخلاقنىڭ قىسمىتى ھەققىدە يېڭى تەلەپ» دېگەن ماقالىلىرى تولىمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر. بۇ ماقالىلەردە توختالغان مۇئەييەن مىللىي ئادەت كۈچلىرى بىلەن شەيئىلەرگە مۇئامىلە قىلىش ھادىسىسى ۋە ئەنئەنە توغرىسىدىكى قاراشلار ھازىرمۇ ۋە كېيىنكى خېلى بىر مەزگىلگىچەمۇ كىشىلەرنىڭ دىققەت مەركىزىدە بولىدىغان جىددىي ئايدىن ئايدىن ئۆزگىرىۋاتقان تېكىشلىك كۆپلىگەن ئىجتىمائىي، تارىخىي مەسىلىگە چېتىشلىق دائىمىي مۇھىم تېما. تېكى - تەكىتىدىن ئېيتقاندا، ھەرقانداق خەلق ئەنئەنىلىرىنىڭ ساقلىنىشى ياكى يوقىلىشى بېرىشى، زامان تەرەققىياتى مۇساپىسىدىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي تەسىرلەرگە بولغان مۇناسىۋەتلىك پوزىتسىيەسى مىللەتنىڭ مەۋجۇد بولۇشىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىز باشتا دەپ ئۆتكەندەك، ھەر قانداق بىر مىللىي قوۋم ۋاقىت جەريانىنىڭ سىنىقى ئارقىلىقلا توغرا ۋە خاتا ئۈستىدە تونۇشنى يېڭىلاپ، ئەنئەنىلىرىنىڭ ئىسلاھات نۇقتىلىرىنى بەلگىلەپ بارىدۇ. دېمەك، مىللەت مەۋجۇت ئىكەن، ئۇنىڭدىكى ئەنئەنە بىلەن گەۋدىلىنىدىغان ئىجابىي ۋە سەلبىي مىللىي ئادەت كۈچلىرى ھەم ئىللەتلەر بىلەن بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىكەن، ئۇنداقتا بۇ ھەقتە داۋاملىق ۋە بەلكى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا سىستېمىلىق توختىلىش زۆرۈر بولۇپ تۇرىدۇ. ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇش ھالىتىنىڭ ئۆزگىرىشى مۇئەييەن ھالەتتە كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقە ساپاسىنىمۇ ئۆزگەرتىدۇ ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىدە يېڭىچە ناھايان بولىدۇ. مىسالەن، 1980- يىللارنىڭ ئالدىدا جۇڭگولۇقلارنىڭ ئارىسىدا ئەنئەنىۋى ئەھۋال سورىشىش سۆزى «تاماق يېدىڭمۇ؟» ئىدى. ۋەھالەنكى، ھازىرقى زامان ياشلىرىغا بۇنداق ئەھۋال سورىشىش ئۇسۇلى غەلىتە تۇيۇلۇشى مۇمكىن. ئۆتمۈشتە ئەسىرلەردىن بۇيان داۋاملاشقان نامرات، قاششاق ھالەت ئەقەللىي قورساق مەسىلىسىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ كەلگەن ئىدى. شۇڭا ھاياتلىقتا ئۇنى ھەممىنىڭ ئۈستىگە قويۇۋالدىغان ئەھۋال سورىشىش ھالىتى بىر تۈرلۈك مىللىي ئادەت كۈچى بولۇپ شەكىللىنىپ قېلىشى ناھايىتى ئېھتىماللىق ئىدى. مانا بۈگۈنگە كەلگەندە بىز بۇنداق ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان داۋاملاشقان ئەنئەنىۋى ئەھۋال سورىشىشنى ئەمدى ئۇچرىتالمايمىز. «تاماق يېدىڭمۇ؟» «ياخشىمۇ سىز» گە ئۆزگەردى. كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ماددىي تۇرمۇشنىڭ ئۆزگىرىش ھالىتى ئاڭ ئۆزگىرىشىگە ئېلىپ كەلدى ۋە بۇ ئۆزگىرىش مۇقەررەر ھالدا تۇرمۇش ئۇسۇلى، مىللىي ئادەت ئەنئەنىلىرىنىمۇ يېڭىلاپ باردى.

ئاددىي - ساددا تۇرمۇش ھالىتىنى يېتىشتۈرۈش، ساقلاش بىر ياخشى ئەنئەنە. ئەمما ئۇنى قوللىنىشچانلىققا ئىگە قىلىش مۇئەييەن ماددىي ۋە مەنىۋى ئاڭ ساپاسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇنى ھەممىگە داۋا بولىدىغان دورا ۋە بىر

سەپىرىنىڭ ئارقىسىدا قىلىۋاتقان يول دەپلا ھۆكۈم چىقىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز، خالاس. بىر خەلقنىڭ ئۇزۇن تارىخى دەۋرلەردە قىنىغا سىڭىشىپ، ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ كەتكەن نەرسىلىرىنىڭ ئۆزىدىن كۆكلەپ چىققان يېڭى شەيئىلەرگە نىسبەتەن مۇقەررەركى جاھىلانە قارشىلىقى بولىدۇ. شۇڭا ئەنئەنە مەلۇم مەنىدە بىر خىل كۈچلۈك روھىي قارشىلىق كۈچ خاراكتېرىگە ئىگە. شۇڭا ئۇ خېلى ئۇزۇن بىر مەزگىللىك تونۇش ۋە ئۆزگەرتىش جەريانىغا موھتاج بولىدۇ. مىسالەن: ئەمەل - مەنسەپ ئەزەلدىن كىشىلەرنى قىزىقتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىجتىمائىي جەمئىيەت ھادىسىسى. ئەمما ئەقلى ۋە ئەخلاقى، شۇنداقلا قىممەت قارىشىدىكى دەۋرىيلىك پەرق تۈپەيلىدىن بۇنىڭغا تۈرلۈك خەلقلەرنىڭ تۇتىدىغان پوزىتسىيەسى ئوخشىمايدۇ. بەزىلەر مەنسەپ ئۈچۈنلا مەنسەپ تۇتىدۇ، بەزىلەر بولسا سىياسىي مەقسەتتى ۋە قارىشىنى ئاساس قىلىپ مەنسەپ تۇتىدۇ ياكى چېكىنىدۇ. بۇ مەسىلىدە شەرق بىلەن غەربنىڭ قىممەت قارىشىدا مۇئەييەن پەرق بار. «جۇڭگو تارىخىدىكى ئەنئەنىۋى كېچۈ (ئەنئەنىۋى مەنسەپدارلىق ئىمتىھان تۈزۈمى) ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى غەيرىيلىكتىن دېرەك بېرىدىغان يەنە بىر ئەگرى ئەنئەنە (دىلمۇرات مەھمۇت: «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2007-يىلى 6-سان)» شۇنداق، بۇ ئەگرى ئەنئەنە ئەمەل - مەنسەپ بولسا ھەممە بولىدۇ، دېگەن قاراشنىڭ سىڭىشىشى بىلەن ھاكىم - پادىشاھلارنى چەكسىز ئۇلۇغلاش، «ساداقەتمەنلىك» بىر خىل مىللىي ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچى سۈپىتىدە، بولۇپمۇ شەرقلىقلەرنىڭ روھىيىتىدە مۇئەييەن ئەكس ئېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەمەل - ئىمتىيازنى ھەممىنىڭ ئۈستىگە قويدىغان بۇنداق ئىجتىمائىي جەمئىيەت قارىشى مۇئەييەن مىللىي قوۋم جەمئىيەتلىرىنىڭ پۈتكۈل ئىجتىمائىيەت قۇرۇلمىسىغا، ئۇنىڭ يۆنىلىشىگە مەلۇم مەنىدە مۇئەييەن ھەل قىلغۇچ تەسىر بېرىپ كەلمەكتە ئىدى.

روھەننى «ئەمەل ھەممە» بولۇپ قالغاندا، دۆلەت ۋە خەلق ئالدىدىكى مەجبۇرىيەت ۋە مەسئۇلىيەتتىن ئىبارەت مۇقەددەس ۋەزىپە ئىككىلەمچى ئورۇندىكى پارىقراق ھەلگە ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئەمەلدارلار كىرگەن چىرىكلىك، پارىخورلۇق، بۇزۇقچىلىق... ۋەھاكازا پاتىقلاشقا ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭمۇ كىرىشىگە مەجبۇر بولماسلىقىمۇ مۇمكىن ئەمەس. دېمەك، ئەمەلگە بولغان ھېرىسمەنلىك ئۇنىڭ ماھىيىتىدىكى ئەنئەنىۋى مەبۇدچىلىك ھادىسىسى كىشىلەرنى مۇستەقىل تەپەككۈر، ئىنسانىي باراۋەرلىك، قەدىر - قىممەت تۇيغۇسىدىن ئايرىۋېتىدىغان، قانۇنىي ۋاسىتىلەرنى كۆرۈشكە توسقۇن بولىدىغان يامان سۈپەتلىك ئەنئەنىۋى ئۆسمىدۇر.

كىشىلەرنىڭ زۆرۈرەن ئەركىنلىك تۇيغۇسىدىن ئايرىلىپ، مۇتلەق ساداقەتمەنلىك، بويسۇنۇشنى مۇئەييەن بىر ئېتىقادىي قاراش سۈپىتىدە قوبۇل قىلغانلىقى شۇ جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات قەدىمىنىڭ تارىختا توختاش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنىڭ مۇھىم روھىيەت - ئاڭ سەۋەبىدۇر. ئۇنداق بولمىغاندا شەرقلىقلەر بولۇپمۇ بىزنىڭ بۇ مىللىي قوۋمىمىز

دۇنيا خەلقلىرى ئارىسىدا سانائەت ئىنقىلابىنىڭ ئەڭ كېيىنكى ئاجىز قاتناشقۇچىسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تارىختىن بۇيان ئەنئەنە سۈپىتىدە داۋاملاشقان مىللىي ئادەت كۈچلىرى مەۋجۇدىيەت نۇقتىسىدا بەلگىلىگۈچى ئىستىقبال باسقۇچلىرى ئىلگىدە بولىدۇ. شۇڭا ھەر قانداق بىر ئەنئەنە مىللىي ئادەت كۈچلىرىمۇ زامانىمىزدا كونكرېت قاراش ۋە قايتىدىن كۆرۈپ چىقىلىپ بەلگىلىنىش جەريانىدىنمۇ مۇستەسنا بولالمايدۇ. چۈنكى، ئۆتمۈشتىن تارتىپ ئەنئەنە شەكلىدە داۋاملىشىپ كەلگەن «ئەرلەر ئەزىز، ئاياللار خار» قارىشىغا نىسبەتەن جۇڭگونى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرق جەمئىيىتىدە كونا ئاڭنى يېڭىلاش ئىنقىلابى، مىسلىسىز ئىلمىي تەربىيە ھەرىكىتى يۈرگۈزۈلۈپ كەلدى. بۇ ئىنسانلارنىڭ نوپۇس قۇرۇلما ئېكولوگىيەسىنى ئىلمىي تەرتىپ ئىزغا سېلىشتا، سەلبىي ئادەت كۈچلىرىنى ئۆزگەرتىشتە يېڭى بىر تارىخى قەدەمگە يول ئېچىش تىرىشچانلىقى ئىدى. دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ 2004-يىلىدىكى ئىستاتىستىكىسىدا جۇڭگودا تۇغۇلغان ئوغۇل ۋە قىز بوۋاقلارنىڭ نىسبىتى 117:100 بولغان (دىلمۇرات مەھمۇت «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2007-يىلى 6-سان).

كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، مۇئەييەن بىر ئەنئەنە، مۇئەييەن بىر ئاڭ قۇرۇلمىسىنىڭ ھاسىلاتى بولۇش سۈپىتى بىلەن بىر مىللىي ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ تۈرلۈك تەرىپىگە چېتىلىدۇ. ئۇ ئىنسانلار ئارا بولغان ئىللىق، مۇقىم دوستانە قاراشنى تىكلەشكە پايدىلىق تەرەققىپەرۋەرلىككە ئىگە بولۇشمۇ ياكى ئىنسان تەبىئىتىنىڭ يەنە بىر تەرىپى بولغان شەخسىيەتچىلىك، ۋەھشىيلىكنى ئىپادىلەپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ قارشى تەرىپىدە تۇرۇشنى جاھىلانە داۋاملاشتۇرۇشمۇ مۇمكىن. بىز بۇندىن خېلى كۆپ يىل ئىلگىرى قانۇنلۇق ئەر - خوتۇنلار تەرىپىدىن تۇغۇلغان بولسىمۇ، يۇقىرىقى ئەنئەنە تۈپەيلىدىن تىرىك پىتى گېزىتكە ئوراپلا بىر چاتقاللىقتىكى ئازگالغا تاشلىۋېتىلگەن بىر قىز بوۋاقتى بېقىۋېلىشىمىزغا توغرا كەلگەن ئىدى. بىزنى شۇ ۋاقىتتا ئەجەبلەندۈرگەن ۋە غەزەپلەندۈرگەن نەرسە شۇكى، قىزلارنى پەس كۆرۈش ئەنئەنىسى ئاشۇ بوۋاقتىڭ جەمئىيەتتە خېلى ئورنى بار بوۋىسى بىلەن مومىسى بولسىمۇ، پەرزەنتلىرىنىڭ ئىنسانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ قان ھەم گۆشتىن پۈتۈلگەن يۈرەك پارىسىغا ھايۋان تىپىدىمۇ كۆرۈلمەيدىغان ۋەھشىيانە رەھىمسىزلىك قىلىشىغا يول ھازىرلىغان ئىدى.

مۇئەييەن بىر ئەنئەنىگە قانداق پوزىتسىيە تۇتۇش مۇئەييەن ئېنىقلىققا موھتاج. بۇ مەسىلىگە يېتەكچى روللۇق زىيالىيلرىمىزنىڭ پوزىتسىيەسى ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. ئەڭ يامىنى، بىزدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ بىر تەرەپلىمە ئەنئەنەپەرەسلىكىنى چىڭ تۇرۇپ قوغدايدىغان جاھىلانە پوزىتسىيەسىدۇر. قانداقتۇر مىللىي ئەنئەنەلەرنى قوغداش بايرىقىنى كۆتۈرۈۋالغان بىر تەرەپلىمە ئەنئەنچىلىك قارىشى ئاخىرقى ھېسابتا قوۋم تەرەققىياتى مۇساپىسىنى تۇيۇق يولغا

ۋە بەلكى بۈگۈنكى رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىللىق ئىچىدىكى جۇشقۇن ئىنسانىيەت جەمئىيىتى بولمىغان، ئۆلۈك، ئۆزگەرمەس ئىنسان تەبىئىتى ئىچىدىكى دۇنيا ئاللىقاچان زىددىيەتسىز، بىر خىللىق ھالەت تەسۋىرى ئىچىدە تېزلا كۈنراپ، گۈمران بولغان، ھاياتلىق ئاخىرلاشقان بولاتتى.

بىز كۈنكىرىت، ئېنىق ھۆكۈم قىلىش تەس بولغان ئوقۇملارغا قارىتا ئامال بار قانۇنىيەتلىك، پايدىلىق ئامىللىرى بويىچە ئاكتىپ پوزىتسىيە تۇتۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشمىز كېرەك. ئەمەلىيەتتە مەيلى ئۆزگىرىش پىكىر ئېقىمى بولسۇن ۋە ياكى ئۆزگەرمەسلىك پىكىر ئېقىمى بولسۇن، ھەممىسىلا جەمئىيەتتىكى مۇئەييەن خاھىش ئۈچۈن نەزەرىيەۋى ئاساس سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىدۇ. ئۆزگەرمەسلىك قارىشى بۇ يەنىلا ئەسلىيەتچىلىك ياكى ئەنئەنىچىلىكنى جاھىلانە ساقلاپ قېلىش ئەنئەنىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ ئېقىمدىكىلەر «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەستۇر، شۇڭا شەرىئەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ قىلچە ئورنى يوق» دەپ قارايتتى. «شۇنداق ئىكەن، ئەنئەنىۋى ئېقىمغا ئەگەشكەن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئىجتىمائىي ئىسلاھات ھەققىدە ئويلىنىش ئەسلى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.» (دىلمۇرات مەھمۇت: «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى ژۇرنىلى» 2007-يىلى 6-سان)

روشنەنكى، زامانىمىزدا دەۋر تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت بىلەن باغلانغان جىددىي مۇناسىۋەتلىك دائىمىي مەسىلىلەر داۋامەن مىللىي ئادەت گۈچلىرى ۋە ئەنئەنىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. كۆپىنچە ھالدا بۇ ئامىللار قوۋمىنىڭ ئىجتىمائىي ھالىتىدە ياسىسىپ ئورۇن ھالىتىنى شەكىللەندۈرۈپ، زامان تەقەززاسىغا توسالغۇ پەيدا قىلىپ كەلدى. ۋېلىيام ھونتى گومىرى «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەي كەلدى دېسەكمۇ، لېكىن ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە ئۆزگىرىش بولۇپ كەلدى، بۇنىڭ ئۈچۈن قانۇنلارمۇ ئۆزگىرىش كېرەك. شۇڭا مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇ قارىشى ئۇلارنى تېخنىكا ئىلغارلىقلىرى ئېلىپ كەلگەن يېڭى مەسىلىلەرگە نىسبەتەن قارىغۇ قىلىپ قويدى» دەيدۇ. (دىلمۇرات مەھمۇت: «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى ژۇرنىلى» 2007-يىلى 6-سان).

تېگى - تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ دۇنيا باشتىن - ئاخىر ئۆزگەرتكۈچىلەرگە مەنسۇپ بولۇپ كەلگەن دۇنيا، ئۆزگىرىش مۇتلەق بولۇپ كەلگەن دۇنيا. ۋەھالەنكى بىزنىڭ روھىيىتىمىز ئاشۇ «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەستۇر» دېگەن قاراشنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا ياخشىراق جەمئىيەت شەكىلىگە قاراپ تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە بولغان ئىشەنچ يوقىلىشقا يۈزلەنگەن، «بۇ خىل ئەنئەنىلەر كىشىلەرنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدىن ئورۇن ئېلىپ كەتكەن ئەھۋالدا بۇنى يۇيۇش ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلاردەك زور پىداكارلىق كۆرسەتمەي بولمايدۇ.» (دىلمۇرات مەھمۇت: «ئەنئەنىنىڭ يەنە بىر يۈزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى ژۇرنىلى» 2007-يىلى 6-سان)

دەرۋەقە، ئەنئەنىنىڭ بىز مۇشۇ يىللاردا دۇچ كېلىۋاتقان

كىرگۈزۈپ، تۇرغۇن ھالەتنى مۇقىملاشتۇرۇپ، دەۋر تەرەققىياتى بىلەن قوۋمنى ئايرىۋېتىدۇ. ئەمەلىيەتتەمۇ نەچچە ئەسىر شۇنداق بولدى. زامانىمىزدا بۇنداق ئەنئەنە قورۇقچىلىقى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىنىمۇ ۋەيران قىلىۋېتىدۇ. دەۋرنىڭ گۈدۈكى قۇلقىمىز تۈۋىدە جارائىلاۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ھەممىمىز سەمىمىيەت يولىنى تۇتۇشمىز، خۇددى نۇرمۇھەمەت ئۆمەر ئۇچقۇن دېگەندەك «قايتا ئويلىنىش» يولىغا ئۆتۈشمىز لازىم. ئەنئەنە ئۇ ماھىيەتتە كىشىلەر دەسسەپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھاياتلىق دەۋر پەللىلىرىدۇر. بىز بۇ دەۋر كىشىلىرى پەقەت ئەسلىي ئەنئەنىلىرىمىز داۋامىدا يېڭى پەللىلەرگە يول ھازىرلاۋاتقان يېڭى، جۇشقۇن ھاياتى كۈچىڭىزگە ئىگىسى بولالايمىز، خالاس.

3

ھازىرغىچە بىر خىل قاراشتىكىلەر ئەنئەنە مەسىلىسىدە «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەيدۇ» نەزەرىيەسىنى دەستەك قىلىپ چىقماقتا. ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەسمۇ؟ گۆش ھەم قاندىن تۈزۈلگەن مۇئەييەن ئاغغا ئىگە ئىنساندا ئۆزگەرمەيدىغان ئۇ زادى قايسى ئىنسان تەبىئىتى؟ قارىغاندا، بۇ بىر ئابستراكت مەسىلىدۇر. ئىنسانلار مىليون يىللار ئىلگىرى ئىنسان بولۇپ شەكىللەنگەن ۋاقىتتىكى ماددىي ۋە مەنىۋى ھەرىكەت پائالىيىتى، ئىپتىدائىي ۋە كوممۇنا دەۋرىدىكى باراۋەرلىك تەقسىمات ئىگى ئاساسىدىكى تەبىئىتى، بىرونزا، مىس ۋە تۆمۈر قوراللار دەۋرىدىكى ئۇرۇشقا تەبىئىتى ۋە ھازىرقى يۈكسەك تەرەققىيات دەۋرىدىكى ھەرتەرەپتىن مۇرەككەپ ئىنسان تەبىئىتى قاتارلىقلارنى بىز ئىنسان تەبىئىتىدىكى شەخسىيەتچىلىك خاھىشى بىلەن بىرىكتۈرۈپ، پەقەت «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەستۇر» دېگەن قاراشقا مەخلىۋېتىش بىلەن ئىككىنچى بىر خىل غايىۋى مايىلانە قاراشنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

ئىنسان تەبىئىتىنى تۈرلۈك نۇقتىدا كۆرسىتىش مۇمكىن. شەخسىيەتچىلىك، ئىنسانىيلىق، ۋەھشىيلىك، مېھرىبانلىق، ھەسەتخورلۇق، رىقابەتچىلىك، ئىجادچانلىق، ئەمگەكچانلىق، ھۇرۇنلۇق ۋە باشقىلار. ئەگەر بىز ئادەمنى ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ياخشى ۋە يامان تەرىپىنىڭ جۇغلانمىسى دەپ قارىساق، ئۇ چاغدا دەۋرىي ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى بويىچە قارىغاندا ئۇمۇ ئۆزگەرمەس، قېتىپ قالغان نەرسە بولالمايدۇ. ئىنسان تەبىئىتى ئۈستىدىكى ھۆكۈمدىمۇ ئىنسانلارغا پايدىلىق ھۆكۈم يەنىلا ئۆزگىرىشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇش. ئەكسى ھالدا، ئەگەر «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەسلىك» نەزەرىيەسى ئىنسانلار تۇرمۇشىدا ھۆكۈمران ئورۇنغا قويۇلدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئالەممۇ مەڭگۈ ئۆزگەرمەس نەرسىدۇر ۋە بەلكى مەكتەپ، تەلىم - تەربىيە، جەمئىيەت ئۆزگىرىشلىرى، دەۋر يۈزلىنىشلىرى ھەممىسىلا ئەھمىيەتسىز نەرسىلەر بولۇپ قالىدۇ. ئۆزگەرمەيدىغان ئىنسان تەبىئىتى ئۈچۈن بۇ نەرسىلەرنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمايدۇ

بىرلا تەبىئەت ئۆزگەرمەي كەلدى. ئۇ بولسىمۇ ۋەھشىيلىك بىلەن مېھرىبانلىقتۇر.

بىز ئىنسانلارمۇ بىر خىل جانلىق بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن جانسىز ئۆسۈملۈك تۈرىدىكىلەرنى، يەنى كۆكتات، مېۋە-چېۋە قاتارلىق ئۆسۈملۈك تۈرىدىكىلەرنى ئىستېمال قىلىمىز. يەنە بەزى گۆشخور ھايۋانلارغا ئوخشاش، ھەتتا ئۇلاردىنمۇ ئاشۇرۇپ كالا، قوي، ئات، يىلىق، كەپتەر، ۋە ھاكازالارنى يەيمىز. ئۇزۇقلۇق زەنجىرى ئىچىدىكى بارلىق جانلىق ئىچىدە پەقەت ئىنسانلارلا ئەڭ ۋەھشىي تەبىئەتنى يېتىلدۈرگەن. جانلىق، جانسىز ھەممىلا نەرسىنى يېيىش، مانا بۇ ئىنسانلارنىڭ تەبىئىي ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ۋەھشىيلىك دەپ ئېتىراپ قىلمايدىغان ئەنئەنىۋى ئۆزگەرمەي كەلگەن ئىنسان تەبىئىتىدۇر. ھەتتا ۋەھشىي بۇرىمۇ ئۆزىنىڭ بۇرە تىپىنى يېمەيدۇ، ئوتخور ھايۋانلارمۇ ئۆزىنىڭ تىپىنى يېمەيدۇ، ئەمما ئىنسانلار ئىچىدە ھەتتا ئۆزىدەك ئىنسانلارنى يېيىشكەچە بېرىپ يەتكەنلەرمۇ يوق ئەمەس. بىز بىر گېزىت خەۋىرىدىن ئاڧرىقىدا مۇكاسسا ئىسىملىك بىر رەئىس جۇمھۇرنىڭ داۋاملىق ئادەم گۆشىنى يېگەنلىكىنى، كېيىن پاش بولۇپ قالغاندىن كېيىن چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەنلىكىنى، ياۋروپادا بىر دوختۇرنىڭ ئادەم گۆشىنى يەپ پاش بولۇپ قالغانلىقىنى، «سۇ بويىدا» تېلېۋىزىيە فىلىمىدىمۇ ئادەم گۆشىنى يېيىش كۆرۈنۈشىنىڭ بارلىقىنى، ھەتتا كومپيۇتېر ئېكرانىدىمۇ بەزى كىشىلەرنىڭ نارەسىدە بوۋاقلارنى پىشۇرۇپ يەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدۇق، كۆردۈق. بۇلغۇن تېرىسىنى زىدە قىلماي چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن ئۇلارنى ئۆلتۈرمەي، تىرىك تۇرغۇزۇپلا تېرىسىنى سويۇپ ئېلىۋاتقانلىقىنى، جېنى قىيىلىپ كەتكەن ئۇ بىچارە ھايۋانلارنىڭ ئىلتىجالىق كۆزلىرىدىن ياشلارنىڭ تاراملاپ ئېقىۋاتقانلىقىدەك ھالەتنى كۆرىمىز. بۇ يەردە بىز يەر، زېمىن مال-دۇنيا تالىشىپ ئىنسانلار ئارا بولغان قىرغىنچىلىق ئۇرۇشلىرىنى دېمەيلا قويايلى. مانا بۇ ئىنسان تەبىئىتىدىكى ۋەھشىيلىك بولماي نېمە؟!

ئىنسانلارنىڭ ئوتتىن پايدىلىنىشى بىلىشى، ئىنسانىي ياشاش يولىغا تاشلىغان مۇھىم مەدەنىيەت قەدىمى ئىدى. بۇ ھەقتە «ئىلىئادا»دا مۇنداق رىۋايەت قىلىنىدۇ: رەھىمدىل پىرومېتى ئەرشئالەمدىن ئوتنى ئوغرىلاپ يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارغا ئەكىلىپ بېرىدۇ. بۇنىڭدىن تەڭرىلەر ئاتىسى زىئۇسنىڭ قاتتىق غەزىپى كېلىپ پىرومېتنى پولات ئارغامچا بىلەن كاسپى دېڭىزى بويىدىكى بىر تىك خادا تاشقا باغلايدۇ ۋە ھەر كۈنى ۋەھشىي تۆمۈر تۇمشۇقنى ئەۋەتىپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى چوقۇلىتىپ جازالايدۇ. ئەمما پىرومېتى ئىنسانلارغا بولغان چەكسىز مېھرىبانلىقى بىلەن بۇ جازالارغا ھەرگىز باش ئەگمەيدۇ. يۇقىرىقىلار ئىنسان تەبىئىتىدىكى مانا مۇشۇنداق ۋەھشىيلىك بىلەن مېھرىبانلىقنىڭ تەڭلا مەۋجۇت بولۇپ ھازىرغىچە ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقانلىقىنىڭ بىر مىسالىدۇر. ئەمما بۇ ھەممىلا ئىنسان تەبىئىتىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ، بىز ئۇنى يەنىمۇ كونكرېتلىققا ئىگە قىلىشىمىز كېرەك. دەۋر باسقۇچلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى نەتىجىسىدە كىشىلەر

قەد كۆتۈرۈش مەسىلىسىنى چۆرىدىگەن ھالدىكى، ئەنئەنە ۋە مىللىي ئادەت كۈچلىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان بەلگىلىگۈچى قاراشلار، بىكىردىكى ئىختىلاپلار ۋە بۇ ھەقتىكى ئۆزلۈك قاراشلارنىڭ ئوچۇق-يورۇقلۇق بىلەن مەيدانغا چىقىۋاتقانلىقى، بىزنىڭ بۇ مەسىلىدە مۇشۇ بىر جەريان پىكىر ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئېڭىمىزدا توغرا يەكۈننى تىكلەۋېلىشىمىزغا پايدىلىق. ئەلۋەتتە، مىللىي ئادەت كۈچلىرىنىڭ ھەممىسىلا توسقۇنلۇقنىڭ مەنبەسى ئەمەس. بىز مەڭگۈ ساقلاشقا تېگىشلىك جەڭگىۋار گېنىمىز، شەرەپلىك ئەنئەنىلىرىمىز، تۈرگۈن روھىمىز، ئۇنتۇلۇشقا، سۇسلىشىشقا قاراپ ماڭماسلىقى كېرەك.

دۇنيادا ئاساسىي مىللىي خاسلىقنىڭ يوقىلىشى مىللەتنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. بىزنىڭ مىللىي ئادەت كۈچلىرىمىز، ئەنئەنىلىرىمىز قوۋم تەرەققىياتىغا، زامان كۈچلىنىشىگە زىتلا بولمايدىكەن، ئۇ ھامان قوغداش ۋە راۋاجلاندىرۇش ھالىتىدىكى ئاكتىپلىققا ئىگە مىللىي روھقا تۈرتكە بولىدىغان شەيئى بولىدۇ. مانا بۇ بىزنىڭ ئەنئەنىگە تۇتىدىغان ئۆلچەملىك پوزىتسىيەمىز.

بىزنىڭ ئۆزگىرىش كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ دېگەن ئەنئەنىلىرىمىز تەرەققىيات مۇساپىسى جەريانىدىكى پاسسىپ نەرسىلەردۇر. بىزدەك سانائەتلەشمىگەن خەلقلەرنىڭ بېسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك يولمىز تېخى ئۇزۇن. بىز ھازىر يەنىلا يۈگۈرۈش پەللىسىنىڭ بېشىدا تۇرۇۋاتىمىز. بۇ ھالەت باشقىلار ئاللىقاچان يېڭىلىغان نەرسىلەرنىڭ بىزدە تېخى شۇ يېتىچىلا، ئىپتىدائىي ھالەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇرىدۇ. بىز ئەنئەنە ۋە مىللىي ئادەت كۈچلىرى دېگەن بۇ ئاتالغۇنى مۇئەييەن زامان، ماكان، ۋاقىت ۋە دەۋردە شەكىللەنگەن ھاسىلات دەپ چۈشەنگەن ۋاقىتىمىزدا، ئۇنىڭ ئىككىنچى بىر مۇئەييەن باسقۇچىدا ھامان يېڭىلىنىشى مۇقەررەر دېگەن تونۇشقا كېلىدىغانلىقىمىزنى ئىنكار قىلالمايمىز. بۇ يەردە گەپ، بىزنىڭ ئۆزگىرىشنىڭ مۇتلەق بولىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش جۈرئىتىمىزدە.

ئىجتىمائىي جەمئىيەت مۇھىتىنىڭ يېڭىلىنىشى، كىشىلەرنىڭ جاھىلانە ساقلاش ئىرادىسىگە بېقىنمىغان ھالدا تەبىئىي شەكىلدە مىللىي ئادەت كۈچلىرى ۋە ئەنئەنىلىرىنىڭ يېڭىلىنىشىغا ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ توسۇپ قالمايدىغان كۈچ دەۋرنىڭ كۈچى، دەۋرنىڭ روھى. بۇ كۈچنىڭ قارشى تەرىپىگە ئۆتۈپ قېلىش روشەنكى ئۆز-ئۆزىنى ھالاك قىلىش دېمەكتۇر.

ئەنئەنە ۋە مىللىي ئادەت كۈچلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى مۇنداق قائىدىگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. ئەنئەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشى، «سانائەتلىشىش، زامانىۋىلىشىش» مۇقەررەركى تۇرمۇش شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئۆزگىرىش نۆۋىتىدە يەنە ئەسلىي شەيئىلەر ئۈستىدىكى تونۇشنى يېڭىلاپ، ئاڭ ئۆزگىرىشىگە ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئۆزگىرىش ئىنسان تەبىئىتىگە تەسىر يەتكۈزمەي قالمايدۇ. ئەگەر «ئىنسان تەبىئىتى ئۆزگەرمەستۇر» دېيىلسە، بىزدە پەقەت

خاھىشىغا ماسلىشىدىغان ئەڭ يېڭى جەمئىيەت شەكلىگە قاراپ راۋاجلىنىۋاتقان دەۋردە يەنىلا «ئۆزگىرىش» نەزەرىيەسىنى تۇتقا قىلماي بولمايدۇ. شۇڭا بىز ئەنئەنىلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىشقا «بىر نۇقتا ئەتراپىدا ئايلىنىش پىكىرلەر ئوربىتىسى» نۇقتىئىنەزىرىنى قوۋمغا نىسبەتەن خەتەرلىك، پاسسىپ، تۇرغۇنلۇق قارىشى، دېدۇق. «ئاسمان جىسىملىرى، يەرشارى ۋە ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى» دېگەن كىتابتا كۆرسىتىلىشىچە، بۇنىڭدىن تۆت مىليارد يىلدىن ئالتە مىليارد يىللار ئىلگىرى ئالەم چوڭ تۇمانلىق پارتلاشتا بارلىققا كەلگەن، بۇ كاتتىنىڭ تۇمانلىق «پارتلاش نەزەرىيەسى» ئىدى. بۇ ھەقتە ئالەمنىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدىكى باشقىچە قاراشلارمۇ بار. مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئالەمنىڭ يوقلۇقتىن بارلىققا كەلگەن باشلىنىش نۇقتىسى بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ ھامان ئاياغلىشىش چېكى بولىدۇ. ئالەمنىڭ، جۈملىدىن بىز ياشاۋاتقان تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمايۋاتقان، ئالىملارنىڭ ئاگاھلاندىرۇشلىرىنى ئاڭلىمايۋاتقان زادى كىم بار؟ دېمەك، ئۆزگەرمەسلىك نەزەرىيەسى، ئەسلىگە قايتىش پىكىر ئېقىمى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ زامانىنىڭ ئارقىدا قېلىشىدىكى ئىدىيەۋى ئاڭ مەنبەسى.

ئەنئەنە مۇئەييەن تارىخى دەۋرلەردە مىللەت تەبىئىي ھالىتى ئاساسىدا شەكىللىنىپ، بارا-بارا ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ كەتكەن ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىغا خاس ھالدا تۇراقلىنىپ، ئومۇملىشىپ، داۋاملىشىپ مىللىي ئىجتىمائىي جەمئىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ھالقىسىدا ئەكس ئېتىدۇ. كىشىلەر شۇ ئەنئەنەنىڭ ئىلكىدە پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. مىسالەن: ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئەنئەنىسى، مەدەنىيەت تۇرمۇش ئەنئەنىسى، ئىجتىمائىي ئالاقە ئەنئەنىلىرى، تۇرمۇش يوسۇنلىرىنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى ئىپادىلىنىش شەكىللىرى، ۋەھاكازالار. ئەمما يۇقىرىقى ئەنئەنىلەر مەزمۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ شەكلىدە ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز. «توي» دېگەن بۇ ئەنئەنىۋى ئۇقۇم ئۆزگەرمەي داۋاملىشىپ كەلدى، ئەمما، ئۇنىڭ تارىختا شەكىللىنىپ قالغان ئادەت شەكىللىرىدە ئۆزگىرىش بولدى ھەم بولۇۋاتىدۇ. بەزى يەرلەردە بىر قىسىم رەسمىيەتلەر ئاددىيلاشتۇرۇلۇۋاتىدۇ. بىر قىسىم يېڭى پەيدا بولغان ھەشەمەتچىلىكلەرگە چەك قويۇلۇۋاتىدۇ. دېمەكچىمىزكى، دەۋر رىتىمى نەتىجىسىدە پەقەت بۇ ئەنئەنەنىڭ شەكلىدە ئۆزگىرىش بولدى، خالاس.

ئەنئەنە بىر قوۋمغا، بىر ئەلگە نىسبەتەن مۇئەييەن نوپۇز پىرىنسىپىغا ئىگە، ئۇنىڭ ھاياتچانلىق تەرىپى ئەڭ ماھىيەتلىك نوپۇزدۇر. تەرەققىيات مۇساپىسىدا كىشىلەر ۋاقىتتا ئۇتتۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن توسقۇن بولۇۋاتقان ئادەت كۈچلىرىگە قارىتا دەۋرلىك شاللاش ئېلىپ بارىدۇ. بولمىسا شۇ ئىنسان، شۇ قوۋمنىڭ ئۆزى دەۋرنىڭ شاللىۋېتىش تەقدىرىدىن قۇتۇلالمايدۇ. كىشىلەر ئەنئەنەنىڭ ئىلغار، ئاكتىپچانلىققا ياتىدىغان ياكى تۇرغۇن،

پاسسىپچانلىققا مايىل ئىكەنلىكىنى ئايرىشتا يەنىلا دەۋرداش باشقىلارغا سېلىشتۇرما قىلىپ ئايرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىدۇ. بۇ بىردىنبىر توغرا، ھەقىقەتلىك باھاغا ئىگە قىلىش ئۇسۇلىدۇر. شۇنداقلا بىز توغرا ياكى خاتاغا ياتىدىغان ھەدىلىلەر ئۈستىدە مۇئەييەنلەشمە ئېتىراپقا ئىگە بولىمىز.

بىزدە بىر قىسىم كىشىلەر ھەدىسىلا ئۆزىنى ئەيىبلەشنى، «بىز تولىمۇ ئوسال خەق ئىكەنمىز» دېيىشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ، روشەنكى بىزدىكى بىر قىسىم ناچار مىللىي ئادەت كۈچىنىڭ كىشىلەرنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە توسالغۇ بولغانلىقىدىن، ئۆز قوۋمىغا بولغان ئۈمىدىسىز قارىشىدىن پەيدا بولغان بىر تۈرلۈك قارىشىدۇر. چۈنكى، ھاياتىي كۈچىدىن ئايرىلغان ئەنئەنىلەر ساقلاپ قېلىنسا، قوۋم روھىيىتىنى ئىچىدىن يەپ چىرىتىۋېتىدۇ. نەتىجىدە قوۋمنى ئۈمىدىسىزلىككە، چۈشكۈنلۈككە مەھكۇم قىلىپ جەڭگىۋار خىسلىتىدىن ئايرىۋېتىدۇ، مانا بۇ ئەنئەنەنىڭ يېڭى ھاياتىي كۈچىگە ئىگە بولالمىغانلىقى پەيدا قىلغان قوۋم ئۇقۇمىدۇر.

كىمدۇر بىرى «ئەنئەنە تۇرمۇشىمىزدا دائىم ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان دۇمباققا ئوخشايدۇ. دۇمباق كۆنرەپ، ئاۋازى يېقىمسىزلانغاندا، يېڭى، تېخىمۇ سەز دۇمباققا ئالماشتۇرۇلىدۇ، ئىش مانا شۇنداق ئاددىي» دېگەن ئىدى. دۇمباق ئۇرۇلغاندا مۇئەييەن قارشىلىق كۈچ ھاسىل بولىدۇ، ئەنئەنىمۇ ئوخشاشلا مەلۇم مەنىدە بىر تۈرلۈك ئىجتىمائىي قارشىلىق كۈچتۈر. بىز سەل قارىيالمايمىزكى، بولۇپمۇ مىللەت ۋۇجۇدىغا سىڭىشكەن ئېتىقاد، ئەنئەنىلەردە ئەگەر ئورتاق ئېتىراپ قىلىنغان بىردەكلىككە ئېرىشىلمىسە مىسالەن، تاھارەتنى جەينەككە ئېلىش كېرەكمۇ ياكى بىلەككەچىمۇ دېگەندەك مەسىلىلەرمۇ قوۋم جامائىتى ۋە ياكى مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي توپ ئارىسىدا تۈگمەس تالاش، ئارازلىق، ھەتتا، تەرەپلەرگە بۆلۈنۈپ كېتىلىدىغان ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

بىر قىسىم مىللىي ئادەت كۈچى بىر تۈرلۈك تارىخىي مىللىي ئەنئەنە سۈپىتىدە ئۇزاق داۋاملىشىش نەتىجىسىدە باشقا قوۋم ياكى كىشىلەر قوبۇل قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان نەرسىلەرنى كىشىلەرگە يوللۇق نەرسە سۈپىتىدە تاڭمىدۇ. بەزى كىشىلەر زوراۋانلىق خاھىشىنى ئەنئەنىۋى كۈچ دەپ قارايدۇ ۋە ئۇنى بىر ئۆزگەرمەس ئەنئەنە سۈپىتىدە داۋاملاشتۇرۇش خاھىشىنى ئىپادىلەيدۇ. دۇنيا، ئېقىم، ھەقىقەت، باراۋەرلىك، كىشىلىك ئىززەت-ھۆرمەت، ۋەھاكازا ئىنسانىي پىرىنسىپلار ئۇلار ئالدىدا ھېچنېمە ئەمەس، بۇنداق خاھىش كۈپلىگەن كىشىنى تەرەققىيات، ئىنسانىي ياشاش پىرىنسىپىدىن مەھرۇم قىلىۋەتتى. ئۆتمۈشتە چارپادىشاھ رۇسىيەسىدە، ئوسمان ئىمپېرىيەسىدە، ياۋروپا مۇستەملىكىچىلىرى ئافرىقا ۋە ئامېرىكا قىتئەلىرىدە، چىڭ سۇلالىسى ۋە جياڭ جېيىشى ھۆكۈمرانلىقىدىكى كونا جۇڭگودا شۇنداق بولغان ئىدى. مىسالەن، بەزى خەلقلەردىكى ناچار تازىلىق ئادەتلىرى باشقا خەلقلەرگە تولىمۇ يات، يىرگىنچلىك تۇيۇلغىنى بىلەن، شۇ خەلق تۇرمۇشىدا ئۇزۇن داۋاملىشىپ كەلگەن ئادەتلەر بولغاچقا ئۆزلىرىگە ئانچە بىلىنىپ

كەتمەيدۇ. ئالايلىق، كىشىلەر مېڭىۋاتقان يولغا يۈندى تۆكۈش، كىشىلەر يېنىدا قالايمىقان تۈكۈرۈش ۋە مىشقىرىش، ئوسۇرۇش ۋە ھاكازالار، ئەلۋەتتە كىشىلەرنى بىزار قىلىدىغان بۇ ئادەت كۈچلىرى ھازىر ئاستا-ئاستا ئۆزگىرىشكە باشلىدى. بۇنىڭدا مەدەنىيەت ھەققىدىكى تەشۋىقىي تەربىيەنىڭ رولى چوڭ بولماقتا. ئەگەر بۇ ئەنئەنىلەر ئۆزگەرمىسە، ئاسمانغا چىقىپ كەتسەكمۇ باشقىلار بىزنى كۆزگە ئىلمايدۇ.

پارىخورلۇقمۇ، پارا بېرىشمۇ ئۆتمۈشتىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان يامان سۈپەتلىك ئەنئەنە. ئەمەلدار پارىخورلۇقنى باشقىلاردىن ئۈستۈنلۈكنىڭ بەلگىسى، يوللۇق ئىش دەپ قارىسا، پارا بەرگۈچى ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر-قىممىتىنىڭ تولىمۇ تۆۋەن ئىكەنلىكىنى ۋىجدان ۋە غۇرۇر نۇقتىسىدىن ھېس قىلمايدۇ. ئۇنى تەبىئىي ھادىسە دەپ قارايدۇ. ئەگەر بىرى يەنە بىرىگە تاماكا تۇتسا، تاماكا تۇتۇلغۇچى ئۇنى بىر ھۆرمەت دەپ قارايدۇ. بۇ كۈننىڭ پۇقرالارنىڭ پادىشاھ، ۋەزىرلەرگە سادىق بولۇش تەربىيە-تەلىماتلىرىنىڭ شەرقلىقلەرگە بىر ئەنئەنە سۈپىتىدە سىڭىپ كەتكەنلىكىدىن بولسا كېرەك.

كۈننىڭ «ئەمەلدار مىسالى بىر شامال، پۇقرا مىسالى بىر قومۇش، شامال قاياققا چىقسا قومۇش شۇ ياققا يەلپۈنەر» دېگەن شېئىرى بۇنى چۈشەندۈرۈپ تۇرۇپتۇ. بەزى كىشىلەر كەڭ قورساق، يىراقنى كۆرەر، ئومۇمىيلىق قارىشى كۈچلۈك، باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئېتىراپ قىلىدىغان جۈرئەتكە ئىگە. ئۇلار سەمىمىي، راستچىل، باشقىلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، ئەقىل بايلىقىنى ئاسراش، ئومۇمىيلىق نۇقتىسىدىن قاراپ، پايدىلىنىش قىممىتى بويىچە قەدىرلەيدىغان، ئاشۇ ئاساستا يېڭىدىن-يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە يول ئېچىپ ئىلگىرىلەيدىغان خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. بۇنى بىر ياخشى ئەنئەنە سۈپىتىدە دۇنيادا نامايان قىلىپ كەلمەكتە. ئۇنداقلار ھىيلە-ھىكردىن نىسبەتەن يىراق، تۈز ۋە ئىقتىدارىنى مەيلى كىمىنىڭ بولمىسۇن جارى قىلدۇرۇش روھىغا باي، ئاقىلانە كېلىدۇ.

گىتلىپ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ھارپىسىدا ئىرقچىلىق ئەنئەنىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كۆپلىگەن يەھۇدىيلەرگە زىيانكەشلىك قىلغاچقا، ئېنىشتىين، مەتتاغا ئوخشاش ئاتوم يادروسى فىزىكا ئالىملىرىنى ئامېرىكا قاتارلىق غەرب ئەللىرى تۈرلۈك يوللار بىلەن ئېلىپ چىقىپ كەتتى ۋە ئۆز دۆلىتىدە ئۇلارنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتى ئۈچۈن كەڭرى ئىمكانىيەت ھازىرلاپ، ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن مىسلىسىز خىزمەت قىلدۇرۇپ پايدىلاندى. بۇ ئىشتا گىتلىپنىڭ يامان ئاقىۋەتكە قېلىش تەقدىرىنى مۆلچەرلەپ بولمايدۇ. ئىرقچىلىق، كۆزى كىچىكلىك، نەزەر دائىرىسى تار، ھەر قانداق بىر خەلقنىڭ شۇنداق ئاقىۋەتكە قالماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

كەڭ قورساق، ئاقىلانە قوۋم كىشىلىرى قانداق قىلغاندا باشقىلارنىڭ ئىقتىدارىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزمەت

قىلدۇرۇشنى ئويلايدۇ. تۆت ئوكيان، ئونلىغان دېڭىزنىڭ نېرىسىدا بولسىمۇ ئامال بار قەدىرلەپ، جەلپ قىلىپ ئەكېلىپ ئىشلىتىدۇ. «سىزنىڭ ئورنىڭىز ئۆيىنىڭ تۆرىدە، پۈتۈن ئۆزۈن سۇنۇپ ئەركىن ئولتۇرۇڭ، ھەرگىز قورۇنماڭ، بۇ دېگەن سىزنىڭ ئۆيىڭىز، سىزگە نېمە كېرەك؟ مانا ھەممە نەرسە» دەپ داستىخاننى كەڭ يايىدۇ. يەنە نېمە كەم؟ مانا دەپتەر دەپ ئالدىغا زۆرۈرىيەت دەپتىرىنى قويىدۇ. «ھەي ئانا، ھەي جېك، بۇ ئالىمنىڭ ئېھتىياجلىق نەرسىلىرىنى ھازىرلاپ خىزمىتىدە بولۇڭلار»، دەپ تاپىلايدۇ. «ئاتا-ئانا، بالا-چاقا، يۇرت قوۋمىڭىزدىن خاتىرجەم بولۇڭ، ئۇلار ئۈچۈن مانا بىز بار. سىز مەڭگۈ خاتىرجەم ئىشلەۋېرىڭ، ئۆگىنىۋېرىڭ، سىزنىڭ ئەمگىڭىز ئۆزىڭىزگە، بىزگە ۋە دۇنياغا مەنسۇپ، شۇڭا سىز جاھاننىڭ سەھنىسىگە خاتىرجەم چىقىۋېرىڭ، بىز بۇنىڭغا شەرتسىز كېپىل» دەيدۇ.

ئەزەلدىن ئەمەل-مەنسەپنىلا، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان يەنە بىر قىسىم ھەسەتخور كىشىلەر بولسا «توختىغىنا، ئۇ مىنىڭدىن ئۆتۈپ كەتمىسۇن، كەچتە ماڭىدىغان يولغا ئورا كولاپ قويمايلى»، «ھەي سوپەك، ئال قولۇڭغا گۈرچەك، تۇيدۇرماي كولا ئورەك»، «خەنجەر تەييارلا، يېڭىڭىگە يوشۇر، ماراپ تۇرۇپ گەجگىسىگە ئور» دەيدۇ. دە، بىر تالانتىنىڭ نابۇت بولۇشى ئۆزى ئۈچۈنلا ئەمەس، ئاخىرقى ھېسابتا دۇنيا ئۈچۈنمۇ بىر چوڭ يوقىتىش ئىكەنلىكىنى ئويلاپ قويمايدۇ. مانا بۇ يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ قان-قىنىدا داۋاملىشىپ كەلگەن پاسىق ئەنئەنىدۇر. بۇنداق تۈيۈق نەزەردىكى كىشىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ پەيلى خۇسۇسىيىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتلىرى ئۆزلىرىگە مەغلۇبىيەت يولى راسلىماي قويمايدۇ.

ساختىپەزلىك، يالغانچىلىق ھادىسىلىرى كۈنسىرى ئەۋج ئېلىپ ھەتتا تەشكىلى ئورۇنلارغىچە ئومۇملاشسا ھەقىقىي ئەھۋالنى يوشۇرۇپ يۇقىرىنىڭ كۆزىنى بويلاۋاتسىمۇ، بىر قىسىم كىشىلەر بىلىپ تۇرۇپ كۆرەمسە سېلىۋالسا، روشەنكى بۇ ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ يېڭى بىر ئەنئەنگە ئايلىنىدۇ. بىز ئەنئەنە ۋە مىللىي ئادەت كۈچى مەسىلىلىرى ھەققىدە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى تۇتقا قىلىپ، مۇھاكىمە قىلىۋاتقان ۋاقتىمىزدا، يەنە مۇنۇ نۇقتىدىن چەتتىن چەتتىن ئىبارەتلىق، قاششاقلىقنىڭ ئۇزۇن مۇددەت داۋاملىشىشى، بىر قوۋم روھىيىتىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىدىغان تۈپكى مەنبەدۇر. ئۇ غۇرۇر، ۋىجدان، جەڭگىۋارلىقتىن ئىبارەت ئىنسانىي شەرەپ ئەنئەنىلىرىنىڭ كۈشەندىسىدۇر. ئىجابىي ئەنئەنىلەرنىڭ داۋاملىشىشى ۋە يېڭى مەزمۇنغا ئىگە بولۇپ بېرىشى ئاڭدىكى ئۆزگىرىش بىلەن ئوڭ تاناسىپ تۇرىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ماددىي ۋە مەنىۋى تەرەققىياتتىكى يۈكسىلىش ھەممىنى بەلگىلەيدۇ. دېمەك، ئەنئەنە ماددىي ئاساسنىڭ تەرەققىيات جەريانى ئەنئەنە ئۆزگىرىشىنىڭ مۇقەررەرلىكىدۇر.

ئاپتور: غۇلجا شەھەر باھار كوچا 3-يان كوچا 62-قورۇدا

قۇياش بىر كۈنى سۆزلەر ئاسماندا

ئىككى رىۋايەت

بۇغدا ئابدۇللا

دەرلەركى : يېمىگەن تەھقىق ئارماندا .
كەچقۇرۇن چىقىشتۇر بىر يان ئىشىكتىن ،
ئۇرۇقچا چېچىلىپ قالمىش ھەرياندا .
ۋىسال قول سۇنۇپ بولماس ئېگىز شاخ ،
كۆڭلىدە مېغىز چاق دەرمىش ۋەسۋەسە ،
كۆزنى بىر يۇمۇپ قىلمىش تەۋەككۈل .
بىر ياقىتىن چاقارمىش ، بىر ياقىتىن يەيمىش ،
دەرمىش : بۇ قانداق لەززەت چاڭلىدىغاندا .
كۈنلەر ئۆتكەنمىش بىر شېرىن ئايدەك ،
كېيىن كېلەرنى كىم بىلگەي ئەۋۋەل
باغرىدا بىر نەسل مىدىرلىغاندا .
تېخى چاچلىق بىر قىز ، ھامىلىدار ، نەگەپ ،
كىمگە قانداق ئېيتقاي ، كىمدىن كۆرگۈلۈك ،
يۈرەك لەختە - لەختە ،
دۇنيا ھارام ، پىتنە ، غوۋغا ھالسىراتقاندا .
مالامەت زەخمى ،
يالۋۇرمىش قۇتقۇز دەپ قۇتقۇز ،
ئەرزىگە يېتەرگە ئاھى ،
تىلىكى ئىجابەت بولمىشتۇر بىر كۈن
ئىلاھى بىر شامال كۆكسىدە .
ئۇچۇبان ، ئۇچۇبان بۇرۇقچا يەتمىش ،
ئۇھ دەرمىش ، كۆك قەسىردە چولپان بولغاندا !

چولپان يۇلتۇز ھەققىدە رىۋايەت

قەدىم ئەيىامدا
بىر خانقىز بولمىش لۈكچۈن ساياندا ،
ئىزدەر ئىمىش بىر بوز يىگىتنى ،
كېچىلەر ئويقۇ يوق ئەپسۇن ئەتكەندەك ،
دەردلىك ئۆتەرمىش ، نەكۆڭۈل شادى ،
شۇ ئوردا چۆرىسى ئالەمدە يوق باغ ،
ھەرىلەر غۇڭۇلدار ئۆرۈك پىشقاندا ،
ئاسماندىن چۈشكەندەك بىر يوقسۇل يىگىت
گاھىدا سالقىنلار سايغا كېلىپ ،
بىر كۆرۈپ ھوشنى يوقىتىپ تامام
كۈندىن - كۈن ھال بەتتەر شۇ پەرىشاندا .
«نە بولغاي چۈشۈمدە كۆرسەم» دەر ئىمىش ،
كۆز ياشلىرى سەل ، قالمىش قىياندا .
بىر كۈنى باغ ئارىلاپ كەلمىش شۇ يىگىت ،
تۆكۈلمىش ئۆرۈكلەر ، يەيمىش پۈۋلەپ ،
كۆرۈپ قىز ئاغزىغا كەلمىش سېرىق سۇ ،

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئۈزۈم ھەققىدە رىۋايەت

I

مۇشۇ يۇرتتا بۇرۇنسىدا،
ئىككى تاغ ئارىسىدا،
توققۇز ئوغۇل، توققۇز قىز،
ئۆگەي ئانا قاقشىتىپ،
كۈن ئالماقنىڭ تەسلىكى،
بۇ تەلەينىڭ كاجلىقى،
كۈندە جىگدە قاينىتىپ،
كىمگە بارسۇن ھال ئېيتىپ؟

II

قىزلار ئىچىدە بىر قىز،
تۈندە ياتسا ئۇيقۇسىز،
مەككەر ئۆگەي ئانىسى،
ئەقلى يوق شۇ ئاتىسى،
كۈسۈرلىشىپ كەتكەنمىش،
بىر مەسلەھەت ئەتكەنمىش:
بېشىمىزدا توي قەرزى،
لايىق ئىزدەپ يۈرگىچە،
ئىش تۇتمامدۇق باشقىچە،
ئاكا بولسا نىم بوپتۇ؟
سىڭىل بولسا نىم بوپتۇ؟
چېتىپ قويساق بولمامدۇ،
بېشىمىز ساق بولمامدۇ؟!
بۇ گەپلەر بىز ئۈچۈنمۇ،
ئوڭۇمۇ يا چۈشۈمۈمۇ؟
ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق،
جاننى نەگە ئالغۇلۇق؟
قىز غەزەپتە ئاھ ئېتەر:
(تولغىنىپ پەرياد ئېتەر)
توشقان ئۆلەر قومۇشتىن،
ئادەم ئۆلەر نومۇشتىن،
تىرىكىمنى قېنى كۆر،
ئۆلۈكۈمنى قېنى كۆر.

III

يۈرەكتە ياش ئاققۇزۇپ،
تاڭنى ئاران ئاتقۇزۇپ.
نەگە دېسە ئاپىسى،

جىگدە تېرىپ كېلەي دەپ،
ئىنىم ھەمراھ بولغاي دەپ،
ئىككىلىسى يول يۈرۈپ،
يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ،
بىر يەرگە كېپ قارسا،
كەلگىنىگە يارىشا،
ئالدىدا چوڭ جىگدىلىك،
يۈرەككە تەگكۈدەك پىشىپ،
قانغۇچە ئال دېيىشىپ.
قىز توختاپتۇ: ھەي ئىنىم،
سەن گېيىمنى ئاڭلا جىم،
مەن سىلكىسەم ئۈستىدىن،
سەن تېرىپ ئال ئاستىدىن،
شۇنداق گەپنى دېگەنچە،
مايمۇندەك ياماشقانچە،
ئۆتۈكنى يەشكەنچە،
بىر تال شاخقا ئاسقانچە،
قاچقانمىش شۇ قاچقانچە...
شامال گۈرگىرەپ تۇرغان،
ئۆتۈك لەپەڭشىپ تۇرغان،
جىگدە تۆكۈلۈپ تۇرغان،
بەخىرا مان ئۇ بالا
ئاچام بار دەپ، غەم قىلماي،
تېرىۋەرگەن پەم قىلماي.
قىزنىڭ بېشى چۆرگىلەپ،
يۈگرە - يۈگرە ھەسرەپ،
قايغۇ - ئەلەم بېشىدا،
مۇشۇ ئون ئۈچ يېشىدا،
ماڭسا، ماڭسا يول تۈگەپ،
پۇتلىرىدا جان تۈگەپ،
شۇندىن سوڭرە دېگەنمىش:
رەھىمى قىل تاغ، ئاجىزمەن،
دىل رەنجىدە بىر قىزمەن.
مەن باغرىڭغا كىرمەكچى،
بولساڭ پاناھ، يۆلەكچى.
شۇنداققۇنا دېگەندە
گۈلدۈرلەپ تاغ سىلكىنىپ،
ئىككى بۆلەك يېرىلىپ،
قىز كۆزىگە ئىشەنمەس،
نە بولغاننى چۈشەنمەس.
ئىمىش شۇنداق بىر دۇنيا،
بىر ئېرىقتا ھەسلى،
بىر ئېرىقتا كەۋسرى.
تاشلىرى گۆھەردىنمىش،
قەلئەلىرى زەردىنمىش،

بىر قىسمى ئېيىن بوپتۇ،
نەچچە تال چۈشۈپ قايتۇ...

IV

شۇ چاغدىن بۇ چاغقىچە،
قانچە جاھان ئۆتكەنمىش،
قانچە تىلەك ئاققانمىش...
ئۇنتۇلغاننى يەر بىلەر،
ھەر تۆھپىنى ئىل بىلەر،
شۇ قىز ئىمىش سەۋەبكار،
بۇ ئارادا ئۈزۈمتال،
شۇندىن بەنا بولغانمىش...

V

دېيىشىدۇ تۇرپاندا،
بىر دەز بارمىش چالغاندا،
چىقىپ تۇرارىمىش ھىلى،
بىر تۇتام قىز كوكۈلى...

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە
ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى

شۇندا بىر قۇش غايىبىتىن،
دەپتۇ قىزغا توساتتىن:
بىر مېۋە بار شەربەتلىك،
يېمىگەنلەر ھەسرەتلىك،
مەيلىك بولسا كۆرۈپ باق،
تەمىنى بىر تېتىپ باق.
نە گەپتۇر دەپ تېگىرقاپ،
بىر ساپ ئۈزگەن ئېچىرقاپ،
شۇنداق پېسە شەربىتى،
تىلدا قايتۇ لەززىتى.
شۇ چاغ خىيال ئەيلەپتۇ:
ئىنىم ئاندا يۈرگەندۇر،
ئەنسىرەپ نە دېگەندۇر.
بىر كۈن بولدى ئاۋارە،
ئاچ قالدى شۇ بىچارە،
دەپتۇ ئىچىدە ئاتا،
بىر ساپ ئۈزۈپ ئاستىلاپ،
كۆتۈرگەنمىش قوش قوللاپ،
تىلىم تاغدىن ئايرىلىپ،
ساي - جىرادىن قايرىلىپ،
مېڭىپ يەنە مېڭىپتۇ،
ئاشۇ شىلدىر - شېكەردىن

شېئىرلار

ئابدۇقادىر جالالىدىن

قارنىڭ يازدىكى چۈشىدە
قىزنىڭ نازۇك بىلىكىدە.

تاش

بىر نۇقتىدىكى تارازا چوكسىدا
كۆرەلمەيمىز تارازىچىنى.

تاش

تەقدىرنىڭ

ھېسسىياتتىن خالىي يۈرىكى
ياكى

چاچراپ چىققان كۆزى ئۆلۈكلەرنىڭ.

تاش

كۆرۈپ تۇرىدۇ پانىيەتنى
ياكى مەڭگۈلۈكنىڭ نەزىرىدە
باھالايدۇ ئىنسانىيەتنى.

بىدئەت ئىلاھلار

داھىيلار

قەھرىمانلار

تاش پىرىلىرىسى

بارچە پەلسەپە

يەتمەيدىكەن تاشنىڭ سۈكۈتىگە

پەيلاسوپ ئۆلسە

تاش قالدىكەن شۇ پېتى.

بايراقلار

سۇلالىلەر

جەڭنامىلەر

نەيرەڭگۈز توختامنامىلەر

ياشايدىكەن تاشنىڭ گۇۋاھلىقىدا

ئۆلىدىكەن تاشنىڭ مەزمۇتلۇقىدا

تاش

مەسخىرىدىن خالىي ھالدا

كۆز مۇنچاق بولۇپ ۋاقتقا

ياشايدىكەن ئاپتاپتا

سۇ ئاستىدا

قۇش سايرىشىدۇ

تەشۋىقاتلار

تاش شەكلىدە سۆزلىشىدۇ تىرىكلەر بىلەن

لېكىن، تاش

ئۆز ماھىيىتىنى

يارىتىدۇ دەريا بويىدا

بىزدىن يىراق تاغلار باغرىدا.

ۋاقىت ئۇچقۇر تاش

تاش قاتقان ۋاقىت

تاشلار

تۈتەك ئۆرلىگەن

ئوتلار يامرىغان

يېتىملەر

بومبىلاردا ئولتۇرۇپ يىغلىغان

شاۋقۇنلۇق زامانغا

سۈكۈت تىلى بىلەن بولىدۇ سىرداش.

ھەقىقەت

شۇ قەدەر سالماقكى جاۋاب بېرىشتە

چارچاپ كەتتىم كۈتۈپ شۇ پەيتتى

مەن

سەپسەتنىڭ غالىبلىقىدا

ناكەسلەرنىڭ كۆرەڭلىكىدە

بىلمىلىكلەرنىڭ نادانلىقىدا

ئۆچكەن گۈلخانلارنىڭ كۈلى ئالدىدا

ئۆگەنسەم بولاتتى تاشلاردىن

تاشتەك قاتقان پىتى جىم تۇرۇشنى

ۋە يەنە ئاخىرى غالىب بولۇشنى.

تاش

يۇلتۇزدەك قاناپ تۇرغان يۈرىكىم بىلەن

بىلىسەم ئىدىم ۋايسىماي قاراپ تۇرۇشنى

ئىلاھىي ھېكمەت بىلەن سۇغىرىلغان

ئىبراھىمنىڭ پىچىقى ئالدىدا

بىلىسەم ئىدىم قايسى چاغدا پارە بولۇشنى.

تاش

سەن ئۆز-ئۆزۈڭدە تاش

سەن ھەمىشە تاشلىقىڭدا

كۆيدۈرسە كۆيسەن قاتتىقلىقىڭدا

غالىبىسەن ئاخىرى جىمجىتلىقىڭدا

داۋرائىسىز مېھرى بار سېنىڭ قېنىڭدا.

مۇھەببەتنىڭ زوراۋانلىقى (1)

سېغىنغۇم يوق ھېچكىمنى، لېكىن
سېغىنماي تۇرالمىدىم بىرەر كىمنى
تاش يۈرەك بىر ئەبلەخ بولغۇم كېلىدۇ
يۈمشاتتى كېلىپ بىرى ئاۋازىمنى.

ئاق ئەتىرگۈلگە

قارلىغاچ ئىزھار قىپتۇ سۆيگۈسىنى

دەپتۇ ئاق ئەتىرگۈل:

قىزىلغا ئايلىنىدۇرساڭ ئاقلىقىمنى

سۆيەتتىم رازى بولۇپ شۇندا سېنى.

قارلىغاچ ئۇچۇپ كېلىپ ئەتىرگۈلگە

يېقىپتۇ ۋۇجۇدىنى تىكىنىگە

قانلىق بىر شېرىنلىكتە قىزىل قانلار

كۆچۈپتۇ ئەتىرگۈلنىڭ يۈرىكىگە

ئەتىرگۈل ھاي بېرەلمەي ئۆز-ئۆزىگە

قارىسا قارلىغاچنىڭ كۆزلىرىگە

كېتىپتۇ غۇۋا ئۆلۈم چۈشلىرىگە.

مەيىن بىر تىترەكتە قالغان شۇ گۈل

ئۇقتۇرالمىي قىپقىزىل يالغۇزلۇقنى

توزۇپ كەتتى سەھەرنىڭ جىمجىتلىقىدا.

نېمە ئۈچۈن

مۇھەببەت شەرتى

بولۇپ كېتەر: بۇنچىلىك ياۋۇز؟

بولۇپ قالساڭ بىرىگە ئاشىق

يوقىتىپ قويسەن مەغرۇرلۇقۇڭنى؟

ئۆلتۈرەر سېنى مۇھەببەتسىزلىك

ئالار قوينىغا غېرىپ چەكسىزلىك

ئۆلتۈرەر ئوخشاشلا سېنى مۇھەببەت

ئۆلتۈرەر سېنى ئەخلاق، قائىدە

بىدارلىق، ئۈمىد ھەم تەشۋىش

ئەنسىزلىك.

شېئىر يازغۇم بار كىمگىدۇر ئاتاپ

تاپالمىمەن لايىق بىرىنى.

تۆكۈلگۈم كېلىدۇ قارا يامغۇردەك

ھېچنېمە قوينىغا ئالالماس مېنى.

يازغان شېئىرىمنى يىرتىۋەتكۈم بار

بەشباش شاماللارغا چېچىۋەتكۈم بار

سىرلىرىمنى ئايدىڭغا ئېيتىۋەتكۈم بار

ئايدىڭنى بۇلاقتا يۇيۇۋەتكۈم بار.

مەست كېلىپ دۇمبالايسەن خۇيۇڭ تۇتسا
ئاقلايسەن ئۆزۈڭنى ھەم يېشىلگەندە.
ئالدايسەن ۋە بەزىدە چالۋا قايسەن
بۆز خالتاڭ بىگىزلىرىدە تېشىلگەندە.

باراقسان چىنار تۇرسام، ئازغان دېدىڭ
باھاردا تۇرۇپ ئۆزۈڭ گۈلسىرەيسەن.
ھەر نېمە بول دېدىڭسەن، بولالمىدىم.
سۈسپىپ تۇرۇپ مەندىن چوغ
سورايىسەن.

بايقسام، ئاجا يوللۇق دوقمۇشلاردا
جانانىڭ كۆڭلى ساڭا كېرەك ئەمەس.
ئۇسسۇلغا سېلىپ مېنى قوقاسلاردا
كۈلسەن چاۋاكلاردا
بۆلەك ئەمەس.

ئىشىنەي دېسەم خالىس مۇھەببەتكە
مۇھەببەت ئايلاندۇردى ناتىۋانغا
ئالدىسا بۇ ھاياتنىڭ قىسمەتلىرى
ئۆلۈملا تېتىدىكەن بۇ جاھانغا.

2008-يىلى 29-ئىيۇن، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتى ئەدەبىيات
ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى

يەتتە شېئىر

ئادىل تۇنياز

مەن سودىگەر قولۇم ئۆزۈمنىڭ،
كۆزۈم، پۈتۈم، يولۇم ئۆزۈمنىڭ.
پۈلۈم خوجاين مەن قارا قولى،
دېگەن چاغدا پۈلۈم ئۆزۈمنىڭ.

ئۇسسۇغان سۇ ئىچەر ئۆزىنى
ئۆزى قويدۇ قۇملۇقلاردا قۇم،
ئۆزى قوپۇرار گۈمبىزنى
ئۆلگەن قۇملار يىغلىشىپ يۈم-يۈم.

پىل چىشى مۇنارى ئاستىدا تۇرسام
سۈيۈق ھەيكەل چاقىردى مېنى،
ئىتتەردىم قوللارنى ماڭا يېپىشقان
چىڭ تۇتتۇم ۋېناسنىڭ يوق قولنى.

نېمە دەيمەن
ئەرلىكنىڭ قىياتاشلىرى
كۆرمىسە جانانىڭ تاپانلىرىنى؟!
نېمە دەيمەن
ناكەسلەر كېلىپ سىلسا
بىپەرۋا مەشۇقنىڭ ئالغانلىرىنى?!

ھېچكىمنى راستتىنلا سۆيۈپ قالغۇم يوق،
راستلىقىم مېڭ خەنجەر بولدى بۇ جانغا
ئىنسانمەن ۋۇجۇدۇم سۆيگۈگە تالىق
مۇپتىلا بولغۇم يوق، لېكىن، ئىنسانغا.

2008-يىلى 28-ئىيۇن، ئۈرۈمچى

مۇھەببەتنىڭ زوراۋانلىقى (2)

ياقسۇن دەپ ئېيتتىم ساڭا ياققانلارنى،
راست گېيىم ئۇيۇپ قالدى دۈۋەتلەردە.
جور بولدۇم خورلىرىڭغا بولۇپ خورچى
كۈيلىرىم تىنىپ كەتتى يۈرەكلەردە.

بارمىدىم قۇش سايىرىغان توقايلاغا
ئەگەشتىم سەن باشلىغان تەرەپلەرگە.
قايتۇردى كەينىمىزگە تۇيۇق يوللار
ئىشەندىم پۇشايمانسىز سەۋەبلەرگە.

كوچا ئىشىكىدە تۇرغان ئادەم

كېچە ئاخىرلاشقاندا
باشلىنىدۇ خەنجەربىسى
تېرەكلەردە، روجەك كەينىدە
قول سائىتىمىڭ ئەينىكىدە،
ئارقا كوچىدا، ئالدى كوچىدا
«ئودىسا» دا، گۈللەر بەرگىدە...

چىقىم كوچا ئىشىكىدىن،
يېرىم ئېچىلغان يۆگمەچ گۈلى
تامغا يامىشىپ چىققاندا ھال رەڭ
باغقا شورىدىن ياز كەلگەن كۈنى.

كوچا ئىشىكىدە تۇرغان ئادەم

سۆزى كىتابلاردىن چىققاندىكى
ئوردا كۈتۈپخانىسىدىكى -
مۇقاۋىغا ئالتۇن ھەل بەرگەن،
بەت چۆرىسى گۈل يوپۇرمىقى...

بوۋاينىڭ يايىمى ئاپتاپپەرەس،
يۆتكىلەر كۈنگەي تام تۈۋىگە
كونا كىتاب ھارۋىدا پەۋەس.

تېشى يوق بىر كىتابنى ئاچتىم،
بېشى يوق ساتراش قىلماقتا ھۈنە(ر)
چاچ ئالدۇرغاچ بىر ئاز مۇڭداشتىم،
بىر پېرسوناژمەن، ئۇ سوئال جۈملە.

سۈتتىن ئاغزى كۆيگەن ناتونۇش ئادەم
ئىچمەكتە قېتىقنى پۈۋلەپ دەممۇ دەم.
كىتابچى ئۆردى سارغۇچ ۋاراقنى
روچىۋىن ئوقۇدى پۈتلىرى بىلەن.

رىزۋانگۈل توقۇدى يېڭى ھېكايە:
شاپ بۇرۇت ئەر كىتابتىن چىقىپ
كاپ قىلىپ تۈتتى ئاپتورنى بەلدىن،
مۇشۇ يەرگىچە تاپ بېسىپ كەلدىم...

ئاندىن ئوردا كوچىغا ماڭدىم،
تۈن قاغىدەك كەلدى ھەر ياندىن،
چىقىپ كەتتىم كىتابلاردىن مەن،
قاراڭغۇدا بارچە يوق ئادەم.

يامغۇر ياغماقتا قەغەز كۈنلۈكۈم،
تاش ياغماقتا سايىۋەن كىتاب،
گۈل ياغماقتا ئۆلۈم گۈللۈكۈم
كۈن يۈزلۈك يار قىلغاندا خىتاب.

كىتابپۇرۇشقا ئولاشتى سايە
ئاق ۋاراققا قاتار قارا ئىز.
ئالەم - كىتاب، ئادەم - ھېكايە،
ياشاۋاتىمىز بىر كىتابتا بىز.

ئۆيۈمدىكى مەس

ئاشخانا ئۆيىنىڭ ئىچىدىكى مەس
داتلاشقان كۆك كېچىدىكى مەس -
چاشقان پۇتلاشقان كونا مەس كورا.

تەرەكتىمەن پۇرسەت مەن ئۈچۈن
تۆشۈك يانچۇقتىن چۈشكەن جىق تەڭگە،
بەزىسى كىرگەن ھەسەل رەڭگە
دومىلاپ بېرىپ پېتىپ ئەۋرەزگە.

كىيىم ئالقاپنىڭ چاپىنى،
كەزدىم بازارنى خىلمۇ خىل مېلىم.
كەلدىم باجسىز دەرەخ ئاستىغا،
دەردىم چىقىپ يورۇدى دىلىم.

خورما يېغىنى سېتىپ بولدۇم،
بولالمىدىم يىغامنى تېتىپ،
كوچىدا يامغۇردەك غېرىپ بولدۇم،
چىڭدى تارلىرىم، يۈرىكىم قېتىپ.
قىزلار يامغۇردا قالغان ئۈزۈمتال،
ھۆل يوپۇرمىقى قول ئۈزىتار.
قولى قىسقا مەجنۇنتال سىڭلىم
مەن كۈنلۈك ئەمەس، مەنمۇ ئۈزۈك تار.

شېئىر توپلىمىمنى بولدۇم سېتىپ
بىر نەچچە بازارلىق كىتاب بىلەن
سۈمۈرۈڭ تۇخۇملىرىغا قېتىپ.
بىر مىسرا يېتەر مېنى سېتىشقا
بىر تاغار سامان يا بىر تال خام خىشقا!...

كەيدىم سېھرىگەرنىڭ قالىقنى
ئاستىدا ئۆزۈم يوق ئېرىگەن تۈزدەك،
پۇل دېڭىزىدىن ئىزدەسەڭ مېنى
تاشتىن قاتتىق مەن، سوغۇق ھەم مۈزدەك.

قۇياش ھەر كۈنى سۆزلەر ئاسماندا
ئۇنى ئۆلۈكنىڭ ئۇنى ئەمەس،
نۇرى ئالتۇن چاقىنار ھەر ياندا
ئۇ سودىگەرنىڭ ئالتۇنى ئەمەس.

مەن كونا ئاشىق، يېڭى ئوقەتچى
باي قەلەندەر مەن، دەرۋىش، پۈلپەرەس.
باي قىلماقتا يوق نەرسە مېنى
قەلبىمدە پەۋەس مەڭگۈلۈك ھەۋەس.

كونا كىتاب ساقچى

ئۆزى كونا گۆردىن چىققاندىكى،
كۆزى يېڭى يۇلتۇز چىققاندىكى،

مىسنىڭ ئاۋازى قىزغۇچ سۈيۈك،
مىسنىڭ ئاۋازى ۋەھىملىك،
مىسنىڭ ئاۋازى ئوقتىنمۇ ئوچلۇق.

مىسنىڭ ئاۋازى
ئۆيۈم ئۆي كىرىدۇ،
مېنى ئاخشۇرىدۇ،
ئاخىرى كارىۋاتتىن تاپىدۇ،
ئاندىن ۋاڭخىدە ئاتىدۇ...
كەتكەن چاغدا ئۇلار دۇپۇرلەپ
ئورنۇمدىن تۇرىمەن قىزىلگۈلدەك
شېئىرلىرىغا تايىنىپ.

ئوقۇرمەنلەر مەندىن قاچىدۇ،
خىزمەتداشلار، كۆرگەن - بىلگەنلەر
مېنى يۇقۇپ قالىدۇ دەپ
قوللىرىنى ئەپقاچىدۇ.

ئۇلار تۈكلۈك يۈزىنى ئېلىپ
بىر توپ چاشقاندا كېچىپ كەتتى.
مىستەك بىر نەرسە يالتىدە قىلىپ
ھاياتىم رەڭگىنى ئۆزگەرتىۋەتتى.

مەن ۋە ئوقۇرمەن

شېئىرىمنى ئوقۇۋاتقان ئوقۇرمەن ئىككى
بىر ئەركىشى ۋە جەزمەن بىر چىشى.

ھاڭگا تېرەكتەك ئەر كىتابخان دەپ:
— «سۆزلەر — كۆزى يورۇغان كەپتەر.»

ئايالىنىڭ دەردى توزغاقتىن ئېغىر
بوۋىقى شاختىن ئۇچۇپ كېتەر.

ۋارقىرىدى ئاتلىق شېئىردىن
يىقىلىپ ئۆلۈپ قوپقان چەۋەنداز:
«— ئوقى بارمۇ ئاتقان تاز
ئوقى يوقمۇ ئاتقان تاز...»

شېئىرىم سۈت تەملىك، رەڭگى بۆلجۈرگەن
سېغىزدەك چاينار چوكان ئوقۇرمەن.

مەن ئالەمنى ھەجىلەپ ئوقۇپ
كەلدىم ئۇيغۇرچە قوشاق توقۇپ.

مەن كەلسەم بارچە سۆز ئورنىدىن قوپۇپ
ئولتۇرار بىر شائىر كۈلۈپ زورۇقۇپ.

سامادىكى بىر كىتابنىڭ مەن
زېمىنىدىكى كىتابخانى ھەم.

ئايرودۇرۇمنىڭ كىرىش ئىشىكى

قىش كەپتۇ مەن كېلىشتىن بۇرۇن
يول بويىغا ئاپئاق، ئۇشتۇمتۇت،
ئاق تېرەكلەر قاجالمايۋاتقان
دەۋاتقانداك ئۇششۇك «دەرھال تۇت...»

مەن كېلىشتىن بۇرۇن سېمونت،
مەن كەلگەندە چىقىم مەرمەردىن،
غەم كەلگەندىن كېيىنكى تاش مەن،
كۆتۈرۈلمەس قانتىم يەردىن.

چۆچەكلەردەك بۇ ئىشىك بىلەن
بارغىلى بولار جىمى شەھەرگە،
ئولتۇرۇپ بىر ئۇچار گىلەمگە
شاڭخەي، توكيو يا ئەنقەرەگە؛
كېسىپ ئۆتۈپ - يېرىم كېچىنى
ھىلال ئاي چىققان يېرىم قەشقەرگە.

زالدىكى گىلەمدىن ئۈزۈم بىر تال گۈل،
بىر تال گۈلدەك ئۈزۈلمەس گۈمان.
كۆكرەك قەپسىمدە قۇشقاچتۇر كۆڭۈل،
دېرىزىدىكى گۈلمىدۇ، تۇمان؟

ئايرودۇرۇمنىڭ كىرىش ئىشىكى
بىر يولۇچىنى تونۇمىدى،
مەڭگۈلۈك سەپەرگە چىققان چىقى.
دىماقلىرىمدا ئەتىر ھىدى،
يېنىمدىكى قىز ئۆلگەن ئىدى،
جىسمىنىڭ يالىڭاچ ھەربىر قىسمىدا.

بىر ئۆلۈك ئورۇندۇقتا مىدىرلىدى
نۇرغۇن يىللار كېيىنكى ئۆلۈك.
كۆنۈك مەن كۈندە بۇنداق ئۆلۈشكە
مۇشۇنداق تۇرۇپ چۈش كۆرۈشكە...

ئاسان ئەمەس ئاسمانغا چىقىش
يۈزۈڭگە يېزىلمىغان بېلەت بىلەن،
تام ئوچۇق تىلدا بايان قىلغان ئىش—

مەن بۈگۈن كېچە ئۇيقۇمدىن كېچىپ
كۆزۈم بېلىقتەك قاراڭغۇلۇقنىڭ
كۈمۈش تەڭگىلىك جىسمى بىلەن،
يوقلۇقنىڭ بارلىق ئىسمى بىلەن
بارلىقنىڭ يۈزۈمدەك ماسكىسى بىلەن.

ئۆلتۈرۈۋەتتىم ئىككى چىۋىنى
سۆزلەر سۆزلەپ كېتىۋاتقاندا،
ئۆلتۈرۈۋەتتىم مەن ئىشلىرىمنى
قەلبىم مۇناجات ئېيتىۋاتقاندا.

تاڭ ئاتقاندا
بۇدرۇق قوللىرى ئارىسىدىن
ئۇخلاۋاتقان ئىقبالىمىزنىڭ
كەلدىم كارىۋاتقا قۇياشتەك يېقىن.
خەزىنەمدىكى بۇ ئىنئام كىمىنىڭ؟
نۇرغا تولغان يەر - ئاسمان كىمىنىڭ؟
ئويلاپ قالدىم سايدەك بىردىن ...

تۆگىمىز ئىزدەۋاتقان ئادەم

تۆگىنى بازاردىن ئىزدەيدۇ.
بوتا كۆزلۈك قىز دەيدۇ:
— قارىما لوكامغا بوتىلىقىم بار،
بار مەن سۆيگەن چىن ۋاپادار يار!

تۆگىنى مازاردىن ئىزدەيدۇ،
دەيدۇ ئېگىز توپا دۆۋىسى:
— مازارغا چالما ئاتما، چۆككىلى قوي،
ئەي، ئۆلۈمدىن پاكىنەك كىشى!

تۆگىنى كىتابتىن ئىزدەيدۇ،
كىتابتىكى جىگدە تۈۋىدە
يازغۇچى يالىڭاچ ئوڭدا يېتىپ
باغلانجىسىنى قويۇۋېتىپ
تۆگىلەرنى چۈشمەكتە جىق.

مۇقەددەس كىتابتىن بىر تۆگە چىقتى،
قورقۇپ تۆگىچى جان - پىنى چىقتى.

تۆگە ئىزدەيمەن ئۇيغۇر تىلىدا
بىر توپ بالا چۇرقىراشماقتا:
— قاراڭلار، تۆگىسىنى تاپالماي كەپتۇ
باياملا تۆگىلىك ئۆتكەن ئادەم شۇ ...

ئاسماندىن ئايرىلىپ تۇرسەن بىردەم.

يېقىنلايمىز يېقىن نەرسىگە
بىز سەپەرگە چىقساق ھەر قېتىم،

ئورۇن بوشتار بەدىنىم كىمگە؟
مەڭگۈلۈك يولۇچى مېنىڭ ئېتىم.

ئوغلۇم ئىقبالىمنىڭ ئىسمى

ئىسمى يوق قارىنىڭ ئاق يالقۇنىنى
پۈۋلەۋاتقان ئىلتەرىش خاقان
ئىسمى ئىدى ئوغلۇم ئىقبالىمنىڭ،
ئىسمى يوق چاغدا كوچىدا قارىنىڭ.

بىز ئۇچاغدا ئىدۇق مەككىدە
ئۇنىڭ جىسمى كۈندىن تامغاندا،
ئۇنىڭ ئىسمى كۆكتىن چۈشكەندە،
كۆكتىن چۈشكەن كىتابقا قاراپ
چاقىرىپ كەلدۇق ئەزان توۋلاپ
ئۇيغۇرچە گەپ قىلغان پەرىشتىلەرنى،
كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن يەرنى،
قۇشتەك قونغان ئەسلىمىلەرنى ...

ئىقبالىمنىڭ ئىسمى قۇياش تاج كىيىپ
ماڭغان چاغدا تاغلارغا قاراپ
كىتابتا بار يوق ئادەملەردەك
بىز ۋەتەنگە قايتتۇق ئالدىراپ.

ئىسمىمنىڭ ئىسمى
تاغدىن قايتقان بىر كۈنى
ئۇچراشتىم تاغدىن قايتقان ئەكس ساداغا،
قۇچاقلاشتىم مەڭگۈلۈك قارىغاي ئاستىدا ...

ماڭماقتا ئۈچ ئوغلۇم قار لەيلىسىدەك
تارىخنىڭ ئەتىكى كەينىگە قاراپ.

ئوغلۇم ئىقبال ئويناپ ئىسمىمىز
ھەسەل ھەرىسىدەك گۈزەل چېچىپ،
ئۇنى چېچىپ، خېمىرنى چايناپ
ئانىسىنى بۇلاقتەك ئېچىپ!
«يە!» دەپ بېرىپ تۇرغان چولدىرنى
ئەركىلەپ قوللىمىزدىن ئېلىپ چېچىپ ...

كۆلەندەم ئابىسائىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسى ئىزىدىن

يالقۇن روزى

پىداكار تاتار مائارىپچىلىرى توغرىلۇق توختالغاندا: «بۇ ئۇزاق تارىخى جەريانىدا ئۇيغۇر يېڭى مائارىپى ئۈچۈن قېرىنداش تاتار ئەر-ئايال ئوقۇتقۇچى، زىيالىيلىرىنىڭ ۋە بىر تۈركۈم ئۆزبېك مائارىپچىلىرىنىڭ قوشقان تۆھپىسى ھەمدە ئاققۇزغان قان-تەرلىرى ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئۆچمەس تۆھپىسى ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىنىڭ ئالتۇن سەھىپىسىدە مەڭگۈ چاقناپ تۇرىدۇ. ئۇيغۇر ئەۋلادلىرى ئۇلارنىڭ شانلىق ئەمگىكى ئۈچۈن ھېسابسىز مىننەتدارلىق بىلدۈرىدۇ» دەپ يازغان. بۇنى بىز بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ مىننەتدارلىق ھېسسىياتىنىڭ بىر زىيالىينىڭ قەلىمى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن رەھىمىتى دەپ تونۇيمىز. تاتار خەلقى بىزنىڭ 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىمىزدا ھەقىقەتەن زور بۇرۇلۇش پەيدا قىلغان ئۇستاز خەلق. ئۇلارنىڭ بىزنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىمىزغا قوشقان تارىخى تۆھپىسىگە ھاكىم جاپپار، تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى، ئابدۇۋەلى مۇقىيىت قاتارلىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرىمۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە ئوبيېكتىپ ۋە چىن باھالىرىنى، سەھىمىي تەشەككۈرلىرىنى بىلدۈرگەن.

ئۇيغۇر زىيالىيلىرى تاتار مەرىپەتچىلىرىنىڭ تارىخى تۆھپىسىگە رەھىمەت ئېيتقىنىغا ئوخشاش، تاتار تەتقىقاتچىلىرىمۇ ئۇيغۇر ئەدب-ئالىملىرىنىڭ ئالتۇن ئوردا خانلىقىدا تاتار مەدەنىيىتى ئۈچۈن قوشقان تارىخى تۆھپىسىگە ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتىدۇ.

ئالتۇن ئوردا خانلىقى چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى باتۇخان تەرىپىدىن 1243-يىلى ئىدىل (ۋولگا) دەرياسى ۋادىسىدا قۇرۇلغان. بۇ خانلىق 15-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە دەۋر سۈرگەن بولۇپ، ئاساسىي ئاھالىسى تاتارلار ئىدى. خۇە

تاتار مائارىپچىلىرىنىڭ ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ شەكىللىنىشى باسقۇچىدا ئوينىغان باشلامچىلىق رولى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مائارىپ تارىخىدا مەڭگۈ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ غۇلجا، چۆچەك ۋە تۇرپاننىڭ يېڭى مائارىپ تارىخىدا، يەنى ئۇ جايلاردا جەدىتچە مەكتەپلەرنىڭ ئېچىلىشىدا تاتار مائارىپچىلىرى ئۆچمەس ۋە ئۈنۈملۈك تۆھپىلەرنى قوشقان.

تاتارلار تۈركىي مىللەتلەر ئىچىدە شانلىق تارىخقا ۋە پارلاق مەدەنىيەتكە ئىگە ئۇلۇغ مىللەت. ئۇلار 19-ئەسىرنىڭ 80-يىللىرىدىن باشلاپ قىرىم يېرىم ئارىلى ۋە ئۇرال-ئىدىل بويلىرىدا جەدىتچىلىك ھەرىكىتىنى قوزغاپ، تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئىدىئولوگىيە ھاياتىدا زور يېڭىلىنىش پەيدا قىلغان. ئۇلارنىڭ مۇشۇ دەۋردىكى بىر تۈركۈم ئىسلاھاتچى مۇتەپەككۈرلىرى ئۆزلىرىنىڭ كاتتا ئەسەرلىرى ۋە جانلىق پائالىيەتلىرى بىلەن قېرىنداش تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئويغىنىش، يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. ئەنە شۇ جەدىتچىلىك ھەرىكىتىدە كۆپلىگەن تاتار ئوقۇتقۇچىلار ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ چۆچەك، غۇلجا، ئۈرۈمچى، قەشقەر، تۇرپانلارغا كېلىپ جەدىتچە ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللانغان. پېشقەدەم زىيالىي ئابدۇللا تالىپ ئەپەندى «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئۈچپرەكلەر» دېگەن كىتابىدا ئانا دىيارىمىزغا كېلىپ «ئۇسۇلى جەدىت» ئوقۇتۇشى بىلەن شۇغۇللانغان

ياغدۇرىدۇ. چۈنكى 1552-يىلى قازان خانلىقى چاررۇسىيە تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغاندىن كېيىن، تاتار خەلقى ئۇلارنىڭ زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ئۇزاق ياشىغان. بولۇپمۇ چار پادىشاھ پېتر I زامانى (1682 - 1725) دىن پىكاتىرنا II زامانى (1762 - 1796) غىچە بولغان دەۋرلەردە، تاتار خەلقى سىياسىي، ئىقتىساد، پەن - مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى ھوقۇقلىرىدىن تامامەن مەھرۇم قىلىنغان. ئۇلارنىڭ سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىشى چەك - لەنگەن. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشى چەكلىنىپلا قالماستىن، مەسچىت، مەدرىسەلىرى ۋەيران قىلىنغان ياكى چېركاۋغا ئۆزگەرتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە تاتار مىللىي مائارىپىمۇ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قېلىپ، خېلىلا يۈكسەلگەن تاتار مائارىپى ئىلاجسىز ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى ئەقىدە - ئېتىقاد، ئانا تىل - يېزىق جەھەتتە تەربىيەلەشتەك ئىپ - تىدائىي ئائىلە مائارىپى دەرىجىسىگە چۈشۈپ قالغان.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، تاتارلارنىڭ تەرەققىي تاپقان ياۋروپا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان قىرىم يېرىم ئارىلى ۋە ئىدىل - ئۇرال بويلىرىدىكى بىر قىسىم زىيالىيلىرى ھەم سودىگەرلىرى ئۆزلىرىنىڭ كۈلپەتلىك تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن جەدىتچىلىك ھەرىكىتىنى قوز - غىغان. بۇ ھەرىكەت ئارقىلىق ئۇلار ئۆز خەلقىنى ئويغىتىپلا قالماستىن، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۆلكىلىرىدىكى تىل ۋە مەدە - نىيەت جەھەتتە قېرىنداش خەلقلەرگىمۇ تەسىر كۆرسىتىشكە باش - لىغان. ئۇلارنىڭ نەشر بۇيۇملىرى ۋە چاقىرىق كۈچىگە باي تەشەببۇسلىرى قېرىنداش خەلقلەرنىڭ مەرىپەتچىلىك ئىدى - يەسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ۋە مىللىي ئېتىقادىنى ئويغىتىشىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن. ئەنە شۇلارنىڭ تەسىرى بىلەن 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا غۇلجا، تۇرپان، ئاتۇش، كۇچا، خوتەن رايونىدىكى تەرەققىيپەرۋەر سودىگەرلەر ۋە ئۆلىما - زىيالىيلار جەدىتچە مەكتەپلەرنى ئېچىپ، يېڭى مائارىپنى يولغا قويۇپ، خەلقىنى ئويغىتىپ، تەرەققىيات ۋە قەد كۆتۈرۈش يولىغا باشلاشقا تۈتۈش قىلغان. شۇ مەزگىلدە يەنە بىر قىسىم پىداكار تاتار مائارىپچىلىرى بىزنىڭ جەدىتچە ئوقۇتۇش ئىشلىرىمىزنىڭ شەكىللىنىشىگە ئۈنۈملۈك تۆھپىلەرنى قوشقان. 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى جەدىتچە مائارىپىمىزدا ئالاھىدە تۆھ - پىسى بار تاتار مائارىپچىلىرى ئىچىدە سەيپىدىن ئەزىزى «چۆچەك زىيالىيلىرىنىڭ ئانىسى» دەپ تەرىپلىگەن مەشھۇر مۇئەللىم گۈلەندەم ئابىستاي ئالاھىدە گەۋدىلىك بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان ئىش - پائالىيەتلىرى بىلەن تۇرپان ۋە چۆچەك خەلقى ئارىسىدا ھازىرغىچە شۆھرەتلىنىپ كەلمەكتە.

گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ ھاياتى ۋە مائارىپچىلىق پائالىيىتى توغرىلۇق ھازىرغىچە ئابلىمىت ھاجىيوفنىڭ «چۆچەك مائارىپىنىڭ 40 يىلى» دېگەن ئەسلىمىسىدە، تاھىر تاشبايىق بىلەن

خاننى ئەبۇلغازى باھادىرخان (1603 - 1663) تەرىپىدىن يېزىلغان «شەجەرەئى تۈرك» ناملىق تارىخىي ئەسەردە ئۇيغۇرلارنىڭ چىڭگىزخاننىڭ ئەۋلادلىرى قۇرغان خانلىقلاردا ئوينىغان مەدەنىيەت جەھەتتىكى رولى توغرىلۇق مۇنداق يېزىلغان: «ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا تۈركچە ئوقۇغان كە - شىلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۇيغۇرلار دەپتەردارلىقنى ۋە دىۋان ھېسابلىرىنى ناھايىتى ياخشى بىلەر ئىدى. چىڭگىز - خاننىڭ نەۋرىلىرىنىڭ زامانىغا كەلگەندە ماۋرەئۇننەھردە، خۇراساندا ۋە ئىراقتا مەجلىس ساھىبلىرى ۋە دەپتەر - دارلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇيغۇرلاردىن قويغانىدى». مانا مۇشۇنداق تارىخىي ئەمەلىيەتتىن خەۋەردار تاتار تەتقىقاتچى مالىك چانئىشىق ئەپەندى «جۇڭگو تاتار مائارىپى تارىخى» دېگەن كىتابىدا «ئالتۇن ئوردا خانىدانلىقىدا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئاساسىي دۆلەت يېزىقى قىلىپ قوللىنىلغان. خان ئەۋلادلىرى، ئۇنىڭ جامائىتى، يۇقىرى قاتلامدىكى بەگ - لەرنىڭ پەرزەنتلىرى، ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە خادىملار مەخسۇس ئۇيغۇر تىلىدا دەرس ئالغان.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگىتىدىغان مۇئەللىملەر ئاساسەن ئۇيغۇرلار بولۇپ، دەرس كونا ئۇيغۇر تىلىدا ئۆتۈ - لەتتى. ئالتۇن ئوردىغا بارغان كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ تىل - يېزىقىدىنلا دەرس بېرىپ قالماي، يەنە بۇ زېمىندىكى تاتار مىللىتىنى تەشكىل قىلغۇچى قەبىلىلەرگە ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت، پەن، سەنئەت، ئەدەبىيات، پەلسەپە، بىناكارلىق، رەسساملىق جەھەتلەردىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىمۇ تەقدىم قىلىپ، تاتارلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇزاق تارىخ، تۈرلۈك ۋەقەلەر بۇ ھۆرمەتلىك ئۇستازلارنىڭ بۈيۈك تۆھپە - لىرىنى ھەم نامىشەرىپىنى بۇ دەۋرگە يەتكۈزۈپ كېلەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەرىپەتپەرۋەر ئەدىب - ئالىم - لىرىنىڭ تۆھپىلىرىگە تاتار خەلقى يۈكسەك دەرىجىدە يۇقىرى باھا بېرىدۇ ۋە ئۇلارنى مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ» دەپ يازغان.

شۈبھىسىزكى، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچىنىڭ مەھسۇلى. مەيلى قېرىنداش مىللەتلەر ياكى يات مىللەتلەر بولسۇن تارىختا ھەرخىل مۇناسىۋەتلەردە بولۇش جەريانىدا بىر - بىرىگە كۆپ ھاللاردا ئىجابىي ياكى سەلبىي تەسىراتلارنى قالدۇرۇپ كەلگەن.

تارىختا بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە تەرەققىيات ئىشلىرىغا قوشقان تۆھپىسى بىلەن تىللاردا داستان قىلىنىپ ئۇلۇغلىنىسا، بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە كۆرسەتكەن زۇلۇم - خورلۇقلىرى بىلەن مەڭگۈ كەچۈرۈپ بولماس لەنەت - نەپرەتكە دۇچار بولغان. تاتار خەلقى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىكى ئالاھىدە تۆھپىسىگە رەھمەت ئېيتسىمۇ، لېكىن چاررۇسىيە زامانىدىكى رۇس زۇلۇمىغا مەڭگۈ نەپرەت

پېتىنالمىدىغان دەرىجىدىكى مەنىۋى زەئىپلىككە مۇپتىلا بولۇشقان.

ئەلۋەتتە، پەقەت ئىدىقۇت ۋادىسىلا ئەمەس، قەدىمكى دەۋرلەردە نى-نى سەلتەنەتلىك شەھەرلەر قۇرۇلۇپ، يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەت نەمۇنىلىرى مەيدانغا كەلگەن ئانا دىيارىمىز شىنجاڭ كۆپ ئەسىرلەردىن بېرى خەلقنى قۇل قىلغۇچى زالىم ھۆكۈمرانلارنىڭ تىنىمىز تالان-تاراج قىلىشلىرى، سوپى - ئىشانلارنىڭ تەپرىقچىلىق تالاشلىرى سەۋەبىدىن 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە زۇلۇم-جاھالەتنىڭ، ئېزىلىش-خورلۇقنىڭ، نادانلىق-خۇرا-پاتلىقنىڭ، نامراتلىق-بىقۇۋۇللۇقنىڭ ئوچىقى بولۇپ قالغان. شىنجاڭدا «مۇستەقىل پادىشاھ» بولۇۋېلىشقان، رەزىللىكتە بىر-بىرىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان مۇستەبىت ھۆكۈمران ياكى زېڭىشىن، جىن شۈرىن، شېڭ شىسەي قاتارلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ قولچوماقچىلىرى بولغان ئامبال-دارىنلار، يەرلىك بەگ، ئەمەلدارلار بىچارە خەلقنى ھەر خىل قەبىھ ئۇسۇللار، قاتمۇ قات سېلىق، بويۇنتۇرۇقلار بىلەن دەھشەتلىك تۈردە ئېزىپ، ياشاش ئىمكانىيەتلىرىنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈپ قويغان. ئۇلار يەرلىك خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇپ باشقۇرۇشتەك ئەكسىيەتچى سىياسەتنى يۈرگۈزۈپ، روھىي قۇللۇققا گىرىپتار قىلىپ، قەلبىنى قاراڭغۇ زىندانغا مەھكۇم قىلغان. مۇشۇنداق قەبىھ ئىجتىمائىي، سىياسىي مۇھىتتا چېچىلاڭغۇلۇق، قاشاڭلىق، خۇراپاتلىق، چۈشكۈنلۈك ئىللەتلىرى بۇ خەلقنىڭ ۋۇجۇدىنى بوغما يىلان دەك چىرمىۋالغان. بۇ مۇقەددەس تۇپراقنىڭ ھەممىلا جايىدا زۇلۇم-ستەم، تەقىب، نادانلىق ھۆكۈم سۈرۈپ، ئاھۇ پەريادلار، يىغا-زارلار، قان-ياشلار خەلقنىڭ كۈندىلىك قىسمىتىگە ئايلانغان.

20-ئەسىر تارىخىمىزدىكى ئۈچ مەشھۇر جەمەتنىڭ بىرى بولغان مۇھىتلار جەمەتىنىڭ خەلقىپەرۋەر پەرزەنتلىرى جەدىتچە مەكتەپلەرنى ئېچىپ «مۇسابايىقلار جەمەتى»، «تاشاخۇنۇم جەمەتى» گە ئوخشاشلا خەلقنى ئويغىتىش دولقۇنىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشقان، ئۇلار مىللەتنىڭ تەقدىرى ۋە گۈللىنىشىگە چېتىلىدىغان، زور تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە جەدىتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ شەرقىي شىنجاڭ رايونىدىكى ئاۋانگارتلىرىغا ئايلانغان. بۇ ئائىلىنىڭ موسۇل مۇھىتى، مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتى، گوسۇل مۇھىتى قاتارلىق تۆت ئوغلانى ئۇيغۇرلارنىڭ سودا-تىجارەت جەھەتتىكى تۇغما ئەۋزەللىكىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆز تىجارىتىنى ئىچكى جۇڭگو شەھەرلىرى ۋە رۇسىيە شەھەر-لىرىگىچە كېڭەيتكەن. ئۇلار تۆگە كۆلدۈرمىلىرىنى جاراڭلىتىپ، شەرقتە لەنجۇ، تىيەنجىن ۋە بوخەي دېڭىزى بويلىرىغىچە؛ شىمالدا گۇچۇڭ، چۆچەك شەھەرلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، شەمەي، قازان، تاشكەنت، ھەتتا موسكۋا، پېتىربۇرگلارغىچە بېرىپ، ئۇيغۇر مىللىي سانائىتى ۋە مىللىي سودىسىنىڭ

ياڭ رېنچىنىڭ «تارىخىي ئاياللار ماڭارپىنىڭ پېشۋاسى - گۈلەندەم خەبىبۇللىنا» دېگەن ماقالىسىدە، ئۆمەرجان سىدىق يازغان «ئىدىقۇت ئوغلانلىرى» ناملىق كىتابتا، مالىك جانشىپ يازغان «جۇڭگو تاتار ماڭارپى تارىخى» ناملىق كىتابتا، مەھمۇد ئىلياس ئىدىقۇتلۇق يازغان «تۇرپان ئاستانىدا يېڭى ماڭارپىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىياتى»، ئىبراھىم نىياز يازغان «ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ماڭارپى ۋە يېقىنقى زامان پەننىي ماڭارپى ھەققىدە خاتىرىلەر»، ئابدۇراخمان ئابدۇللا يازغان «مەشھۇر مەرىپەتپەرۋەر، ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھىتى» دېگەن ماقالىلەردە قىسمەن مەلۇماتلار بار. بۇ ماتېرىياللار-دىكى گۈلەندەم ئابىستايغا مۇناسىۋەتلىك بايانلارنىڭ بىر قىسمى بىر-بىرىگە ئۇيغۇن ئەمەس، شۇنداقلا يىل دەۋرى بىر-بىرىگە زىت كېلىدىغان ئەھۋال مەۋجۇت. بولۇپمۇ گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ تۇرپانغا قاچان، قانداق بارغانلىقى، چۆچەككە قاچان، قانداق قايتقانلىقى توغرىسىدىكى بىرقاتار بايانلار تارىخىي ئەمەلىيەتكە تازا ئۇيغۇن ئەمەس.

بەختىمىزگە يارىشا، يېقىندا گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ كۈز-دىلىك خاتىرە دەپتىرىنىڭ 3-قىسمى، يەنى 1919-يىلىدىن 1924-يىلىغىچە بولغان ۋاقىتتىكى ئىش-پائالىيەتلىرى يېزىلغان قىسمى تېپىلدى. بۇ شىنجاڭ يېڭىچە، يەنى جەدىتچە ماڭارپىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى، جۈملىدىن گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ ئىش-پائالىيىتى توغرىسىدىكى تەپسىلاتلارنى ئېنىقلىشىمىزدا ئەڭ ئىشەنچلىك 1-قول ماتېرىيال سانىلىدۇ. بۇ كۈندىلىك خاتىرىنىڭ قىممەتلىك يېرى شۇكى، گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ يازمىسىدىن بىز ئىدىقۇت دىيارىدىن چىققان داڭلىق جەمەت-مۇھىتلار جەمەتىنىڭ تۇرپان ئويمانلىقىدا يېڭىچە مەكتەپلەرنى قاچان ئاچقانلىقى ۋە مەكتەپ ئېچىشتا قانچىلىك جانكۆيەرلىك قىلغانلىقى توغرىسىدىكى ئىشەنچلىك ئۇچۇرغا ئېرىشەلەيمىز.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرلار مىڭ يىل ئىلگىرى خۇددى رۇسىيەلىك ئاكادېمىك بارتولد ئېيتقان دەك «تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە مەدەنىيەت جەھەتتە يۈكسەك ئورۇندا تۇرىدىغان» ئاھالە ئىدى. ئۇ زاماندا «ئىدىقۇت مەدەنىيىتى» مۇ «خاقانىيە مەدەنىيىتى» گە ئوخشاشلا ھەيران قالدۇرغۇچى گۈللەنگەن مەدەنىيەت ئىدى. «خاقانىيە مەدەنىيىتى» گە ئوخشاشلا، تارىختا بىر مەھەل پارلاق نۇر چاچقان «ئىدىقۇت مەدەنىيىتى» چىڭگىزخاننىڭ شەرق ۋە غەربنى بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدىكى ھەربىي يۈرۈشلىرىدىن كېيىن، ئاستا-ئاستا پارلاقلىقنى يوقىتىپ، چۈشكۈنلىشىشكە قاراپ يۈزلىنىپ ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ قاراڭغۇ زۇلمىتى ئىچىگە غەرق بولۇپ كەتكەن. مەدەنىيەت، ماڭارپى ۋە تەرەققىيات جەھەتتە كۈنسېرى كەينىگە چېكىنگەن بۇنداق زۇلمەتلىك دەۋر 500-600 يىللار داۋام قىلىپ، كېيىنكى كۈنلەرگە كەلگەندە، ئىدىقۇت ئەۋلادلىرى ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى ياراتقان پارلاق مەدەنىيەتنىڭ ۋە يۈكسەك تەرەققىياتىنىڭ شان-شۆھرىتىگە ئىشىنىشكە

مەكتەپنى قاچان ئاچقانلىقى توغرىسىدا مالىك چانئېقى، مەھمۇد ئىلياس ئىدىقۇتلۇق، ئابدۇراخمان ئابدۇللا، ئىبراھىم نىياز، تاھىر تاشبايىق، ئۆمەر جان سىدىق قاتارلىقلارنىڭ كىتاب ۋە ماقالىلىرىدە ۋە باشقا بىر قىسىم گېزىت - ژۇرنال-لاردا بىردەك «1913-يىلى مەخسۇدىيە مەكتىپىنى ئاچقان» دەپ يېزىلىپ كەلگەن. ئابدۇللا ئالىپنىڭ «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئوچىركلار» ناملىق كىتابىدا «1914-يىلى» ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە كۆلپىكتىپ تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «تۇرپان تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1-سانىدا «مەخسۇت مۇھىتى ئالدى بىلەن خەلقنى ئاقارتىش نىيىتىگە كېلىپ، يېڭىچە مەكتەپ ئېچىشقا بەل باغلاپ، 1914 - يىلى رۇسىيەدىكى تاتار زىيالىيلىرىدىن ھەيدەر سايراننى تۇرپان ئاستانىغا تەكلىپ بىلەن ئېلىپ كېلىپ مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئىنىسى گوسۇل مۇھىتىنىڭ قورۇسىدا بىر سىنىپلىق يېڭى پەننىي مەكتەپنى تۇنجى قېتىم تەشكىل قىلغان. مەكتەپنىڭ ئىسمىنى «مەخسۇدىيە مەكتىپى» دەپ ئاتىغان» دەپ يېزىلغان. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك تەرىپى شۇكى، مەيلى 1913-يىلى ياكى 1914-يىلى مەكتەپنىڭ ئېچىلغان يىلى دەپ تىلغا ئالغۇچىلار بولسۇن، ھېچكىم بىرەر پاكىت ئاساسىنى كۆرسەتمىگەن. ئەمما گۈلەندەم ئابىستاي خاتىرىسىدە: «ھەيدەر ئەپەندى بىزىلەردىن بۇرۇن ئاستانىدە ئۈچ - تۆت يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانىدى» دەپ ئېنىق يازغان. ناھايىتى ئېنىقكى، مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستاي تۇرپان ئاستانىغا 1919 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلگەن. گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ خاتىرىسىدىكى يۇقىرىقى ئۇچۇرغا ئاساسلانغاندا تۇرپان ئاستانىدا تۇنجى جەدەتچە مەكتەپ 1915-يىلى ئېچىلغان بولۇپ، بۇ مەكتەپتە تۇنجى قېتىم مەشھۇر تاتار زىيالىي ھەيدەر سايرانى ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ھەيدەر سايرانى 1919-يىلىغىچە بۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ، مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستاي كەلگەندىن كېيىن لۈكچۈندىكى تاھىر بەگ ئاچقان جەدەتچە مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا كەتكەن. مۇھىتلىرىنىڭ جەدەتچە مەكتەپنى 1915-يىلى ئاچقانلىقىنى دەلىللەيدىغان يەنە بىر ئۇچۇر بۇرھان شەھىدۇللىن تەرىپىدىن يېزىلغان «ئۆتمۈشتىن ئۇچۇرلار» ناملىق ماقالىدە بار. ئەينى ۋاقىتتا ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ سودا تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان بۇرھان شەھىدۇللىن ئەپەندىنىڭ ئۈرۈمچىگە چىقىدىغان «ۋاقىت» گېزىتىنىڭ 1914-يىلى 10-ئاينىڭ 7-كۈنىدىكى 1620-سانىغا بېسىلغان «ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار» دېگەن ماقالىسىدىكى مەزمۇنلاردىنمۇ مۇھىتلىرىنىڭ 1915-يىلىدىن ئىلگىرى تېخى جەدەتچە مائارىپ بىلەن شۇغۇللىنىش يولىغا قەدەم قويۇپ ئۆلگۈرمىگەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇ ماقالىدە مۇنداق يېزىلغان: «ئۈرۈمچى مۇسۇلمانلىرى، بۈگۈنگىچە ئۆگىنىدىغان نەرسىگە دىققەت

گۈللىنىشىگە ئۆچمەس تۆھپە قوشقان. ئۇلار يەنە ئىدىقۇت دىيارىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۈرۈمچى، چۆچەك، گۈچۈك قاتارلىق جايلاردا جەدەتچە مائارىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ، مەرىپەت مەشئىلىنى يېلىنجىتىپ، ئەۋلادلارنىڭ قەلبىنى ئىلىم نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، مائارىپ تارىخىمىزدا يېڭى سەھىپە ئاچقان. مۇھىتلىرى جەمەتىنىڭ بۇ ئەزىمەت ئوغۇللىرى 1931-يىلى قومۇل تاغلىرىدا خوجىنىياز ھاجى ۋە سالى دورغىلار قوزغىغان ئىنقىلابقا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، تۇرپان ئاستانىلىقلارغا خاس باتۇرلۇق ۋە قەيسەرلىك بىلەن خەلقنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قولغا قورال ئېلىپ، ئىنقىلاب قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتىپ، ئىسسىق جېنىدىن ۋە تالاي مۇشەققەتلەر بەدىلىگە توپلىغان مېلىدىن كېچىپ، ئېزىلگەن خەلقنى باشلاپ، زۇلۇمغا، تەكسىزلىككە قارشى ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرگەن. ئۇلار يۈگۈرۈك ئاتلارغا مىنىپ، ئەگرى قىلىچلارنى مەھكەم تۇتۇپ، ئابدۇخالق ئۇيغۇر يازغان جەڭگىۋار ناخشا - «ئاچىل» نى توۋلاپ، ئىنقىلاب يالقۇنىنى تەڭرىتاغ، قاراقۇرۇم ئېتەكلىرى ۋە تارىم بويلىرىغىچە تۇتاشتۇرغان. مۇھىتلىرى پەرزەنتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى جەڭ مەيدانلىرىدا، جاللات شېڭ شىسەينىڭ تۈرمىلىرىدە قىممەتلىك ھاياتىدىن ئايرىلغان. مۇھىتلىرى جەمەتىنىڭ ئارىسىدا ئەزىمەت ئوغۇللىرى 20 - ئەسىر - نىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئانا دىيارىمىزدا يۈز بەرگەن تارىخى ۋەقەلەرنىڭ، سىياسىي بوران - چاپقۇنلارنىڭ، ئاقارتىش ھەرىكەتلىرىنىڭ مۇھىم ئىجابىي ئىشتىراكچىسى، باشلامچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلقىمىزنىڭ قەلب تۈرىدىن ئورۇن ئالدى، ئۇلارنىڭ ئىش - پائالىيەتلىرى تارىخىمىزنىڭ ئالتۇن بەتلىرىگە يېزىلدى.

مەشھۇر تاتار مائارىپچى گۈلەندەم ئابىستايىمۇ تۇرپان ئاستانىغا ئەنە شۇ مۇھىتلىرى ئوغۇللىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەن. گۈلەندەم ئابىستاي مالىك چانئېقىنىڭ كىتابىدىكى مەلۇمات بويىچە بولغاندا 1887-يىلى ھازىرقى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تالدىقورغان ئوبلاستىغا قاراشلىق باقتى دېگەن يەردە تۇغۇلغان. ئۇ 10 ياشلارغا كىرگەندە ئائىلىسى بىلەن 1897-يىلى چۆچەك شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. 1911-يىلى مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن تۇرمۇش قۇرغان. مۇھىبۇللا ئەپەندى چۆچەكتىكى «ئەلمىسباخ» مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. گۈلەندەم ئابىستاي ئۆز ئۆيىدە قىزلارنى تەربىيەلىگەن. ئوقۇغۇچىلىرى 60-70 تىن كەم بولمىغان. ئۇ بۇ قىز ئوقۇغۇچىلارنى 1 - سىنىپتىن 4 - سىنىپقىچە ئايرىپ ئوقۇتقان. چۆچەكتە جەدەتچە ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ تونۇلغان بۇ ياش ئەر - خوتۇن 1919-يىلى 10-ئاينىڭ ئاخىرى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ تەكلىپى بىلەن 7-8 ياشلارغا كىرگەن ئوغلى فاتىخنى ئېلىپ، تۇرپاننىڭ ئاستانىغا يېزىسغا يېتىپ كەلگەن. مۇھىتلىرى جەمەتىنىڭ تۇرپان ئاستانىدا جەدەتچە

قىلمىغان. ئۆگىنىدىغان نەرسە يوقمۇ ئەمەس. ئەمما تولىمۇ قەدىمىي ئۇسۇلنى قوللىنىدىكەن. ئۆتمۈشتىكى رۇسىيە مۇسۇلمانلىرىدەك «شەرىئەتۈل ئىمان» بىلەن ئىنشادا نەچچە يىل ئوقۇتۇپ بالىلارنىڭ كاللىسىنى زەھەرلەيدۇ. بۇ تېخى ئۆگىنىش دەپ قارىلىدۇ. بۇنداق ئۆگىنىشتە توغرا تەرەققىيات يۆنىلىشى يوق. بۇنداق نېمىلەردىن ياخشىراق بىر نېمە ئۆگەتسە، رولى بولاتتى، ئۇمۇ يوق. قۇدرىتى بار قەشقەرلىك، تۇرپانلىق سودىگەرلەر قوزغىلىپ مۇنتىزىم مەكتەپ ئاچسا، ئارقىدىن باشقىلارمۇ قوشۇلۇپ بالىلىرىنى ئوقۇتسا، مائارىپ يۇقىرى كۆتۈرۈلەتتى ئەمەسمۇ! يول باشلايدىغان ئادەم يوق. تەرتىپلىك مۇنتىزىملاشتۇرۇلغان مەكتەپ بولسا بۇ كىشىلەر تولىمۇ ئىقتىدارلىق بولغاندىكىن، تېزلا تەرەققىي قىلدۇرالايدۇ ئەمەسمۇ! بۇ يەردىكى كىشىلەر ئەڭ زۆرۈر دەپ قارايدىغىنى شۇ ئىشنى باشلاپ كۈچىنىڭ بارىچە چۈشەندۈرىدىغان كىشىنىڭ يوقلۇقى. چۈشەندۈرەلسە ھېچكىممۇ قارشى تۇرمايدۇ ئەمەسمۇ! ئۇلار ئەگىشىدىغانلا كىشىلەردىن تۇرسا.» مانا بۇ ئۇچۇردىنمۇ 1915-يىلىدىن ئىلگىرى تېخى تۇرپان ئاستانىدا جەدىتچە مەكتەپنىڭ ئېچىلمىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «تۇرپان ئاستانىدا 1913-يىلى يېڭىچە مەكتەپ ئېچىلغان» دېگەن قاراش ئەينى يىللىرى ھەيدەر سايرانى ئەپەندىدە ئوقۇغان بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنىڭ 50-60 يىللار ئۆتكەندىن كېيىنكى ئەسلىشىمى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا چىقىپ مۇقىملىشىپ قالغان. ھالبۇكى ئەسلىمە كۈندىلىك خاتىرىنىڭ ۋە ئەينى چاغدىكى گېزىتكە بېسىلغان ئۇچۇرنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. شۇڭا، بۇ توغرىلۇق ئېنىقلىقى يۇقىرى ئۇچۇرنى ئاساس قىلىش مۇۋاپىق دەپ قارايمەن.

مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستاي تۇرپان ئاستانىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇلارنى تەكلىپ بىلەن ئاستانىغا كەلتۈرگەن مۇھىتتار جەمەتى بۇ ئىككى ياش مائارىپچىغا ماددىي ۋە مەنئىي ياقىتىن ناھايىتى ياخشى مۇئامىلە قىلغان. گۈلەندەم ئابىستاي خاتىرىسىدە بۇ توغرىلۇق مۇنداق يازغان: «چوڭ دەروازىدىن كىرگەندە مەسچىت، ئۇنىڭ ئارقىسىدا چىرايلىق مەكتەپ بىناسى بار بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا بىزگە ئاجرىتىلغان ئۆيلەر بار ئىكەن»، «تەبىئىي شارائىتى، مەئىشەت جەھەتتىن چۆچەككە سېلىشتۇرغاندا نەچچە ھەسسە ياخشى، گۈزەل تۇرمۇشتا ياشاشقا باشلىدۇق. ئەتراپ ياپيېشىل يېمىشلىك باغلار، گۈزەل كۆرۈنۈشلەر، سارايدەك ئۆيلەر...» دېمەك ئۇلار تۇرپان ئاستانىدا مۇھىتتارلارنىڭ كۆرسەتكەن ھۆرمەت ۋە شەرت-شارائىت جەھەتتىكى ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىدىن ئالا-ھىدە مەمنۇن بولغان.

شىنجاڭدىكى جەدىتچە مائارىپنىڭ دەسلەپكى ئاۋانگاردلىرىدىن بىرى بولغان گۈلەندەم خەبىبۇللىنا پۈتكۈل مائارىپ - ئاقارتىش پائالىيىتىنىڭ ئەڭ يارقىن ۋە ئەڭ دەرد - ئەلەملىك ئېغىر كۈنلىرىنى تۇرپان ئاستانىدا ئۆتكۈزگەن، ئەڭ يارقىن دېيىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇ مۇھىتتارلارنىڭ تۈرتكىسى ۋە ئۆتۈنۈشى بىلەن ھەم ئۆزىنىڭ تۇغما ئوقۇتقۇچىلىق قابىلىيىتى بىلەن چىڭ ئىرادىگە كېلىپ، ئۆز يۇرتى، ئۇرۇق-تۇغقان، تونۇش-بىلىشلىرىدىن ئايرىلىپ تۇرپان ئاستانىغا كەلگەن ۋە ئۇ يەردە تۇنجى بولۇپ قىزلار سىنىپى تەسىس قىلىپ، قالاۋ-لىق ۋە نادانلىق ئىسكەنجىسىدە ئىگراۋاتقان بىر خەلقنىڭ كەلگۈسىدە ئانا بولىدىغان قىزلىرىنى زامانىۋى بىلىملەر بىلەن تەربىيەلىگەن. بۇنى بىر يارقىن قەدەم ۋە زور پىداكارلىق دېمەي مۇمكىن ئەمەس، ئەڭ قايغۇلۇق ئېغىر كۈنلىرىنى ئۆتكۈزگەن دېيىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى، گۈلەندەم ئابىستاي تۇرپان ئاستانىدا تۇرغان قىسقىغىنا ئىككى يىل ئىچىدە ئاتىسى، ئوماق قىزى فاكھە ۋە قەدىردان ئېرى ھەم ئىلمى ھەمراھى مۇھىبۇللا خەبىبۇللىندىن مەڭگۈلۈك ئايرىلىپ قالغان. بۇ ئاچچىق قىسمەتلەرنى بىر ئايالنىڭ بېشىغا كەلگەن ئەڭ ئېغىر مۇسبەت دېمەي مۇمكىن ئەمەس. گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىدە مۇنداق يازىدۇ: «... شۇ ئېغىر قايغۇلۇق قارا كۈن-تۈنلەرنى قانداق تەسۋىرلىسەممۇ، تولۇق ئىپادىلەپ بېرەلمەيمەن، ئاخىر سۆيگەن دوستۇڭدىن، 12 يىل بەخت-سائادەت ئىچىدە بىرگە ياشىغان سىردىشىڭدىن، شۇ رەھىمىز ئۆلۈم پاجىئەسى تۈپەيلى، چەت-يات يەردە ئايرىلىپ، ئىككى كىچىك بالا بىلەن قارا يازمىشنىڭ ئىختىيارىدا قېلىشتىنمۇ ئېغىر ئەھۋال بولمىسا كېرەك بۇ دۇنيادا!...» شۇنداق بولسىمۇ، بۇ پىداكار مۇئەللىم قىز ئوقۇغۇچىلىرىغا بىلىم بېرىشنى، ھۈنەر ئۆگىتىشنى يەنىلا ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىپ، شۇ مۇسبەتلىك كۈنلەردىمۇ دەرس ئۆتۈشنى توختىتىپ قويمىغان.

دېمەك، گۈلەندەم ئابىستاي ئائىلىسى بىلەن تۇرپان ئاستانىغا كەلگەندىن كېيىن دەسلەپ مۇھىبۇللا ئەپەندى ئاستانىدىكى مەكتەپتە 50 تىن ئارتۇق ئوغۇل ئوقۇغۇچىنى ئوقۇتقان. گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزلىرى ئۈچۈن تەييارلانغان ئىككى ئېغىزلىق ئۆينىڭ بىرىگە ئۈستەل-ئورۇندۇقلارنى تىزىپ دەسلەپكى قەدەمدە ئونغا يېقىن قىز ئوقۇغۇچىغا ئېلىپ، ھېساب، ئەخلاق، ناخشا ۋە دىن دەرسلىرىنى ئۆتۈش بىلەنلا قالماستىن، يەنە تىككۈچىلىك، كەشتىچىلىك ۋە باشقا خىلدىكى يىڭنە، قول ئىشلىرى دەرسى ئۆتۈپ، تۇرپاندىكى ئۇيغۇر خانىم-قىزلىرىنىڭ باشلانغۇچ ساۋاتقا ئىگە بولۇشىغا ۋە قىزلارغا خاس ھۈنەر-كەسىپلەرنى ئىگىلىشىگە يېتەكچىلىك قىلغان. گۈلەندەم ئابىستاي ئىپادىلىگەن بۇنداق يۈكسەك روھ شۇ زاماندىلا ئەمەس، بەلكى

بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك قىممەتلىك پەزىلەتتۇر. بۇنداق ئالىجاناب روھ ۋە تەن، مىللەتنىڭ بۈگۈنى ۋە كېلەچىكى ھەم بۇنىڭ تۈپ نېگىزى بولغان مائارىپ ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتقان ھەربىر شەخسنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ. گۈلەندەم ئابىستاي خاتىرىسىدە ئۆزلىرىنىڭ ئاستانىدىكى مائارىپچىلىق ھاياتىنىڭ قانداق باشلانغانلىقى توغرىلىق مۇنداق قۇرلارنى يازغان: «قاراڭغۇ يەردە چىراغ يورۇقراق يانۇر» دېگەن بىر ھېكمەتلىك سۆز بار. بىز ياققان «چىراغ» نىڭ يورۇقى يىراقلاردا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىر-ئىككى ئايدىن سوڭ ئاستانە يېزىسى ئەتراپىدىكى باشقا يەرلەر- قاراغوجا، تۇيۇق، ئاۋات، چوڭ كارىز قاتارلىق يېزىلاردىن بالىلار ئوقۇشقا كېلىپ ئوقۇغۇچىلار سانى 70 كە يەتتى»، «مەن بولسام ئۆيدە ئۆزۈمگە تېگىشلىك توققۇز نەپەر قىز ئوقۇغۇچىنى ئوقۇتار ئىدىم. چۆچەكتىكى چېغىمدا 60-70 ئوقۇغۇچىنى ئوقۇتۇپ چىققان مېنىڭدەك بىر ئوقۇتقۇچى ئۈچۈن ھازىرقى خىزمىتىم تولمۇ يەتتىكى ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا خالىغانچە دەرس بېرەر ئىدىم. يەنە قول ھۈنەرلىرىدىن تىكىش، توقۇش، كەشتىلەش قاتارلىقلارنىمۇ ئۆگەتەر ئىدىم. ئۆزئارا پاراڭلىشىپ ئولتۇرىمىز، چۈش ۋاقتلىرىدا ئاش پىشۇرىمەن، كۆپىنچە ئۇلار بىلەن بىللە ئاش پىشۇرىمەن. ئۇلار بىزنىڭ غىزالىرىمىزنى بەك قىزىقىپ ئۆگىنەر، ماڭا بولسا ئۆزلىرىنىڭ مىللىي تاماقلرىدىن بولغان مانتا، يۇتازا، پوم (موما)، بەڭشە، (تۈگرە)، لەڭمەن قاتارلىقلارنى ئېتىشىنى ئۆگەتەر. كۈنلىرىمىز ئەنە شۇنداق ئۆتەر ئىدى.»

گۈلەندەم ئابىستاي ئاستانىگە كېلىپ ياندۇرقى يىلى، يەنى 1920-يىلى فاكھە ئىسىملىك قىزنى تۇغقان، ئەمما بۇ قىزى كېسەل سەۋەبى بىلەن 1922-يىلى يانۋاردا ئۆلۈپ كەتكەن. 1921-يىلى فەرىد دېگەن ئوغلىنى تۇغقان، گۈلەندەم ئابىستاي بىر تەرەپتىن ئانىلىق بۇرچىنى ئادا قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن قىزلارنى ئوقۇتۇشنى ھەرگىز ئاقىستىپ قويمىغان. 1921-يىلى ئۇنىڭدا ئوقۇيدىغان قىزلارنىڭ سانى 20 گە يەتكەن. ئېرى مۇھىبۇللا ئەپەندى ئىزچىل ھالدا ئوغۇللارنى ئوقۇتقان. گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ يېزىشىچە مۇھىبۇللا ئەپەندى بۇلاردىن تاشقىرى يەنە كەچلىرى چوڭ كىشىلەرنىڭ ساۋاتىنى چىقارغان. 1915-يىلىدىن 1919-يىلى 5-ئايغىچە ھەيدەر سايراننىڭ قولىدا ئوقۇپ، 4-سىنىپ مەلۇماتىنى ئالغان ئابدۇللا پەرسا، مۆمىن ئەخمەت، شاۋۇدۇن ئەپەندى، لېتىپ ئەپەندى، مۆمىن ئىمىنباي، دۈگامەت خۇدىيارى، قۇربان سەئىدى، ئەبەيدۇل توختىھاجى، ئابباس نەجىبى، ئەخمەت نەزەر قاتارلىق 40 نەپەرچە ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ياراملىق ئوقۇغۇچى ئابدۇرەسۇل ئابدۇقەييۇمى، ئابدۇللا ۋە ھەمدۇللالار ئۇلارغا ياردەمچى ئوقۇتقۇچى سۈپىتىدە ياردەملىشىپ، ئۇلارنىڭ يۈكىنى خېلىلا يەتتىكىلىگەن.

مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستاي ئاستانە خەلقىگە ئۆرپ-ئادەت ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىمۇ ئۈنلۈك ئوقۇغۇچى تەسىرات قالدۇرغان. ئاستانە خەلقىمۇ ئۇلارغا ئىنتايىن ياخشى تەسىرلەرنى بەرگەن. گۈلەندەم ئابىستاي خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان. «بىزنىڭ ئاسما (پۇرۇزىنىلىق) بۆشۈكىمىز ئۇلارغا بەك قىزىق تۇيۇلدى. ئومۇمەن بىزنىڭ ئۆزىمىزمۇ، تۇرمۇشىمىزمۇ، كىيىم-كېچىكىمىزمۇ، ئاش-تامىقىمىزمۇ-ھەممىسى بۇ يەرلىك خەلق (ئۇيغۇرلار) ئۈچۈن تولمۇ قىزىق ۋە ئۆزگىچە-تاماشا كۆرۈنەر ئىدى. بەك ساددا خەلق، ئەمما ياخشى سۈپەتلىرى كۆپ. ئۇلار بىزلىرىدىن ئۈلگە ئالىدۇ، تۇرمۇشتا كېرەكلىك ھەربىر يېڭىلىقنى تېز ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشقا تىرىشىدۇ. كىيىم-كېچەككە دەزمال سېلىشنى بىلمەس ئىدى، بىزدىن كۆرۈپ تېز ئۆگىنىۋالدى. ئوقۇغۇچى بالىلار كىتاب-دەپتەرلىرىنى ياغلىقلارغا، لاتىلارغا يۆگەپ كېلىشەر ئىدى، بىز بىر-ئىككى ئوقۇغۇچىغا سومكا (بوغچا) تىكىپ بەرگەن ئىدۇق، ئارىدىن بىر-ئىككى ئاي ئۆتمەيلا، بارلىق ئوقۇغۇچىلار سومكا تۇتىدىغان بولۇشتى...»، «مەن قىز ئوقۇغۇچىلارنى قولۇمدىن كېلىشىچە ئۆز دەرىجىمىزگە يەتكۈزۈشكە تىرىشتىم. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە كۆڭلەك تىكىپ بېرىپ چۆچەك قىزلىرىغا ئوخشاش كىيىندۈردۈم. ئۇلار ئوقۇش-يېزىش، ھېساب دەرسلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەندى. سۆزگە، ئىشقا، قول ھۈنەرگە ئۆگەتتىم. پايپاق، چىلتەك، باش كىيىم كىيىشكە ئادەتلەندى.» ئۇزاق تارىختا ئاجايىپ پارلاق مەدەنىيەت ياراتقان بىر مىللەتنىڭ پۇشتى بولغان ئاستانە خەلقى ئەجدادلىرىدىن قالغان ئىرسى ئەۋزەللىك سەۋەبىدىن نامرات بولسىمۇ غۇرۇرلۇق، قالاق بولسىمۇ ئىنتىلىشچان بولغاچقا يېڭىلىق، تەرەققىيات ھېسابلىنىدىغان ئامىللارغا ئالاھىدە ھېرىسمەن ئىدى. شۇڭا ئۇلار پايدىلىق نەرسە بولسا قوللىغان، ئۆگەنگەن.

گۈلەندەم ئابىستاي ئاستانە خەلقى توغرىلىق توختالغاندا مۇنداق يازغان: «شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكىكى، بىز بۇ ئۇيغۇرلارنى قالاق، مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالغان خەلق ھېسابلىساقمۇ، بۇ يەردە ياشاش داۋامىدا بۇلاردىن بىرەر قېتىممۇ ئەدەبىيەتلىك، تەربىيەسىزلىك، قوپاللىق كۆرمىدۇق. ئەكسىچە، ئۇلار مەدەنىيەتكە تەلپۈنۈش، بىلىمگە ئىلھام ئۆگىنىشكە تىرىشىش، ئۆگەتكۈچى - ئۇستازلارنى ھۆرمەتلەش، ئۆزلىرىدىكى نادانلىق، خۇراپاتلىقلارغا يىرگىنىش قاتارلىق كۆركەم خۇلقلىرىنى ھەر كۈنى دېيەرلىك ئىپادە قىلار ئىدى.»

شۇنداق قىلىپ مۇھىبۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستاي ئىككىيلەن پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئوقۇتۇش خىزمىتىگە كىرىشىپ كەتكەن. ئۇلار بۇ جەرياندا خېلىلا رىيازەت چەككەن. مۇھىبۇللا ئەپەندى بىر قېتىم چايان چىقىۋېلىپ ھاياتىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغان. ھاۋاسى

سىزنى كېتىدۇ دەپ، ھەممىمىز خاپا، شۇنداقتىمۇ، ئىپتىدائىي بولمىغاندىن كېيىن سىزنى بۇ يەرلەردە تۇتۇپ قېلىش يەنىلا توغرا ئەمەس. يەنىلا ئۆز يۇرتىڭىزغا يېنىپ كەتكىڭىز سىز ئۈچۈن ئوبدانراق چىغىۋا. ئەمدى سىزنى يولغا سېلىپ قويۇش — بىزلىرىگە پەرز. بىزلىرىدىن رازى بولۇڭ! بىزلىرى سىزنى قانداق رازى قىلىشنى بىلىمەي خىجىل...» دېگەن. گۈلەندەم ئابىستاي ئاستانىدىن قايتىش ھارپىسىدىكى ئىشلارنى خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان: «ئەتىلىككە كېتىمىز دېگەن كۈنى مەن ئوقۇغۇچىلىرىمنى ئېلىپ قەدىرلىك دوستۇمنىڭ — مەرھۇمنىڭ قەبرىسىگە خوشلىشىشقا باردىم. ئۇ يەردە ئەلپەتتە غوجام ھازىرىدا تۇرغۇچى قارىي قۇرئان ئوقۇدى. ئۇنىڭغا سەدىقە بەردىم ۋە ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھېيت-ئايىم كۈنلىرىدە مۇئەللىمگە ئاتاپ دۇئا ئوقۇپ تۇرۇشىنى ئوتۇندۇم. ئۇنىڭدىن كېيىن مەرھۇمنىڭ قەبرىسىگە كۆز ياشلىرىمنى ئېقىتىپ يىغلىدىم. يىراقتىكى يۇرتقا ئىككى بالامنى ئەگەشتۈرۈپ، قانىتى سۇنغان قۇش ئوخشاش كېتىدىغانلىقىمنى زارلىنىپ-مۇڭلىنىپ سۆزلىدىم، مەڭگۈگە خوشلاشتىم... مەن يىغلاپ-قاقشاپ ئۆيگە يېنىپ كەلگەندە، ئۇ يەرگە خوتۇن-قىزلار، ئوقۇغۇچىلار توشۇپ كېتىپتۇ. داستىخان سېلىپ تۇر-لۈك تائاملارنى تىزىپ، چاي ھازىرلاپ مېنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ بۇنچىلىك كۆركەم مۇئامىلىسىگە بىر ياق-تىن ھەيران قېلىپ ئەجەب-لەنگەن بولسام، يەنە بىر ياق-تىن ئوڭايىزلىنىپ ئويلىنىپ كەتتىم.»

مۇھىبۇللا ئەپەندىنىڭ تۇرپان ئاستانىدىكى قەبرىسى

مۇھىتتار جەمەتنىڭ چوڭ-لىرىدىن چوڭ ئانا، مەھمۇد مۇھىتى بىلەن ھەيدەر سايرانى ئەپەندى قاتارلىقلار كېڭىشىپ گۈلەندەم ئابىستايىنى ھۆرمەت-ئىكرام بىلەن 1922-يىلى 8-ئىيۇن كۈنى ئىككى ھارۋىدا ئۈرۈمچىگە ئۈزۈتىپ ماڭغان. گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇ مۇھىتتارلارنىڭ ئۆزىگە تۇتقان ئىنسانىي مۇئامىلىلىرىدىن قاتتىق تەسەللىنىپ، بەرگەن ئىش ھەققىدىن مەمنۇن بولۇپ ئۇلارغا كۆپ تەشەككۈر بىلدۈرگەن. ئۇلار تۇرپاننىڭ داۋانچىڭ ئارقىلىق بەش كۈن يول يۈرۈپ ئۈرۈمچىگە يېقىنلاشقاندا گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى فەرىدكە چېچەك يۇقۇپ قالغان. ئۇلار ئۈرۈمچىدە «چوڭ ئاپا» نىڭ قۇدىسى ئابدۇجەلىل باينىڭ قورۇسىدا بىرنەچچە كۈن تۇرغان. فەرىدنىڭ چېچەكلىرى ئۆچۈپ ساقايغان. گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ ئۈرۈمچىگە كەلگەنلىكىنى ئۇققان بىر قىسىم تاتارلار ئۇنى يوقلاپ ئەھۋال سوراپ كەلگەن. چۆچەكتىكى

سالقىن جايلاردا ئۆسۈپ چوڭ بولغان بۇ ئىككىلەرنى تۇرپاننىڭ ياز پەسلىدىكى تونۇردەك ئىسسىق ھاۋاسى بەكمۇ بىئارام قىلغان. ئەمما، پەزىلەتلىك بۇ مائارىپچىلار ئارتۇقچە ۋاپىسىمىغان. گۈلەندەم ئابىستاي خاتىرىسىدە يېزىشىچە گاھىدا ئۇ، بالىلىرى بىلەن ئىسسىقتىن، چاياندىن زارلىنىپ سۆزلىسە، مۇھىبۇللا ئەپەندى ئۇلارغا كۈلۈپ تۇرۇپ: «بىز ئەمدى ئۇ دۇنياغا بارغاندا، ھەرگىز دوزاخ ئازابىنى كۆرمەيمىز. چۈنكى مائارىپ نۇرىنى تارقىتىش يولىدا تارتقان بۇ ئازابلارمىز، ئەلۋەتتە، ھېسابقا ئېلىنغۇسى!» دەپ تەسەللى بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى كۈتۈرۈپ، ئىرادىسىنى چىڭىتىپ تۇرغان. جاپا-مۇشەققەتنى كۆرۈپ ئەقىدىسىنى ئۆزگەرتەلمىدىغان، ئوقۇتۇش، ئاقارتىش ئىشلىرىنى مۇقەددەس بۇرچ دەپ چۈشىنىدىغان بۇ بىر جۈپ مائارىپچى ئاستانە يېزىسىدا تۇرغان مەزگىلدە چايان ۋە ھىمىسى بىلەن ئىسسىقنىڭ جاپاسىدىن باشقا ھېچقانداق مۇشەققەت كۆرمىگەن ياكى كۆڭۈل ئاغرىقى تارتمىغان. شەرت-شارائىت توغرىلۇق توختالغاندا گۈلەندەم ئابىستاي مۇنداق يازغان: «مەكتەپ ۋە بىز تۇرغان ئۆيلەرنىڭ ھەممە

يېقى چوڭ باغ بولۇپ، يېمىش دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغان، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىشىك-مىز ئالدىغىچە ھەر تۈرلۈك گۈل-چېچەكلەرنى تېرىۋەتكەن ئىدى. ئىشىكتىن چىقساڭ ئۆزۈڭنى نەق جەننەتتە تۇرغاندەك ھېس قىلىسەن. ھازىر مانا يېمىشلەرنىڭ — ئۆرۈك، ناك، ئانار، نەشپۈت، شاپتۇل، قوغۇن — تاۋۇزلارنىڭ پىشقان ۋاقتى بولۇپ، بۇ نازۇ نېمەتلەر كۈنبويى ئالدىمىزدا تۇرىدۇ...»

1922-يىلى 5-مارت كۈنى مۇھىبۇللا ئەپەندىنىڭ 42 يېشىدا جىددىي كېسەل بىلەن قازا قىلغانلىقى گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ بېشىغا كەلگەن زور كۈلپەت بولغان. بۇ ئېغىر مۇسبەت گۈلەندەم ئابىستايىنى بەكمۇ ھەسرەتتە قويغان. ئۇ قەدىناس ئېرى ۋە ئىلمى ياردەمچىسى مۇھىبۇللا ئەپەندىدىن ئايرىلغان ئەھۋالدا ئىككى ئوغلى بىلەن ئاس-تاندا داۋاملىق ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا كۆزى يەتمەي چۆچەك-تىكى تۇغقانلىرىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېتىش ئۈچۈن مۇھىتتارلارنىڭ چوڭلىرىدىن رۇخسەت سورىغان. ئۇزاق ئۆتمەي بىر كۈنى «چوڭ ئاپا» (گۈلەندەم ئابىستاي مۇھىتتارلارنىڭ ئانىسىنى خاتىرىسىدە باشتىن-ئاخىر شۇنداق ئاتىغان) ئابىستايغا «ئاۋۇستەي بالام، ئەمدى بىز مۇشۇ ئۈچ - تۆت كۈن ئىچىدە ئۈرۈمچىگە ماڭىدىغان بولدۇق، خۇدا خالىسا ئۆزۈم بىللە چىقىپ يولغا سېلىپ قويىمەن.

چاغدا قىزلىرى گۈلەندەم ئابىستايىدا ئوقۇغان رەھىمجان باي(رەھمانبايىق) نىڭ ئائىلىسىدىكىلەر گۈلەندەم ئابىستايىنى كونسۇل كوچىسىدىكى ھەشەمەتلىك قورۇسىغا چۆچەك-كە ماڭىدىغان كىراكەش تېپىلغۇچە تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەتكەن. گۈلەندەم ئابىستاي رەھىمجان باينىڭ ھەشەمەتلىك قورۇسىنى ۋە ئۇلارنىڭ راھەت-پاراغەتلىك تۇرمۇشىنى كۆرگەن چاغدىكى ھەيرانلىق ھېسسىياتىنى ئۆز خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان: «ئۇرۇمچىنىڭ ياڭخاڭ دېگەن كوچىسىدىكى چوڭ ھويلا، چىرايلىق سېلىنغان ئۆيلەر، ياسىداق جاھازلانغان بۆلمىلەر، ئۆي ئارقىسىدا كاتتا باغ، باغ ئوتتۇرىسىدا شارىلداپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ، شۇ ئۆس-تەڭ بويىدا چىرايلىق شىپاڭلار. بايلارنىڭ بايلارچە بايا-شات، ئازادە، كۆڭۈللۈك تۇرمۇشلىرى. تېخى يېقىندىلا شۇ يەردە چوڭ قىزى تاجى خانقىزنى ئەمىنجان باينىڭ سالجىن ئىسىملىك ئوغلىغا بېرىپ، توي ئۆتكۈزگەن ئىكەن. توي تېخى تۈگىمىگەن بولۇپ، مېھماندارچىلىق، ئويۇن-كۈلكە داۋاملاشماقتا ئىدى. ئومۇمەن، شاد-راھەت ياشايدىكەن. بۇ دۇنيادا پىقىرلىق، مۇساپىرلىق، قايغۇلۇق قارا كۈنلەر-نىڭ بولۇشىنى بۇ ئائىلە كىشىلىرى ئويلايمۇ قويايدۇ ۋە بىلمەيدۇ. بۇ كۈنلەردە ئۇلار بەختلىك ياشىشىدۇ.

ئۇلار كېچىچە ئويناپ-كۈلۈشۈپ، يەپ-ئىچىشىپ ئۇزاق ئولتۇرۇپ كەچ ياتقانلىقتىن، ئەتىسى بۇ ئائىلە-دىكىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قاتتىق ئۇيقۇدا ياتىدۇ. مەن بولسام ئورنۇمدىن تۇرۇپ يۇيۇنۇپ، كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن، فەرىدىنى كۆتۈرۈپ باغقا چىقىمەن. ئۇنى باغرىمغا بېسىپ، ئۇنىڭ تىرىك قالغانلىقىغا شۈكرانلىك بىل-دۈرۈپ، ئۆزۈمگە تەسەللى تاپمەن. سائەت توققۇزلاردا ئائىلىدىكىلەر بىر-بىرلەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشىدۇ، كېيىن كۆركەم شىپاڭلاردا چاي ئىچىشىدۇ. يەنە يېيىش-ئىچىش باشلىنىپ، مېھمانلار كېلىشكە باشلايدۇ، كۈنلەر يەنە ئويۇن-كۈلكە بىلەن ئۆتىدۇ...» بۇ دۇنيادا بۇنداق تۇرمۇشلارمۇ بار ئىكەن- ھە! دەپ، ھەيران بولۇپ قاراپ قالمىمەن. ئاھ، بايلار شۇنداق ياشار ئىكەن! ...

بەزى كۈنلىرى مېنى ئەمىنجان باينىڭ ئايالى، ئايشاخان تەتەلەر چاقىرىپ كېلىدۇ، ئۇلارنىڭكىگە بېرىپ 2 - 3 كۈن تۇرۇپ يېنىپ كېلىمەن. ئۇلارمۇ ئاشۇنداق بايلارچە تۇرمۇش كەچۈرىدۇ!»

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، يارقىن غايىگە، ئۆچمەس ئەقە-دىگە ئىگە مائارىپچى گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزىنىڭ مائارىپ-چىغا خاس قىممەت ئۆلچەملىرى بىلەن بۇ بايلارنىڭ راھەت-پاراغەت ئىچىدىكى چۈشكۈن تۇرمۇشىغا تەنقىدىي نەزەر تاشلىغان.

گۈلەندەم ئابىستاي ئۇرۇمچىدە بىرەر ئايچە تۇرۇپ، چۆچەكلىك گەرەي چانئىشىق دېگەن كىراكەشكە 300 سەر كىرا ھەققى بېرىپ ھارۋا بىلەن چۆچەككە قاراپ يول ئال-

غان. گۈلەندەم ئابىستايلىرىنىڭ ئۇرۇمچىدىن چۆچەككە بولغان بۇ سەپىرى تولىمۇ مۇشەققەتلىك بولغان. بۇ توغرىلۇق ئۇ ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان: «سەپىرىمىز تولىمۇ مۇشەققەتلىك بولدى. يۈكلىرىمىز ئېغىر، ئاتلار ئورۇق، قۇتۇبى، ماناس، شىخۇ دەريالىرىنىڭ سۈيى ئۇلغىيىپ تاشقىن كەلگەن چاغ؛ ماناس دەرياسىدىن يوغان ئىككى چاقلىق پىڭلىق، سۇدا ئۈزەلەيدىغان ئالتە-يەتتە ئات قېتىلغان (خانلىق) ھارۋىغا ئولتۇرۇپ ئۆتتۈق. بۇ دەريالارنىڭ بىرەرسىدىمۇ كۆۋرۈك يوق ئىكەن. سەھەر سۇ ئازايغان چاغدىلا ئۆتۈشكە مۇمكىن بولۇپ، چۈشتىن كېيىن سۇ ئۇلغىيغان ۋاقىتتا دەريادىن ئۆتكىلى بولمايدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز ئولتۇرغان ھارۋىنىڭ ھارۋى-كىشى ئاۋبەكر دېگەن 14-15 ياشلاردىكى قازاق مالاي بولۇپ، تەجرىبىسىز، دىتسىز ئىكەن. ئۆمىدە ئات ھارۋا دېگەننى ھەيدەپ كۆرمىگەن ئوخشايدۇ. ھارۋىمىزنى نەچچە قېتىم ئاغدۇرۇۋەتتى...» ئۇلار 1922-يىلى 4-ئاۋ-غۇست، يەنى قۇربان ھېيتىنىڭ 2-كۈنى چۆچەككە يېتىپ كەلگەن. چۆچەكتىكى تاتار جامائىتى گۈلەندەم ئابىستايىنى بەكمۇ قىزغىن كۈتۈۋالغان. چۈنكى گۈلەندەم ئابىستاي تۇرپانغا كەتكەن يىللاردا چۆچەكتىكى تاتارلار قىزلىرىنى تەربىيەلىگۈدەك بىرەر ياراملىق ئايال مۇئەللىمگە ئېرى-شەلمىگەن. گۈلەندەم ئابىستاي بۇ ئەھۋالنى ئۆز خاتە-رىسىدە مۇنداق يازغان: «بىزلەر كېتىپ شۇ كۈنگە قەدەر چۆچەك قىزلىرى بىرەر مۇئەللىمدىن تۈزۈككەن تەلىم-تەربىيە ئالالماپتۇ. ئەكرەم ھەزرەتنىڭ قىزى جەننەت خانقىز شەھىدىدىن كېلىپ بىر قىش ئوقۇتقان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى يىلى ئۇ ۋاپات بولۇپتۇ. مۇرات ئەپەندىنىڭ قىزى فاتىمەمۇ ئوقۇتماقچى بولغان ئىكەن، بىراق نېمە سەۋەبتىندۇر قىزلارنىڭ ئوقۇغۇسى كەلمەي، دەرسكە كەلمەپتۇ. مۇرات ئەپەندىدىن قورققان ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ قىزلىرىلا ھازىرغا قەدەر ئوقۇۋېتىپتۇ. گۈلسۈم ئابىستاي ئىسىملىك بىر خانىمۇ ئازراق قىزلارنى ئوقۇتۇۋېتىپتۇ. يەنە رۇسىيەدىن كەلگەن بىر تاتار قىزى مۇئەللىمە بولۇپ قىزلارنى بىرەر يىل ئوقۇتقان ئىكەن، كېيىن ئاغرىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قېلىپتۇ. ساقىيىشىدىن ئۈمىد يوق ئىكەن...»

گۈلەندەم ئابىستاي چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن چۆچەك-تىكى تاتار بايلىرىدىن مېرىۋسۇق بىلەن فەيزراخمان گۈلەندەم ئابىستايغا قىزلارنى ئوقۇتۇش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن مائارىپقا بولغان ئەقىدىسى زىيادە كۈچلۈك تۇغما مۇئەللىم گۈلەندەم ئابىستاي بىر كىشىنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ 60-70 تەك قىزنى مەلۇماتىغا قاراپ 1-سېنىپتىن 4-سېنىپچە ئايرىپ ئوقۇتۇشنى باشلىغان. شۇ يىلى ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى فاتىخ رۇس مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. 1923-يىلى 5-ئايدا گۈلەندەم ئابىستاي بۇ ئوقۇغۇچىلىرىدىن چۆچەك جامائىتىنىڭ ئالدىدا

ئاشكارا ئىمتىھان ئېلىپ، كىشىلەرنى بەكمۇ قايىل قىلغان. شۇ يىلى كۈزدە خەسەن ئاقساقال دېگەن تاتار باي «خەسەن ئاقساقال مەكتىپى» دېگەن مەكتەپنى قۇرۇپ، بۇنى مەخسۇس قىزلارنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپ قىلغان. بۇ مەكتەپكە گۈلەندەم ئابىستايىنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلغان. گۈلەندەم ئابىستاي 15 ياشلىق ياردەمچىسى گۈلسۈم بىلەن 70 تەك قىزنى بىرگە ئوقۇتۇشقا باشلىغان. بۇ مەكتەپ مەشھۇر تاتار مائارىپچى ئابدۇللا بوبى 1914- يىلى غۇلجا شەھەر- رىدە قۇرغان «مەكتەبى نۇر» ناملىق قىزلار مەكتىپىدىن كېيىن قۇرۇلغان قىزلار ئۆلچەملىك مەكتىپى ئىدى. خەسەن ئاقساقال 1927- يىلى مەكتەپ قىلغان ئۆيلىرىنى قايتا تۈرۈۋالغان. ۋىجدانلىق، مائارىپ ئەقىدىسى كۈچلۈك گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزى مەكتەپ قۇرۇش قارارىغا كېلىپ ئەينى ۋاقىتتا يولدىشى مۇھىبۇللا ئەپەندىدىن قالغان 1000 سەر پۇلغا ئۆزى ئىقتىساد قىلىپ توپلىغان 2000 سەر پۇلنى قوشۇپ، 1928- يىلى چۆچەك شەھەر- رىدىكى كۆك كۆۋرۈكنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۆستەڭ بويىدىن بىر پارچە يەر سېتىۋېلىپ مەكتەپ سېلىشقا تۇتۇش قىلغان. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن مۇھىبۇللا ئەپەندىنىڭ شاگىرتلىرى 1000 سەر پۇل ئىئانە توپلاپ ياردەم قىلغان. نەتىجىدە، گۈلەندەم ئابىستاي بۇ مەكتەپنى 1928- يىلى 9- ئايدا پۈتكۈزۈپ ئوقۇش باشلىغان. چۆچەك خەلقى بۇ مەكتەپنى گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ نامىدا «مەكتەبى گۈلەندەم» دەپ ئاتىغان. لېكىن، گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزى بولسا باشقىلارنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان. شۇ يىللاردا ئۇنىڭ تۇرپاندا تۇغۇلغان ئىككىنچى ئوغلى فەرىد قازا قىلىپ كەتكەن.

نەزكە تالوغا ئېشە، نوتاش

سېن ئەلى بەش سېن ئەلى صاف
سېن ئەلى مولماغات گۈل
جېھان باقىمە سېنە زىننەت
بولوب ئوس كۈنگە كۈن زور بول

كۈنلۈك ياقتى بولوب كۈكۈرەن
قوپاش چە چىسون سېگە نۈرن
نۈكۈدە ئاي ساقىمى بولسون
سايراسون ماختاب سېنى بۈيۈل

آچل آل كوك قزل نوسدە
طار اتوب نولى مرش ئېسلەر
قوانسون بو ماتور لىقى
كوروب دۇنيادە دوست ئېشلەر

چۈچۈك دەمەلىيە: گل ئەندەم. جىب لايىنا.

گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ ئوقۇغۇچىسى غەيشە چانىشپۇنىڭ ئالبومغا يېزىپ قالدۇرغان خاتىرىسى. 1928- يىلى 9- ئايدا پۈتكۈزۈپ ئوقۇش باشلىغان. چۆچەك خەلقى بۇ مەكتەپنى گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ نامىدا «مەكتەبى گۈلەندەم» دەپ ئاتىغان. لېكىن، گۈلەندەم ئابىستاي ئۆزى بولسا باشقىلارنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان. شۇ يىللاردا ئۇنىڭ تۇرپاندا تۇغۇلغان ئىككىنچى ئوغلى فەرىد قازا قىلىپ كەتكەن. گۈلەندەم ئابىستاي بۇ مەكتەپنى بەكمۇ ياخشى باش- قۇرغان. بۇ مەكتەپنىڭ داڭقى ئۇزاق ئۆتمەي ئەتراپقا تارالغان. 1934- يىلىنىڭ ئاخىرى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ «مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇش- مىسى» قۇرۇلۇپ، مائارىپ ئىشلىرى يېڭى گۈللىنىش باس- قۇچىغا كىرگەن. 1938- يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى قۇربان سوۋېت ئىتتىپاقىغا زىيارەتكە بېرىپ قايتىشىدا چۆچەككە چۈشۈپ، مەكتەپلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەندە «مەكتەبى گۈلەندەم» نى ئالاھىدە ماختىغان. شۇ يىلى كۈزدە بۇ مەكتەپ ھۆكۈمەت قارىمىقىغا

ئۆتكۈزۈلگەن ھەمدە مۇھىتىلار جەمەتىنىڭ چۆچەكتىكى سودا كانتورى قورۇسقا كۆچۈپ كىرگەن. بۇ قورۇ 1937- يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن «خائىننىڭ مۈلكى» دەپ مۇسا- دىرە قىلىنغانىدى. مەكتەپنىڭ نامى «چۆچەك 1- قىزلار مەكتىپى» قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. ئەمما چۆچەك خەلقى بۇ مەكتەپنى يەنىلا «مەكتەبى گۈلەندەم» دەپ ئاتاشقان. 1939- يىلى چۆچەك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى پۈت- كۈزگەن 7 نەپەر ئوقۇغۇچى بۇ مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان. تۈرمۇشتا ئاددىي- ساددا، مەجىزى مۇلايم، ئېسىل خىسلەتكە، ئوقۇ- تۇش جەھەتتە ئالاھىدە مېتودقا ئىگە گۈلەندەم ئابىستاي بۇ مەكتەپنىمۇ ناھايىتى ياخشى باشقۇرۇپ، چۆچەك خەلقىنىڭ ھۆر- مىتى ۋە قايىللىقىغا ئېرىشكەن.

1944- يىلى يازنىڭ ئاخىر- لىرى نىلقا تاغلىرىدا ئىنقىلاب پارتلىغان. 1944- يىلى 11- ئاينىڭ 12- كۈنى ۋاقىتلىق ھۆ- كۈمەت قۇرۇلغان. ئەنە شۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە ئۈچ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاج- لىنىشتەك ئىمكانىيەتكە ئېرىشكەن.

1945- يىلى دېكابىر ئېيىدىكى تەكشۈرۈشتە «مەكتەبى گۈلەندەم» دەمەلىيە» دە 170 نەپەر ئوقۇغۇچى بارلىقى خاتىرىلەنگەن. 1946- يىلى تارباغاتاي ۋىلايىتى بويىچە مەكتەپلەرنى ھەر تەرەپتىن باھالاشتا «مەكتەبى گۈلەندەم» نىڭ نەتىجىسى چۆچەك شەھىرى بويىچە بىرىنچى بولغان. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى گۈلەندەم ئابىستاي قاتارلىق مائارىپچىلارنى مۇكاپاتلىغان. گۈلەندەم ئابىستاي مۇشۇ مەزگىلدە يەنە ۋىلايەتلىك قىز- ئاياللار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلىنىپ، ھەر مىللەت قىز- ئاياللىرىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش جەھەتلەردە نۇرغۇن خىز- مەتلەرنى ئىشلىگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ھەر مىللەت خەلق مائارىپىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان زور تۆھپىسى ئارقىلىق، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ كۈرەش ئوردىنى ۋە ساداقەت مېدالىغا ئېرىشكەن ھەم باشقا مۇكاپاتلار بىلەن مۇكاپاتلانغان. تارباغاتاي «ئىنقىلابىي ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 1947- يىلىدىكى 3- سانىغا گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ تۆھپە - ئەمگەكلىرى تونۇشتۇرۇلغان «بىزنىڭ ياخشى ئانىمىز» دېگەن ماقالە بېسىلىپ، ئۇنىڭ ھاياتى ۋە

تۆھپىلىرىگە يۇقىرى باھا بېرىلگەن.

1952 - يىلى «ئۈچكە قارشى» ھەرىكەتتە كېڭەيدى. تىۋىتىش خاتالىقى كۆرۈلگەندە سەيپىدىن ئەزىزى مەركەز ئەۋەتكەن يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەر شى جۇڭشۇن بىلەن بىرگە خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ خاتالىقلارنى تۈزىتىش ئۈچۈن ئاۋۋال غۇلجىغا بارغان. غۇلجىدا بىر قاتار خىزمەت-مەلۇمات ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن شى جۇڭشۇن بېيجىڭغا قايتىپ كەتكەن. كېيىن سەيپىدىن ئەزىزى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا باش بولۇپ چۆچەككە بارغان. شۇ چاغدا «ئۈچكە قارشى» ھەرىكەت بەك كېڭەيتىلىپ ئېلىپ بېرىلغاچقا، چۆچەكتە 11 ئادەم ئېتىپ تاشلانغان ھەم ھەرقايسى مەلەتلەرنىڭ 20-30 دەك مەشھۇر كىشىسى قاماپ قويۇلغان ئىدى. شۇ قاتاردا مەشھۇر مائارىپچى گۈلەندەم ئابىستايىمۇ تۈرمىگە قاماپ قويۇلغان ئىدى. بۇ ئىش چۆچەك خەلقىنىڭ قاتتىق نازازىملىقىنى قوزغىغان. سەيپىدىن ئەزىزى 1940 - يىللاردا بىرنەچچە يىل چۆچەكتە خىزمەت قىلغاچقا، گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ نۆھىپىسىنى، پەزىلىتىنى ئېنىق بەلمەكتى، خەلق ئىچىدىكى تەسەرنى چوڭقۇر چۈشىنىپتۇ. شۇڭا ئۇ گۈلەندەم ئابىستايىنى «چۆچەك زىيالىيلىرىنىڭ ئانىسى» دەپ قارايتتى. ئۇ گۈلەندەم ئابىستايىغا قىلغان مۇئامىلىگە قاتتىق نازازى بولغان. سەيپىدىن ئەزىزى باشچىلىقىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسى شۇ قېتىمدا باشباش-تاقلىق بىلەن ئىش كۆرگەن بەزى مەسئۇل رەھبەرلەرنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغان. ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان كىشىلەرنى ئاقلىغان. شۇ قاتاردا گۈلەندەم ئابىستايىمۇ ئاقلىغان. ياندۇرقى يىلى، يەنى 1953 - يىلى گۈلەندەم ئابىستاي شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كېڭەشكە ئەزالىققا سايلانغان. 1955 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ قازاقىستاننىڭ ئۇلجار (ئۇلۇغيار) شەھىرىگە ئورۇنلاشقان. 1972 - يىلى ۋاپات بولغان.

1942 - يىلى تارتىلغان بۇ سۈرەتنىڭ 2 - رەت ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان ئايال گۈلەندەم ئابىستاي

گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ 3 - دەپتىرى 1980 - يىللارنىڭ بېشىدا بالىسى فاتىخ تەردىپىدىن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىنگەن. قايتىدىغان چاغدا بۇ خاتىرە تاموژنا خادىملىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ قېلىنغان. كېيىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، تاتار زىيالىي زارىف دۇلات ئەپەندىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە تاموژنا ئىدارىسىدىن قايتۇرۇپ چىقىلغان. 2009 - يىلى زارىف دۇلات ئەپەندى قازا قىلغاندا، ئايالى بۇ خاتىرىنى

تېلىشۇناس ئىبراھىم مۇتئى ئەپەندىگە بەرگەن. ئىبراھىم مۇتئى ئەپەندى قازا قىلغاندىن كېيىن بۇ خاتىرە دەپتەر ئۇنىڭ شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ماتېرىيال بۆلۈمىدە ئىشلەپ پېنسىيەگە چىققان قىزى خالىدە خانىمنىڭ قولىدا قالغان. خالىدە خانىمنىڭ ئانىسى ئەنۋەرە ئىسمائىلئوۋانى گۈلەندەم ئابىستايى 1930 - يىللىرىنىڭ باشلىرى چۆچەكتە ئوقۇتقان بولغاچقا، خالىدە خانىم گۈلەندەم ئابىستايى ھەققىدە خېلى پىششىق تونۇشقا ئىگە ئىدى. خالىدە خانىم ئۆزىنىڭ مىنگاۋخەن بولۇشىغا قارىماي بۇ قول يازمىنى غەيرەت ۋە مۇھەببەت بىلەن تاتارچىدىن ئانا تىلىمىزغا ئۆرۈپ چىققان. مەن 2010 - يىلى 9 - ئايدا، يەنى روزى ھېيتتا بۇ قول يازمىنىڭ خالىدە خانىمنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەردار بولۇپ، ئالاقىلىشىپ سوراپ ئېلىپ ئوقۇپ چىقىم دەمدە تىل - يېزىق تەتقىقاتچىسى ۋە تەرجىمان يۈنۈس ئىلياس ئىدى. قۇتلۇق ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ، خالىدە خانىمنىڭ تەرجىمەسىنى پىششىقلاپ ئىشلەپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. يۈنۈس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق ئەپەندى زور ئەجىر بىلەن بۇ خىزمەتنى تاماملاپ پۈتكۈزۈپ بەردى. بىزنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان يېرى شۇكى، گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ 3 - دەپتىرىدىن باشقىسى تېخى بىزگە مەلۇم ئەمەس.

گۈلەندەم ئابىستايى يازغان كۈندىلىك خاتىرىنىڭ تېپىلىشى شىنجاڭ يېڭىچە مائارىپىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شەكىللىنىش دەۋرىدىكى ئەھۋاللارنى چۈشىنىشتە چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى بۇ چاغقىچە مىللى مائارىپ ئاقارتىش ھەرىكىتىگە دائىر بۇنداق ئىنچىكە، تەپسىلىي يېزىلغان خاتىرە تېپىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس. بۇ خاتىرە دەپتەرنىڭ ئىملاسىدىن قارىغاندا ھەم مەلۇم جايدا بېرىلگەن ئىزاھاتنىڭ ئارقىسىغا يېزىپ قويۇلغان «قى خ» دېگەن ھەرپتىن قارىغاندا بۇ كۈندىلىك خاتىرە گۈلەندەم ئابىستايىنىڭ خاتىرىسى ئاساسىدا ئوغلى فاتىخ خەبىبۇللىن تەردىپىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

گۈلەندەم ئابىستايى يازغان كۈندىلىك خاتىرىنىڭ تېپىلىشى بىز ئۈچۈن چوڭ خۇشاللىق، لېكىن كۆپ ئەپسۇس، ئۇشبۇ كۈندىلىك خاتىرىنىڭ 1 -، 2 -، 4 - دەپتەرلىرى ۋە بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ كېيىنكى بۆلۈملىرى توغرىسىدا ھېچبىر ئۇچۇرغا ئىگە ئەمەسمىز. مۇبادا بۇ دەپتەرلەر تېپىلىپ قالسا ئىدى، بىز ئۈچۈن تېخىمۇ خۇشاللىق ئىش بولاتتى.

2010 - يىلى 10 - ئاي، ئۈرۈمچى

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

زۇرنىلىنىڭ 1999 - يىللىق 3 - ساندا ئېلان قىلىنغان.
 [9] ئىبراھىم نىياز: «ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مائارىپى ۋە يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپى ھەققىدە خاتىرىلەر»، بۇ ماقالە «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1993 - يىللىق 3 - ساندا ئېلان قىلىنغان.
 [10] ئابدۇراخمان ئابدۇللا: «مەشھۇر مەرىپەتپەرۋەر، ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھىتى». بۇ ماقالە «تۇرپان تارىخ ماتېرىياللىرى» (3)، 1995 - يىلى بېسىپ تارقىتىلغان نۇسخا.
 [11] «تۇرپاندا يېقىنقى زامان مەدەنىيەت - مائارىپىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىيات ئەھۋالى». بۇ ماقالە كوللېكتىپ تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ، «تۇرپان تارىخ ماتېرىياللىرى» (1) نىڭ 1988 - يىلى بېسىپ تارقىتىلغان نۇسخىسىغا كىرگۈزۈلگەن.
 [12] ئابدۇراخمان ئابدۇللا: «تاشكەنتچىلەر» (ئۈچ قىسىم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002، 2003، 2006 - يىلى نەشرى.
 [13] بۇرھان شەھىدۇللىن: «ئۆتمۈشتىن ئۇچۇرلار». بۇ ماقالە تارىخچى ۋە تەرجىمان ئۆمەر جان نۇرنىڭ تاتارچىدىن تەرجىمە قىلىپ تەييارلىشى بىلەن «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 4 - ساندا ئېلان قىلىنغان.

ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتىدا مۇھەررىر

[1] ئاكادېمىك ۋ. ۋ. بارتولد: «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي خەلقلەر تارىخى توغرىسىدا ئون ئىككى لېكسىيە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2010 - يىلى (ئۇيغۇرچە) نەشرى.
 [2] مالىك چانئېشىق: «جۇڭگو تاتار مائارىپ تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىلى (ئۇيغۇرچە) نەشرى.
 [3] ئابدۇللا تالىپ: «ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىن ئوچىرقلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى.
 [4] گۈلەندەم خەبىبۇللىنا: «كۈندىلىك خاتىرە» (3 - دەپتەر)، خالىدە ئىبراھىم مۇتئى بىلەن يۈنۈس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق تاتارچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان قول يازما نۇسخا.
 [5] ئابلىمىت ھاجىيوف: «چۆچەك مائارىپىنىڭ 40 يىلى»، بۇ ماقالە «ئىلى تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 3 - ساندا ئېلان قىلىنغان.
 [6] تاھىر تاشبايىف، ياڭ رىنجى: «تارىخىي ئايال - مائارىپىنىڭ پېشۋاسى - گۈلەندەم خەبىبۇللىنا». بۇ ماقالە «ئىلى تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 5 - ساندا ئېلان قىلىنغان.
 [7] ئۆمەر جان سىدىق: «ئىدىقۇت ئوغلانلىرى - مۇھىتىلەر جەمەتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىلى نەشرى.
 [8] مەھمۇد ئىلياس ئىدىقۇتلۇق: «تۇرپان ئاستانىدا يېڭى مائارىپنىڭ بارلىققا كېلىشى». بۇ ماقالە «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى»

تەھرىراتىمىزنىڭ ئالاھىدە ئۇقتۇرۇشى

ئاپتورلار ئۆز ئادرېسلىرىنى يازغاندا ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق كەنتلىرىنى ئانچىنچى كەنت، مۇنچىنچى كەنت دەپ سان - رەقەم بىلەن ئالماي، شۇ يەرلىك ھۆكۈمەت ئورناتقان يەر - جاي ناملىرى تاختىسىدا يېزىلغىنى بويىچە ئەسلىي ئاتىلىشى بىلەن ئۆز ئەسەرلىرىگە توغرا يېزىشى كېرەك.
 5. ئاپتورلار ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ ژۇرنالغا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىكىنى ژۇرنالدىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ، تېلېفون بېرىپ سۈرۈشتۈرۈش ھاجەت ئەمەس. زۆرۈر تاپسا تەھرىراتىمىز ئاپتورلار بىلەن ئۆزى ئالاقىلىشىدۇ.
 6. ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىش ۋە تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغانلىرىدىن باشقىلىرى بىردەك قايتۇرۇلمايدۇ. شۇڭا ئاپتورلار ئەسەر ئەۋەتكەندە ئۆزىدە بىر نۇسخا ساقلاپ قېلىشى كېرەك.
 7. پوچتىدىن قەلەم ھەققى سېلىشتا قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن ئاپتورلار تەھرىراتىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەندە كېلىكىنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى يازمىسىغا جايلاپ ئەۋەتىشى كېرەك.
 - «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

1. ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى ژۇرنىلىمىزغا تەۋە، رۇخسەتسىز تورغا چىقىرىشقا، توپلام تۈزۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ جاۋابكارلىقى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.
 2. ئەسەرلەردە ئېلىنغان نەقىللەرنىڭ ئاپتورلىرى، بېسىلغان كىتاب، گېزىت - ژۇرناللارنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، نەشر قىلغان نەشرىياتلار ئېنىق، توغرا، ئەينەن ئەسكەرتىلىشى كېرەك. مەزكۇر تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.
 3. تەرجىمە قىلىنغان ياكى نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئەۋەتكەندە مەزكۇر ئەسەرلەرنىڭ ئەسلىي نۇسخىسى ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئەۋەتىش بىلەن بىرگە، نەشر قىلغان گېزىت - ژۇرنال، نەشرىياتلارنىڭ نەشر قىلغان ۋاقتى، نەشر خاتىرىسىنى قوشۇپ قويۇلۇشى كېرەك. بۇ تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.
 4. يېزا - قىشلاقلاردىكى ئاپتورلار، بولۇپمۇ دېھقان

ئۇيغۇر قىزى نۇزۇگۈم

ئابدۇرىھىم دۆلەت

«نەزىرە» دېگەن بۇ سۆز ئەسلىي ئەرەبچىدىن كەلگەن بولۇپ، «ئوخشاش»، «بىردەك» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. ئەمما، ئىسلام كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئۇ «تەقلىد قىلىش» دېگەن مەنىدە قوللىنىلىدۇ. نەزىرە دېگىنىمىز ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ياكى زامانداش ئەدىبلەرنىڭ ئەسىرىگە ئوخشاش قىلىپ ياكى ئۇنىڭغا جاۋاب تەرىقىسىدە يېزىلغان شېئىرىي ئەسەرلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ. يەنى، ئىككىنچى بىر شائىر (ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ياكى زامانداش) نىڭ شېئىرىغا ۋەزىن، شەكىل جەھەتتىن ئوخشاش قىلىپ يېزىلغان شېئىر [1]. تېخىمۇ چۈشىنىشلىك دېگەندە، نەزىرە باغلاش ھادىسىسى ئەسلىدە يېزىلىپ بولغان مەلۇم بىر ئەسەرنى دوراپ، شۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىجادىيەت ھادىسىسىدۇر. ئەمما، بۇ ھەرگىزمۇ ئاددىي مەنىدىكى نوقۇل دوراپ قويۇشلا ئەمەس، بەلكى ئەسلىي ئەسەرنىڭ تېمىسى، سۈزىتى، بەدىئىي ئوبراز قاتارلىق جەھەتلەردە يېڭىلىق يارىتىش، ئىمكانقەدەر ئەسلىي ئەسەردىن ئاشۇرۇۋېتىش، ئۆزىگە خاس سەنئەت قىممىتى يارىتىش مەقسەت قىلىنىدۇ. بۇنىڭغا يازغۇچىنىڭ ئىدىيەسى، شۇ دەۋرنىڭ روھى سىڭگەن بولىدۇ. شۇڭا، بۇنى ئەسلىي ئەسەرنى كۆچۈرۈپ قويۇش دەپ چۈشەنسەك خاتالاشقان بولىمىز.

شەرق ئىسلام ئەدەبىياتىدا «نەزىرە» ئەنئەنىسى ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي ئەنئەنىگە ئىگە. ئۇ ئەڭ دەسلەپتە بىر قەدەر قىسقىراق ئەسەرلەردە مەيدانغا كەلگەن، كېيىن

ساۋاتلىق ئۇيغۇرلار ئىچىدە نۇزۇگۈمنى بىلمەيدىغانلار بولمىسا كېرەك، ھېچبولمىغاندا ئاڭلاپ باققان بولۇشىمىز مۇمكىن. ئەمما نۇزۇگۈم تېمىسىنىڭ ئوخشىمىغان دەۋردە، ئوخشىمىغان يازغۇچىلار تەرىپىدىن، ئوخشىمىغان زاماندا قايتا-قايتا يېزىلغانلىقىنى بەلكىم خېلى كۆپ ساندىكى كىشىلەر بىلمىسە كېرەك. ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ قەھرىمانىدىن چەكسىز پەخىرلىنىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆز قەھرىمانلىرىنى ئۇنتۇپ قالماستىكى، ئۇلارنى داۋاملىق ئەسلەپ تۇرۇشى ئۈچۈن، قەھرىمانلىرىغا ئاتاپ ئەسەرلەر يېزىشىدۇ.

مەلۇمكى، «نۇزۇگۈم» تېمىسىغا ئوخشاش، ئوخشىمىغان يازغۇچى تەرىپىدىن ئوخشىمىغان ماكان، زامانلاردا تەكرار يېزىلىدىغان بۇنداق ئىجادىيەت ھادىسىسى دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدا ھەرگىزمۇ يېگانە ھادىسە ئەمەس. مەيلى غەرب ئەدەبىياتىدا، مەيلى شەرق ئەدەبىياتىدا بولسۇن بۇنداق ھادىسىلەر ئۇزاق تارىخقا ئىگە. بۇ ھەرگىزمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكىلا يەككە ھادىسە ئەمەس. «نۇزۇگۈم» تېمىسىدىكى ئەسەرلەرنىڭ بىزدە تەكرار-تەكرار يېزىلىشىنىڭ چوڭقۇر تارىخىي يىلتىزى بار. تۆۋەندە بىز مەزكۇر ئىجادىيەت ھادىسىسىنىڭ شەرق-غەرب ئەدەبىياتىدىكى ۋە شۇنداقلا كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى نامايەندىلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتىمىز. روشەنكى، بۇنىڭ مەزكۇر ئىجادىيەت ھادىسىسىنى توغرا، ئىلمىي چۈشىنىشىمىزدە ياردىمى زور.

10 - 12 - ئەسىرلەرنىڭ باشلىرىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ نۇرغۇن زور ھەجىملىك ئەدەبىي ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن «نەزىرە» يازغۇچىلار دىققىتىنى يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن چوڭ ئەسەرلەرگە قارىتىشقا باشلىدى. بۈيۈك پارس شائىرى فىردەۋىسنىڭ (934 - 1020) «شاھنامە»سى ۋە نىزامى گەنجەۋىنىڭ (1029 - 1141) «خەمىسە» مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، نۇرغۇن ئەدەبىي شائىرلار خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك، بەس-بەستە «نەزىرە» يېزىشقا كىرىشىپ، شەرق ئىسلام ئەدەبىياتىدا «نەزىرە» يېزىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى [2].

ماھىيەتتە، نىزامى گەنجەۋىدىن باشلاپ مەيدانغا كەلگەن «خەمىسە» چىلىك قىزغىنلىقى دەل «نەزىرە»دىن ئىبارەت ئەنە شۇنداق بىر خىل ئىجادىيەت ئەنئەنىسىنى ئۆزىگە مەنبە قىلغانىدى. شۇنداقلا، بۇ ئىجادىيەت ئۇسۇلى شەرق-ئىسلام ئەدەبىياتىغا ئەمەس، مەلۇم دەرىجىدە شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، غەرب ئەدەبىياتىغا قىسمەن تەسىر كۆرسەتكەن. مەشھۇر ياۋروپا ئەدىبلىرىدىن گىيوتى، ھىيۇگو، ھېينى، پۇشكىن قاتارلىقلارمۇ ياۋروپا خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ يۈرگەن رىۋايەتلەردىن پايدىلىنىپ يېڭى ئەسەر يازغان ھەمدە ئىسلام ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەرگە تەقلىد قىلغان مەلۇم تەسىرلەرنى قوبۇل قىلغان.

گىيوتى بالدۇرلا ئىسلام ئەدەبىياتىغا چوڭقۇر ھەۋەس قىلغان. ئۇ ئالىي مەكتەپتىكى ۋاقتىدىلا «قۇرئان كەرىم»نى ئوقۇغان ھەم بىر پارچە «مۇھەممەد ناخشىسى» دەيدىغان شېئىر يازغان. 1813 - يىلى ھاپىزنىڭ گېرمان تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان شېئىرلار توپلىمىدىن ئىلھاملانپ «شەرق-غەرب شېئىرلار توپلىمى»نى يېزىپ چىققان... ئەنگلىيەنىڭ ۋېكتورىيە دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىرى ماسىيۇ ئارنولد (Mathew Arnold 1822 - 1888) نىڭ بىر ئۇزۇن داستانى «سۇھراب بىلەن رۇستەم» (1853 - يىلى يېزىلغان) مۇ دەل فىردەۋىسنىڭ «شاھنامە»سى ئىچىدىكى شۇ ناملىق بابقا تەقلىد قىلىنغان [3].

دېمەك، نەزىرە ئەنئەنىسى شەرق ئەدەبىياتىدا ئۇزاق تارىخقا ئىگە بىر ئۆزگىچە ئىجادىيەت ئەنئەنىسى بولۇپ، بۇ پارس-تۈركىي تىلىدىكى ئەدىبلەرگە جۈملىدىن ئۇيغۇر ئەدىبلىرىگىمۇ چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن.

ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىن كېيىن، غەرب ئەدەبىياتىدىمۇ ئىلگىرىكى كونا تېما، رىۋايەتلەر ئاساسىدا قايتا يېڭىدىن ئەسەر يېزىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى.

«پىرومېتى» قەدىمكى يۇناندىكى بىر رىۋايەت. ئۇنى

ئەيسكۇلوس مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 500 - يىللاردا تىرىلوگىيە قىلىپ يېزىپ چىققان. تىرىلوگىيەنىڭ 1 - قىسمى پۈتۈپ، 2 - ، 3 - قىسمى تاماملىنالمىغان. گېرمانىيە شائىرى گىيوتىمۇ «پىرومېتى»نى ئەسلىدىكى دېتاللاردىن پايدىلىنىپ قايتا يېزىپ چىققان، ئەمما تولۇق تاماملىنالمىغان [4].

يەنە 1819 - يىلى ئەنگلىيەلىك شائىر شېللى (1792 - 1822) شېئىرىي دراما «ئازاد قىلىنغان پىرومېتى»نى قايتا يېزىپ چىققان. بۇ ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ يۈكسەك پەللىسى بولۇپ قالغان [5].

1816 - يىلى ئەنگلىيە شائىرى بايرون (1788 - 1824) شېللىنىڭ تەسىرى بىلەن «پىرومېتى»نى يەنە يازغان. «دون جۇئان» ھەققىدىكى رىۋايەتلەر ياۋروپادىكى ھەر قايسى ئەل خەلقلەرى ئارىسىدا ئىلگىرىدىن باشلاپ تارقىلىپ كەلگەن، ئەمما بۇ تېما 1630 - يىلىدىن تاكى 1912 - يىلىغىچە ئوخشىمىغان نام، ئەمما ئوخشاش تېمىدا قايتا-قايتا يېزىلغان.

16 - ئەسىرنىڭ بېشىدىن 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشقان ئەدەبىيات ئالتۇن دەۋرىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى، كۆزگە كۆرۈنگەن دراماتورگى تىرسو مولنا 1630 - يىلى «دون جۇئان»نى تۇنجى قېتىم يازما ئەدەبىياتقا ئېلىپ كىرگەن. شۇنىڭدىن تارتىپ 1912 - يىلىغىچە 14 نەپەر يازغۇچى تەرىپىدىن تەكرار يېزىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە مەشھۇر يازغۇچىلاردىن فىرانسىيەلىك مەشھۇر يازغۇچىسى ئالبېكساندىر دۇماس (1802 - 1870)، ئەنگلىيەلىك داڭلىق شائىرى بايرون (1788 - 1824)، مەشھۇر رۇس شائىرى پۇشكىن (1799 - 1837) ۋە فىرانسىيەلىك شائىرى، مەشھۇر ئەدەبىيات-سەنئەت ئوبزورچىسى بودلېر (1821 - 1862) قاتارلىقلار بار.

خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش فائۇستىمۇ 16 - ئەسىردىكى بىر شەخس بولۇپ، كېيىن خەلق رىۋايەتلىرىدە سېھىرگەرلىكنى بىلىدىغان سىرلىق شەخس سۈپىتىدە خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. شۇنداقلا، 1857 - يىلىدىن باشلاپ، 1947 - يىلىغىچە بولغان يۈز يىل ئىچىدە ئون نەچچە قېتىم تەكرار يېزىلغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەشھۇر يازغۇچىلاردىن شېكسپىردىن كېيىنكى ئەڭ مەشھۇر ئەنگلىيە دراماتورگى كىرىستوفېر مارلوۋ (1564 - 1593)، مەشھۇر گېرمان يازغۇچىسى گىيوتى، ھېنرىخ ھېينى (1797 - 1856)، 1929 - يىلى نوپۇل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن گېرمان يازغۇچىسى توماس مان (1875 - 1955) قاتارلىقلار بار [6].

«جۇماۋنىڭ تەرجىمىھالى» قاتارلىق رومانلارمۇ ئەمەلىيەتتە جۇڭگونىڭ كىلاسسىك رومانى «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»گە تەقلىد قىلىنغان... يەنە دۆلىتىمىزنىڭ ھازىرقى زامان ئايال يازغۇچىسى خۇاڭ لۈيىن گىيوتىنىڭ رومانى «ياش ۋىتېرنىڭ دەردى»گە تەقلىد قىلىنغان روماننى ئېلان قىلغان [10]. ھازىرمۇ خەنزۇ ئەدەبىياتىغا سەل دىققەت قىلغانلارغا مەلۇمكى، خەنزۇلارنىڭ كىلاسسىك رومانلىرىدىن «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»، «سۇ بويىدا»، «غەربكە ساياھەت» قاتارلىق رومانلاردىكى ۋەقەلىكلەرگە تەقلىد قىلىنغان ياكى ئۇنىڭ داۋامى قىلىنغان ئەسەرلەرنى تولا ئۇچرىتىمىز ھەم بۇ ھەقتە كىنو، تېلېفلىملارمۇ ئىشلەندى.

دېمەك، ئەدەبىياتتا ئوخشاش بىر تېمىنىڭ تەكرار يېزىلىشى ھادىسىسى پۈتۈن دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت ھادىسىدۇر. بۇ خىل ئىجادىيەت ئەنئەنىسى پەقەت مەلۇم مىللەت ئەدەبىياتىدا باشقا مىللەت ئەدەبىياتىدىن كۈچلۈك بولۇشى مۇمكىن. ئەمما، تامامەن يوق بولۇشى ناتايىن.

ئۇنداقتا، بۇ خىل ئىجادىيەت ئەنئەنىسى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا قانداقراق ئورۇن تۇتىدۇ؟

شەرق ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىمۇ «نەزىرە» باغلاش ھادىسىسى ئىنتايىن كەڭ ئومۇملاشقان ۋە كۆپ قوللىنىلغان. مېنىڭچە بۇ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىن ئاز-تولا خەۋەردار ھەر قانداق كىشىگە تولىمۇ ئايدىڭ بىر پاكىت. گەرچە بۇ يەردە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى تەكرار يېزىلغان بارلىق ئەسەرلەرنى مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىسىمۇ، يەنىلا ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قەدەر مەشھۇرلىرىنى تىلغا ئېلىش زۆرۈردۇر.

نەۋائىنىڭ «خەمسە»سى مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىغا ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسەتكەن. نۇرغۇن يازغۇچى، شائىرلار نەۋائىنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭ «خەمسە»سىدىن ئوزۇق قوبۇل قىلىپ ئەسەر ئىجاد قىلغان ھەم ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى بارغانسېرى كۈچەيگەن. بەزى ئۇيغۇر يازغۇچىلار نەۋائىنىڭ «خەمسە»سىنى نەسرىي تىلغا ئۆزگەرتىپ، تېخىمۇ ئاددىي، ئاممىباب تىل بىلەن خەلق ئاممىسىغا تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرماقچى بولغان.

18- ئەسىرنىڭ ئاخىرى 19- ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە نەۋائىنىڭ «خەمسە»سىنى چۈشىنىشلىك تىل بىلەن نەسرىي

يەنە ئىسپانىيەنىڭ ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئەڭ بۈيۈك يازغۇچىسى سېرۋانتېسنىڭ مەشھۇر رومانى «دونكىخوت»مۇ 1605- يىلى نەشر قىلىنىپ يەنە 1614- يىلى ئالونسو فېرناندېس دېگەن يازغۇچى نامىدىن ئۇنىڭ داۋامى يېزىلغان. ئەمما، بۇ دەل ئاقسۆڭەكلەر كاتولىك پوپلىرىغا ۋەكىللىك قىلىپ، سېرۋانتېسقا قارشى تۇرۇش، ئۇنىڭ رومانىنىڭ تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن يېزىلغان [7].

شۇنداقلا يەنە ئېلىمىزنىڭ يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «جاۋ ئائىلىسىنىڭ يېتىم ئوغلى» دەيدىغان شېئىرىي دراممىسى ياۋروپادا كەڭ تارقىلىپ تەسىر قوزغاش بىلەن بىرگە نۇرغۇن يازغۇچىلار تەرىپىدىن قايتا يېزىلغان. بۇ دراما 18- ئەسىرنىڭ 30- يىللىرى فىرانسۇزچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، فىرانسىيەگە كىرگەن. ناھايىتى تېزلا ئىنگلىز، گېرمان، ئىتالىيان، رۇس تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. 741- يىلى ئەنگلىيەلىك رىچارد خۇرد (Richard hurd) تەرىپىدىن «جۇڭگولۇق يېتىم ئوغۇل» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1752- يىلى ئىتالىيە دراماتورگى پىترو تاستاسىئو (Pietro Me Tastasio) «جۇڭگو قەھرىمانى» دەپ يازغان. 1755- يىلى مەشھۇر فىرانسىيە ئەدىبىي، مۇتەپەككۈرى ۋولتېر بۇ دراممىنىڭ ئىلھامىدا بەش پەردىلىك بىر شېئىرىي دراما يېزىپ، پارىژدا سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ زىلزىلە قوزغىۋەتكەن. شۇنداقلا بۇ ئەسەرنىڭ تېزلا ئىنگلىزچە، ئىتالىيانچە تەرجىمىلىرى بارلىققا كەلگەن [8].

دېمەك، بۇ يەنە باشقا ئەل ئەدەبىياتىدىمۇ كۆرۈلگەن. مەسىلەن، ھىندىستاننىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى سارشارمۇ ئىسپانىيە يازغۇچىسى سېرۋانتېسنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەم ئۇنىڭ رومانى «دونكىخوت»نى ئوردۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. شۇنداقلا، شۇنىڭ تەسىرىدە «ئازاد ھەققىدە رىۋايەت» ناملىق روماننى يېزىپ چىققان. روماننىڭ ۋەقەلىك، سۈزىتى «دونكىخوت»نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. يازغۇچى ئۆزىمۇ بۇنى تىلغا ئالغان. روماننىڭ باش پېرسوناژى ئازادمۇ ماھىيەتتە دونكىخوتقا تەقلىد قىلىنغان. ئازادنىڭ ھەمراھى خۇچ دونكىخوتنىڭ ھەمراھى سانچوپانسوغا تەقلىد قىلىنغان بولۇپ، ئوردۇ تىلى ئەدەبىياتىدىكى «سانچو پانسو» بويىچە [9].

خەنزۇ ئەدەبىياتى، شۇنداقلا شەرقتىكى قوشنا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىمۇ بۇنداق ھادىسە كۆرۈلگەن. تاڭ دەۋرىدىكى جىن-ئەرۋاھلار ھەققىدىكى رومانلار چاۋشيەنگە كىرگەندىن كېيىن چاۋشيەن يازغۇچىسى جىن شىشى شۇ رومانغا تەقلىد قىلىپ «ئالتۇن بېلىق ھەققىدە يېڭى پاراڭلار» ناملىق روماننى يازغان. كېيىن يېزىلغان «ماۋۋونىڭ تەرجىمىھالى»،

ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان نىمىشېھت (1906 - 1972) خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن ۋارىيانتىغا ئاساسەن نەۋائىنىڭ «پەرھاد-شېرىن» نى «مىڭئۆي ۋە پەرھاد-شېرىن» دېگەن ماۋزۇدا يېزىپ چىققان ھەم بۇ داستاننىڭ مەزمۇنىنى ئۇيغۇر تۈرمۈشى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنى كۈچلۈك يەرلىك پۇراققا ئىگە قىلغان. ھەزكۈر تېمىنى نۇرمۇھەممەت توختى يەنە قايتا يېزىپ چىقتى.

ئەلۋەتتە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تەكرارلانغان تېمىلار نوقۇل پەرھاد-شېرىنلا ئەمەس، ئۇيغۇر شائىرى غېربىي يەنە «خەمسە» دىكى «سەبئى سەييار» دىن سۆز تېلىپ «بەھرام ۋە دىلئارام» نى قايتا يېزىپ چىققان. مەلۇمكى، نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىمۇ نىزامى گەنجەۋىنىڭ «خەمسە» سىگە تەقلىد قىلىنغان. ئۇنىڭدىكى «لەيلى-مەجنۇن»، «ئىسكەندەرنامە» لەرمۇ تەكرار-تەكرار يېزىلغان.

نىزامىنىڭ يازغان داستانى «رابىيە-سەئىدىن» نىمۇ ئەھمەد زىيائى قايتا يازغان. «غېرىب-سەنەم» لەرمۇ شۇنداق بولغان.

دېمەك، تېمىلارنىڭ تەكرار يېزىلىشى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇزاق تارىخقا، چوڭقۇر ئاساسقا ئىگە بىر خىل ئىجادىيەت ھادىسىسى بولۇپ، بۇنىڭ ئىز-پاكتىلىرىنى «نۇزۇگۇم» تېمىسىدىكى ئەسەرلەردىنمۇ ئېنىق كۆرەلەيمىز. «نۇزۇگۇم» تېمىسىدىكى ئەسەرلەرنىڭ قايتا-قايتا يېزىلىشى، ماھىيەتتە ئەنە شۇنداق ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئىجادىيەت ئەنئەنىسىنى ئۆزىگە مەنبە قىلغان.

تۆۋەندە بىز نۇزۇگۇمنىڭ تارىخىي كېلىپ چىقىشى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

نۇزۇگۇم ھەرگىزمۇ تارىختا تەكرارلانغان، پەرھاد-شېرىن، غېرىب-سەنەملەرگە ئوخشاش رىۋايەتلەردىكى توقۇلما شەخس ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۇيغۇرلار تارىخىدا ئۆتكەن، رېئال بىر تارىخىي شەخس. شۇڭلاشقا، بىز ئەدەبىياتىمىزدىكى نۇزۇگۇم ئوبرازى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشتىن ئاۋۋال، تارىختىكى نۇزۇگۇم بىلەن تونۇشۇپ چىقىش تولىمۇ زۆرۈردۇر.

ئەپسۇسكى، ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن قولمىزدا بار تارىخىي ماتېرىياللاردا نۇزۇگۇم ھەققىدە ئېنىق بىر خاتىرە يوق. ئەمما، بۇنداق بىر يازما ئىسپاتنىڭ بولماسلىقى نۇزۇگۇمنىڭ ئۆتمىگەنلىكىنى، ئۇنىڭ پەقەت بىر توقۇلما ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەيدۇ. چۈنكى، تارىخىي ماتېرىياللاردا شۇ مەزگىلدىكى قەشقەردە چىرىك ھاكىمىيەتكە قارشى قوزغالغان قوزغىلاڭ ۋە قەشقەردىن ئىلىغا ئاھالە سۈرگۈن

شەكىلگە ئايلاندۇرۇپ، ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىش بىر دولقۇنغا ئايلانغان. 18- ئەسىردە خوتەندە ئۆتكەن شائىر مەھزۇن نەۋائىنىڭ «پەرھاد-شېرىن» داستانى نەسرېي شەكىلگە ئايلاندۇرغان ھەم ئۇنىڭغا «شاھزادە پەرھاد ۋە مەلىكە شېرىن» دەپ نام قويغان.

18- ئەسىرنىڭ ئاخىرى 19- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن يەركەنلىك ئەدىب ئۆمەر باقى يەركەندى نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدىن «پەرھاد-شېرىن»، «لەيلى-مەجنۇن» نى تاللاپ نەسرېي شەكىلدە قايتا يېزىپ چىققان. موللا سىدىق يەركەندى نەۋائىنىڭ پۈتۈن خەمسەسىنى «نەسرېي خەمسە» گە ئايلاندۇرغان.

17- ئەسىرنىڭ ئاخىرى 18- ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ئۆتكەن ئۇيغۇر شائىرى موللا پازىل 1705 - يىلى نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدىن پايدىلىنىپ «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنى يېزىپ چىققان.

يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر شائىر ئابدۇرەھىم نىزامى بولسا نەۋائىدىن كېيىنكى ئەڭ ھوسۇللۇق ئۇيغۇر ئەدىبىدۇر. ئۇنىڭ يازغان «پەرھاد-شېرىن»، «لەيلى-مەجنۇن» قاتارلىق ئىككى داستانمۇ نەۋائىنىڭ شۇ ناملىق داستانغا تەقلىد قىلىنغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتى جەريانىدا ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىرگە، يەنە ئىجادىي ئەمگەك قوشقان ھەم بۇنى كۈچلۈك يەرلىك پۇراققا ئىگە قىلغان.

19- ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىۋاتقاندى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كىلاسسىك ئەدەبىياتتىن ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا ئۆتۈش باسقۇچىدا ئىدى. 20- ئەسىرنىڭ 20- يىللىرىدىن باشلاپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى مىللەتلەر ئەدەبىياتىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشىگە تەسىر كۆرسەتتى. ئۆزبېك ئەدەبىياتىدا نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدىكى بەزى داستانلار سەھنىلەرگە ئېلىپ چىقىلىپ زىلزىلە قوزغىدى. 1930- يىللاردا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا داغدۇغىلىق مەدەنىيەت ئاقارتىش ھەرىكىتى باشلىنىپ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا يېڭى ئوزۇق بەخش ئەتتى. 1930- يىللارنىڭ ئاخىرىدا بەزى ئۇيغۇر ئەدىبلىرى «پەرھاد-شېرىن»، «لەيلى-مەجنۇن» نى دىراممغا ئايلاندۇرۇپ، سەھنىلەردە ئوينالدى ۋە خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. 1940- يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن مەشھۇر شائىر، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ

نەپرەتى قايناپ- تېشىپ، سەۋر قاچىسى يېرىلىپ، 1816-يىلى قەشقەردە زىياۋۇدۇن رەھبەرلىكىدىكى خەلق قوزغىلىڭى پارتلايدۇ. لېكىن، بۇ قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولىدۇ. ئۇزۇندىن بېرى بوۋىسىنىڭ قەشقەرگە بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى قايتۇرۇۋېلىشنى ئويلاپ يۈرگەن جاھانگىر خوجا قەشقەر خەلقىنىڭ مەنچىڭ ئىستىبداتى ۋە يەرلىك فېئوداللارغا بولغان نارازىلىقى ۋە غەزەپ- نەپرەتتىن پەيت كەلدى دەپ بىلىپ، بۇرۇن قەشقەردىن قوغلىۋېتىلگەن سودىگەرلەرنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن زىياۋۇدۇن قوزغىلىڭىغا ئۇلاپلا 1816-يىلى قەشقەرنىڭ غەربىدىكى تاشمىلىقتا قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ. ئۇ بۇ قېتىم يېڭىلىپ قېچىپ كېلىدۇ. ئەمما، ئۇ بىر شىددەتلىك بوراننىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالىدۇ. شۇڭا، ئۇ قايتىپ كۈچ توپلاشقا كىرىشىدۇ. ئۇ، چوڭ ئاكىسىنىڭ بۇخاراغا كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارنىڭ ئاتامانى سۈرەنچى بەگنىڭ باشچىلىقىدا 1822-يىلى قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئەمما، شەھەرنىڭ سىرتىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا دۇچ كېلىپ، چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ چېكىنىپ نارىندىكى «بولۇر» قىرغىزلىرىغا قوشۇلۇۋالىدۇ. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۇلارنى ئۈزۈل-كېسىل تارمار قىلىش ئۈچۈن بىر كۈچلۈك قوشۇن تەشكىللەپ، ئۇلارنى «قورۇتقۇ» قورغىنىغىچە قوغلاپ بېرىپ، قايتاشىدا بىر تار جىلغىدا پىستىرىمغا يولۇقۇپ، پۈتۈنلەي ھالاك بولغىلى تاس قېلىپ، ئامان قالغىنى ئاران قېچىپ قۇتۇلىدۇ. بۇ مەنچىڭ خانىدانلىقى قوشۇنىنىڭ شىنجاڭدىكى ئۇرۇش تارىخىدا بىرىنچى قېتىم يېڭىلىشى ئىدى. بۇ ۋەقە ئوتتۇرا ئاسىياغا پۇر كېتىدۇ. خوجىلار بۇنىڭ بىلەن يېڭىباشتىن جانلىنىپ خورىكى ئۆسۈپ كېتىدۇ. ئەمدى تەۋەككۈلچىلەر تەرەپ- تەرەپتىن جاھانگىر خوجىنىڭ قەشقەر چېگراسىغا تىكلىگەن بايرىقى ئاستىغا كېلىپ توپلىنىشقا باشلايدۇ. قوقەن خانى بۇ توپلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش ئۈچۈن بىر قوشۇن تەييارلاپ، ئۇنىڭغا ئەيسا دادخاھ قوشىپكىنى باشلىق قىلىپ ياردەمگە ئەۋەتىدۇ. ئەمدى خېلىلا قۇدرەتلىك ھەربىي كۈچكە ئىگە بولۇپ قالغان جاھانگىر خوجا شۇنىڭ بىلەن 1826-يىلى ئەتىيازدا قەشقەرگە ھۇجۇم باشلايدۇ. ئۇ ھۇجۇم باشلاشتىن بۇرۇن، چوڭ بوۋىسى ئاپاق خوجىنىڭ قەشقەردىكى مۇرىتلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالىدۇ. نەتىجىدە قاتتىق جەڭ بولۇپ، ئىچكى- تاشقى قورشىۋادا قالغان مەنچىڭ ئارمىيەسى يېڭىلىدۇ. جاھانگىر خوجا قەشقەرگە غەلبە بىلەن كىرىپ كەلگەندە، قەشقەر خەلقى ئۇنى داغدۇغا بىلەن قارشى ئالىدۇ... ئۇ

قىلغانلىقى ھەققىدە يېتەرلىك پاكىتلار بار. نۇزۇگۈم ھەققىدىكى داستان، قىسسەلەردە، نۇزۇگۈمنىڭ ئۆزىنىڭ قوشاقلىرىدا تەمىنلەنگەن يىپ ئۇچى، ئۇچۇرلاردىن يۇقىرىقى ۋەقەلەرنىڭ راست يۈز بەرگەنلىكىنى بىلەلەيمىز. ئەگەر نۇزۇگۈم شۇ ئىشلارنى كۆرمىگەن، بېشىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەن بولسا، ئۇ ھەقتە ئەسلىمە، قوشاق قالدۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

تۆۋەندە بىز شۇ ۋاقىتتىكى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز. موللا بىلانىڭ قىسسەسىدە مۇنداق بايانلار بار: «داۋانخان خان بولۇپ، ئالتە يىل بولغاندا جاھانگىر خوجا قەشقەرگە كېلىپ، سوقۇشۇپ، قەشقەرنى ئۆزىگە تابىئە قىلىپ ئالتە ئاي سورىغان. ئاندىن كېيىن غۇلجا شەھىرىدىن چىنكۈنكى دېگەن جياڭجۇن نۇرغۇن لەشكەر ئالىپ قەشقەرگە كەلگەن... يىخوزايان دارىن دېگەن جياڭجۇنلەر بىر بولۇپ، جاھانگىر خوجا بىلەن سوقۇشۇپ، جاھانگىر خوجانى تۇتۇپ داۋانخاننىڭ يېنىغا ئېلىپ كېتىپ، قەشقەردىكى ئەلەرنى ئۆلتۈرۈپ، خوتۇنلىرىنى غۇلجا شەھىرىگە ئېلىپ كېلىپ، ھەر بىر خوتۇننى بىر قالماققا خوتۇن قىلسۇن دەپ تۇتۇپ بەرگەنكەن. ئەمما، نۇزۇگۈم دېگەن خوتۇننى ئاكىسى بىلەن بىر قالماققا بەرگەنكەن.»

بۇ ۋەقەنىڭ تەپسىلاتى ھەققىدە شېرىپىدىن ئۆمەر مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: ئاپاق خوجىنىڭ ئوغۇللىرى بۇرھانىدىن بىلەن خان خوجا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرى ھېسابلانغان خوجا جاھان ئەرشىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپ، جۇڭغارلارنى تىنچلاندۇرغىلى كەلگەن مەنچىڭ قوشۇنلىرىغا قارشى كۈرەشكە ئۆتىدۇ. 1757-يىلى باشلانغان جىدەل 1759-يىلىغا كەلگەندە ئىككى خوجىنىڭ يېڭىلىشى، قەتل قىلىنىشى بىلەن تۈگىدى. بۇ تازىلاشتىن جاھانگىر خوجىنىڭ كىچىك بالىسى سامساق خوجا قۇتۇلۇپ قالغانىدى. ئۇ ۋاخانىنىڭ خىلۋەت جايلىرىغا قېچىپ بېرىپ يوشۇرۇندى. كېيىنرەك ئۇ قوقەنگە ئۆتۈپ، شۇ جايدا تۇرۇپ قالىدۇ ۋە شۇ جايدىن ئۆيلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن ئۈچ ئوغۇل تۇغۇلىدۇ. ئۇنىڭ چوڭى يۈسۈپ خوجا، ئوتتۇراچىسى باھاۋۇدۇن خوجا، كىچىكى جاھانگىر خوجا ئىدى. ئارىدىن بىر ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتى راسا چىرىكىلىشىدۇ. شىنجاڭدا يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھاكىمىيەتنى ئوغرى-قاراقچىلارغا سېتىپ بېرىش دەرىجىسىگىچە بېرىپ يېتىدۇ. خەلق مەنچىڭ ۋە يەرلىك فېئودال ئەمەلدارلار ھەم ئۇلارنىڭ غالىپلىرى قولىدا خالىغانچە بۇلاڭ-تالاڭدا قېلىپ، ئۇلارغا بولغان غەزەپ-

كېسىپ ئۆتۈپ خوتەنگە ھۇجۇم قىلىش، تاللانغان 7000 كىشىلىك قوشۇن يەكەنگە ھۇجۇم قىلىپ، قالغان زور قوشۇن قىزىل دەرياسىنىڭ ئىككى قاسنىقىنى ياقىلاپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىش ئىدى. شۇ پىلان بويىچە ھۇجۇمنى چاقماق تېزلىكىدە باشلايدۇ...

مەنچىڭ چېرىكلىرى يېڭىئاۋاتقا يېتىپ كەلگەندە، جاھانگىر خوجىنىڭ بۇ جايغا توپلانغان 50 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىغا دۈچ كېلىدۇ. ئۇلار قاتتىق جان تىكىپ ئېلىشىدۇ... ئەمما، ئۇزۇن ئۆتمەي قەشقەر قوشۇنى تىرىپىرەن بولۇپ چېكىنىدۇ. مەنچىڭ چېرىكلىرى قەشقەرنى ئۈچ تەرەپتىن ئامبۇردەك مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. شۇ كېچىسى جاھانگىر خوجا قاراتاغقا قاراپ قاچىدۇ. ئەمما، داۋانى قېلىن قار قاپلىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۆتەلمەي قايىپ كېلىپ، بىر نەچچە كۈن مۆكۈپ يۈرۈپ، ئاخىرى قولغا چۈشىدۇ. ئۇ بېيجىڭغا — خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلىپ قەتل قىلىنىدۇ. قەشقەرگە ياڭ دارىن (ياڭ فاڭ) رەھبەرلىكىدىكى گارنىزوننى قالدۇرىدۇ. ئۇلار خوجىلار تۈزلىۋەتكەن يېڭىشەھەرنى يېڭىباشتىن قۇرۇپ چىقىدۇ. بۇ قېتىمقى خوجىلار بىلەن بولغان جەڭدە ئىسھاق بەگ زور كۈچ چىقارغىنى ئۈچۈن قەشقەر ھاكىمبەگلىكىگە تەيىنلىنىدۇ.

مەنچىڭ چېرىكلىرى قوزغىلاڭنى تىنچىتىۋالغاندىن كېيىن، بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشقان خەلققە دەھشەتلىك تېررورلۇق يۈرگۈزۈپ، 12 مىڭ تۈتۈننى ئىلى جياڭجۇننىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن يانچى قىلىپ ئىلىغا كۆچۈرىدۇ. بۇ جەنۇب ئۇيغۇرلىرىنىڭ 1767 - يىلىدىكى ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭىدىن كېيىنكى ئىككىنچى قېتىم سۈرگۈن قىلىنىشى ئىدى. مانا شۇ ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان 12 مىڭ تۈتۈن ئىچىدە، بۇ قوزغىلاڭغا بىۋاسىتە قاتناشقان، قەھرىمان ئۇيغۇر قىزى نۇزۇگۈم بىلەن ئاكىسى ئابدۇللا خوجىمۇ بار ئىدى.

بىز بۇ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشتىن نۇزۇگۈمنىڭ ھەقىقەتەن رېئال شەخس ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز. ئەمما، نۇزۇگۈم قاچان تۇغۇلغان؟ نەچچە يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن؟ قانداق قىز ئىدى؟ دېگەندەك ئىنچىكە تەپسىلاتلار ھەققىدە بىز يەنىلا قىياسقا تايىنىمىز.

ئابدۇرېھىم سابىت تۈزگەن «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» دا «نۇزۇگۈم تەخمىنەن 1808 - يىللىرى قەشقەر ئەتراپىدا بىر كەمبەغەل ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئەسلى ئىسمى «چولپانگۈل» بولسىمۇ... (259 - بەت)» دېيىلگەن. ئىلىغا قىلىنغان بۇ سۈرگۈن 1827 - يىلى يۈز بەرگەن. ئۇنداقتا بۇ چاغدا نۇزۇگۈم 20 ياش

قەشقەرگە كىرىپ ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى سىيىت جاھانگىر سۇلتان دەپ ئېلان قىلىپ، قەشقەرنىڭ ھۆكۈمرانى بولغانلىقىنى جاكارلايدۇ. ئىككىنچى قەدەمدە، مەنچىڭ تەرەپتىن قويۇلغان، خەلققە چەكسىز زۇلۇم سالغان قەشقەر ھۆكۈمرانى مۇھەممەت سىيىتنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت سىيىتنىڭ زۇلۇمىغا ئۇچرىغان خەلق جاھانگىر خوجىغا ئىشىنىپ ئۇنى قوللايدۇ...

جاھانگىر خوجىنىڭ تەسىرى بىلەن، زورلۇق - زۇمبۇلۇققا چىدىيالماي ئاران تۇرغان يېڭىشەھەر، يەكەن، خوتەن خەلقلىرى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مەنچىڭ چېرىكلىرىنى قوغلاپ يۈرۈپ كوجا - كويلاردا ئۇجۇقتۇرىدۇ.

يېڭىشەھەر قورغىنىدىكى ئەسكەرلەر قانچىلىك قارشىلىق كۆرسەتمەسۇن، قانات - قۇيرۇقى كېسىلىپ بېلى ئۆشتۈلغانىدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يېڭىشەھەر قورغىنىدىكى چىڭ ئەسكەرلىرىنى تەسلىم قىلىپ بۇ قورغان تۈزلىۋېتىلدى.

تاجاۋۇزچى جاھانگىر خوجا قەشقەردىكى ھاكىمىيىتىنى بىر ئاز رەتكە سېلىۋالغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن قوقەن خانى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەرتىپكە سالماق بولىدۇ. قوقەن خانى مەدەلىخان، ئۇنىڭ غەلبىسى مېنىڭ كۈچۈم بىلەن قولغا كەلگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن قەشقەر خانلىقى «مېنىڭ قارىمىقىمدا بولۇپ، ماڭا بويسۇنۇشى كېرەك» دېگەن تەلەپنى قويدۇ. ئاقسۆڭەك خوجىلار بۇنىڭغا ئۈنمەيدۇ. مەدەلىخان ئۇنى بويسۇندۇرۇشقا چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتىدۇ. بۇ قوشۇن قەشقەر يېڭىشەھەر ئەتراپىدا جاھانگىر خوجا ئەسكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ، 1000 ئادىمدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئامالسىز قايىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا مەنچىڭ چېرىكلىرىنىڭ يولغا چىققان خەۋىرى كېلىدۇ. ئاقسۇ بىلەن مارالبېشى يەنىلا مەنچىڭ چېرىكلىرىنىڭ قولىدا ئىدى. قەشقەرگە كىرىشتە بۇ جايلار زور ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى.

ئىلى جياڭجۇنى جاھانگىر خوجىنى ئۈزۈل - كېسىل تارمار قىلىش ئۈچۈن پۇختا تەييارلىق قىلىشنى قارار قىلىدۇ. جاھانگىر خوجا قەشقەرنى ئاران ئالتە ئاي تۇتۇپ تۇرالايدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەسكەر مەنبەسى خۇيزۇ، موڭغۇل، شۈە، سولانلار ئىدى. ئۇلاردىن تەشكىللەنگەن 100 مىڭ كىشىلىكتىن ئوشۇق قوشۇن 1827 - يىلى 1 - ئايدا ئاقسۇغا يېتىپ كېلىدۇ. بۇنىڭغا ئاقسۇ، مارالبېشىدىن ئېلىنغان خۇيزۇ قوشۇنلىرى قوشۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ تاكتىكىسى 12 - مىڭ كىشىلىك قوشۇن زاۋال دەرياسىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ، چۆلىنى

قوشاقچىسى ئىكەن. نۇزۇگۈمنىڭ سۆيگىنى باقى بولسا دادىسىنىڭ شاگىرتى ئىكەن.

يۇقىرىقى ئاغزاكى بايانلارنى كەسكىن توغرا دېيىشكە ئاساسىمىز بولمىسىمۇ، مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە.

ئەمدى بىز ئۆزىمىز ئېرىشكەن ماتېرىياللاردىن تۆۋەندىكىدەك خۇلاسە چىقىرايلىمىز:

- 1) نۇزۇگۈم تارىختا ئۆتكەن بىر رېئال شەخس.
- 2) 1805~1810- يىللىرى قەشقەردە تۇغۇلغان.
- 3) ئۇ ئوقۇغان قوشاقلاردىن ئۇنى موللا دېگىلى بولمىغاندىمۇ، ئۇنىڭ ساۋاتلىق ئىكەنلىكى، بەلگىلىك مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ئىكەنلىكى ئېنىق.
- 4) توي قىلغان، قىلمىغانلىقى ئېنىق ئەمەس. موللا بىلالنىڭ قەلىمىدىكى نۇزۇگۈمنىڭ قوشقىدا:

چەمپەن بېرىپ ئۆلتۈرگەن،
ئۈچ ياشتىكى بالامنى.

دېيىلگەنلىكىدىن توي قىلغان چوكان دەپ بىلىمىز. ھېپىزخان مەخسۇمنىڭ دېيىشىچە، ئۇ چاغدا نۇزۇگۈم ئەمدى رەسىدە بولغان قىز ئىكەن. باشقا ئەسەرلەردىمۇ تولراق قىز دەپ تەسۋىرلەنگەن. خەلق داستاندىكى قوشاقتىمۇ مۇنداق كەلگەن:

ئون گۈلىنىڭ بىر گۈلى، ئېچىلمىغان نۇزۇگۈم،
پۇراقلىرى بىر يولى، چېچىلمىغان نۇزۇگۈم.

بۇنىڭدىن قىز ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. قىسقىسى، بۇ بەك مۇھىم ئەمەس.

- 5) ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان، زىلۋابوي، چىرايلىق.
- 6) ئۆزىنى مەجبۇرلاپ ئالغان سولانى ئۆلتۈرگەن ۋە قاچقان.

7) تۇتۇلغاندا مويىتۇڭزىدا كاللىسى ئېلىنغان (بەزى ئەسەرلەردە، خەلق داستانلىرىدا دارغا ئېسىلغان دەپ كەلگەن. موللا بىلالنىڭ قىسسەسىدىمۇ، شۇنداقلا ھېپىزخان مەخسۇمنىڭ بايانىدىمۇ كاللىسى ئېلىنغان دېيىلگەن، شۇڭلاشقا مەن مۇشۇ بەكرەك ئىشەنچلىك دەپ قارىدىم).

مانا بۇلار نۇزۇگۈم ھەققىدىكى تارىخى بايانلاردۇر. ئەمدى بىز تۆۋەندىكى جەدۋەلدىن قايسى يازغۇچىلارنىڭ مەزكۇر تېمىدا قەلەم تەۋرەتكەنلىكىنى كۆرۈپ چىقىمىز.

ئەتراپىدا بولدى. گەرچە ئېنىق 1808- يىلى تۇغۇلغان دېيەلمەسەكمۇ 1805- يىلى 1810- يىلى ئارىلىقىدا تۇغۇلغان دەپ ھۆكۈم چىقىرايلىمىز. ئىسمىنىڭ «چولپانگۈل» ئىكەنلىكىمۇ بىر قىياس. ئەمما، نۇزۇگۈمنىڭ قوشاقلرىدا ئۆزىنى نۇزۇگۈم دەپ ئاتىشىدىن قارىغاندا، ئەسلى ئىسمىنىڭ نۇزۇگۈم بولۇشى ئەمەلىيەتكە بەكرەك ئۇيغۇن.

نۇزۇگۈم ھەققىدىكى يەنە بەزى تارىخى مەلۇماتلارنى موللا بىلالنىڭ قىسسەسىدىن كۆرەلەيمىز. بۇنىڭدىكى ئۇچۇرلارنى باشقا مەنبەلەردىكى ئۇچۇرلارغا قارىغاندا تېخىمۇ چىن دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، بۇ قىسسە يۇقىرىقى ۋەقە يۈز بېرىپ 55 يىلدىن كېيىن يېزىلغان بولۇپ، نۇزۇگۈم ھەققىدە ئەڭ بالدۇر يېزىلغان يازما ئەسەردۇر. شائىر مۇنداق يازدۇ: «بۇ ۋاقىئاتلار كونا سال ئادەملەرنى موللا بىلال ئىبن موللا يۈسۈپ نازىم ئۆيىگە چىلاپ كەلتۈرۈپ، تەھقىق بىلەن سوراپ، ئاڭلاپ، بىلىپ 1299- يىلى رۇسىيە تارىخىدا 1882- ماھى جۇمادىيەل ئەۋۋەلنىڭ 5- كۈنى غۇلجا مەۋزىسىدە تەھرىر تېپىلدى.» (بۇلاق 1981- يىلى 1- سان 208- بەت).

شائىر توختاجى روزى ئۆزى ماڭا مۇنداق مەلۇمات بەرگەن: شائىر 1966- يىلى قەشقەردە تۇرغاندا شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسىنىڭ باش تېۋىپى ھېپىزخان مەخسۇم بىلەن بىرگە تۇرغان. توختاجى روزىنىڭ ئېيتىشىچە، ھېپىزخان مەخسۇم بۇخارا، ھىندىستانلاردا ئۇزۇن يىل ئىلىم تەھسىل قىلغان، ئۆزى پىشقان موللا، ئۇستا تېۋىپ كىشىكەن. توختاجى روزى شۇ كىشى بىلەن پاراڭلىشىپ، نۇزۇگۈم ھەققىدىكى گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئاندىن ئىلھاملنىپ نۇزۇگۈمنى يازغان. مەخسۇمغا نۇزۇگۈم ھەققىدىكى گەپلەرنى دادىسى دەپ بەرگەنلىكى، ھېپىزخان مەخسۇمنىڭ شائىرغا دەپ بېرىشىچە، مەخسۇمنىڭ بوۋىسى نۇزۇگۈمنىڭ بوۋىسى بىلەن يېقىن قوشنا- بۇرادەرلەردىن ئىكەن. نۇزۇگۈمنىڭ دادىسى ئۇستا نەققاش بولۇپ، قەشقەر ھېيتگاھىنىڭ ئۈچىنچى قېتىملىق قايتا رېمونتقا قاتنىشىپ بارلىق نەقىشلىرىنى ئويغانىكەن. نۇزۇگۈم قەشقەرنىڭ تۈرمىتاي كۆلىپىشى دېگەن مەھەللىسىدە تۇغۇلغانىكەن ھەم دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان موللا قىز ئىكەن (بۇ بايان موللا بىلالنىڭ نۇزۇگۈم موللا قىز ئىكەن، دېگەن بايانى بىلەن ئۇدۇل كېلىدۇ ھەم نۇزۇگۈمنىڭ قوشاقلرىنىڭ سەۋىيەسىدىن ئۇنى ئوقۇغان، بەلگىلىك مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە دەپ ھۆكۈم چىقارساق خاتالاشقان بولمايمىز) ھەم دادىسىمۇ ھەقىقىي بىر خەلق

ئاپتورى	ژانىرى	يېزىلغان ۋاقتى
مولا بىلال نازىم	قىسسە	1882
نەزەر خوجا ئابدۇسەمەت	پوۋېست	1923
ئابلز ھوشۇر	داستان	1981
ئامان نۇرى ئابدۇرۇسۇل	سېنارىيە	1981
توختاجى روزى	داستان	1982
مەمتىمىن ھوشۇر	پوۋېست	1983
ھاجى ئەخمەت كۆلتېگىن	دراما	1985
تۇرغان توختاموف	رومان	1990 (2001)
ھۈسەين تاش	ئوچىرىك	2003

ئۆزىنىڭ قوشاقلىرىدىنمۇ روشەن كۆرەلەيمىز. دېمەك، مانا مۇشۇنداق يۈكسەك قىممەتنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن نۇزۇگۇم ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن مەڭگۈ ئەسلەيدىغان، مەڭگۈ ئۇلۇغلايدىغان، مەڭگۈ ئۆگىنىدىغان بىر ئۆلەمس، قىممىتى كۆنرىماس ئۆلگىنى تىكلەنگەن. «نۇزۇگۇم» قىممىتىنىڭ مەڭگۈلۈكلىكى دەل ئۇنىڭ توختىماي يېزىلىشىنى بەلگىلىگەن.

3. نۇزۇگۇمنىڭ قىز ئىكەنلىكى. مېنىڭچە، بۇ نۇقتىمۇ ناھايىتى مۇھىم. تارىختىن بۇيان، ھەر قانداق مىللەتتە قەھرىمانلىقنى ئاساسەن ئەرلەرگە باغلايدۇ. ئاياللار ئەزەلدىن نازۇكلۇققا، ئاجىزلىققا، ئەرلەر باتۇرلۇققا، كۈچكە سىمۋول بولۇپ كەلگەن. شۇڭا، بىزدىمۇ باتۇرراق قىز-ئاياللارنى «ئوغۇلبالدەك ئىش قىلىدىڭىز» دەيدىغان ئادەت بار. ھەرگىزمۇ ئەرلەرنى قىز بالغا ئوخشىتىپ مەدھىيەلەيمىز. بەلكى، بۇ ھاقارەت مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا، ئەمدى 20 لەرگە كىرگەن بىر قىز بولۇش سۈپىتى بىلەن نۇزۇگۇمنىڭ بۇنداق جاسارىتى، قەھرىمانە ئىش-ئىزلىرى ھەقىقەتەن بەكلا كەم ئۇچرايدىغان بىر قەھرىمانلىق ھېسابلىنىدۇ. بولمىسا، بىزدە سادىر پالۋاندىك باتۇر-قەھرىمانلار ئۆتكەن، نېمىشقا ئۇلار بۇنداق كۆپ يېزىلمايدۇ. مېنىڭچە، جاۋاب تولمۇ روشەن.

4. ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىدىكى دىداكتىك روھ. بۇنىمۇ يەنىلا كىلاسسىك ئەدەبىياتتىن سۈرۈشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى شۇكى، ھەر قايسى يازغۇچىلارنىڭ ئەسىرىدە ئىپادىلەنگەن دىداكتىك روھ خېلىلا روشەن. يازغۇچىلىرىمىزدا پەند-نەسىھەت، ئەسەر ئارقىلىق ئادەم

مەن بۇ يەردە ھەجىم ئېتىبارى بىلەن ھەر بىر ئەسەر ھەققىدە تەپسىلىي توختالمايمەن.

تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىلاردىن كۆزەتسەك جاۋاب روشەنلىشىشى مۇمكىن.

1. خۇددى بىرىنچى بابتا سۆزلەپ ئۆتكەندەك، ئوخشاش بىر تېمىنىڭ تەكرار يېزىلىش ئەنئەنىسى دۇنيا ئەدەبىياتىدا ئەمەس، شەرق ئەدەبىياتى، جۈملىدىن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىمۇ ئۇزاق تارىخقا ئىگە. ئۇ ھەرگىزمۇ تاسادىپىي ياكى ئەمدى پەيدا بولغان ھادىسە ئەمەس. ئۇزاق تارىخىي يىلتىزغا ئىگە. نۇزۇگۇم تېمىسىنىڭ تەكرار يېزىلىشى ئەنە شۇ تارىخىي ئەنئەنىنىڭ، ھازىرقى، بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئىپادىسى دېيىشكە بولىدۇ.

2. «نۇزۇگۇم» نىڭ جەلپ قىلىش كۈچى.

نۇزۇگۇمنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى نەدىن كەلگەن؟ روشەنكى، بۇ نۇزۇگۇم ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن قىممەتتىن كەلگەن. نۇزۇگۇم مۇجەسسەملىگەن قىممەت ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇيغۇر ئەنئەنىسىنىڭ ئەڭ يۈكسەك، ئەڭ جەۋھىرىي قىسمىغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ. يالغۇز بىرلا نۇزۇگۇم ئوبرازىغا، ئۇيغۇر خانىم-قىزلىرىنىڭ ئەسىرلەر مابەينىدە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن يۈكسەك ئەخلاق-ئىپپەت ئەنئەنىسى؛ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ زۇلۇمغا بوي ئەگمەيدىغان، زالىملارغا تىز پۈكەيدىغان، ئېگىلمەس-سۈنماس روھى؛ نومۇس-ئېتىقاد تۇيغۇسى؛ يۇرت-ۋەتەننى سۆيۈشتەك يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى مۇجەسسەملەنگەن. بىز بۇ نۇقتىلارنى يۇقىرىقى يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدىنلا ئەمەس، بەلكى نۇزۇگۇمنىڭ

بىلەنمۇ بەربىر رەزىللىكنى تۈپتىن يوقىتالمايسەن، بۇزۇقچىلىق، ئەخلاقسىزلىققا قانچىلىك قارشى تۇرساڭمۇ، ئۇ بەربىر مەۋجۇت، دېگەندەك قاراشلار بىلەن جەمئىيەتتە يامراۋاتقان ئەخلاقسىز قىلمىشلارغا سۈكۈت قىلىش، ئۇنىڭ ئەقىلگە مۇۋاپىقلىقىنى، مۇقەررەلىكىنى تەكىتلەش ئارقىلىق، ئاۋامنى ئۇنى قوبۇل قىلىشقا ئۈندەش، ماھىيەتتە شەيتان قوشۇندا سەركەردە بولغانلىقتۇر. ئەگەر مۇشۇنداق قاراشنى قوبۇل قىلساق، ئۇھالدا ئاچا-سىڭىللىرىمىز پاهىشە بوپكەتسىمۇ توغرا چۈشىنىپ قوبۇل قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ئەنە شۇ ئەزىزلىرىنىڭ تەپسىلاتىنى ئوقۇپ، يۈز بېرىش سەۋەبىنىڭ ئاددىيلىقىدىن ياقامنى چىشلەشكە مەجبۇر بولىمەن، ئاخشام QQ دا كۆرۈشكەن بالا تېلېفون قىپتىكەن كۆرۈشەيلى دەپ، گەپ-سۆزىدىن خېلى يامان ئەمەستەك قىلاتتى، شۇڭا چۈشۈپتەنمەن، كېيىن چىقىپ كېتەي دېسەم ئۇنىماي، مېنى قورقۇتۇپ تاكسىغا سېلىپ مېھمانخانىغا ئاپاردى... كەچتە بىر دوستۇمنىڭ ئۆيىدىن يېنىپ كېلىۋاتسام، ئىككى، ئۈچ بالا ئالدىمىنى توسۇپ... دىسكوخانىدىن چىقىپ، ماشىنا ساقلاۋاتسام، ئىككى بالا مەجبۇرىي تاكسىغا چىقىرىپ... دېگەندەك گەپلەر. مانا مۇشۇ گەپلەرگە قاراپ بەزىدە ئىشىنەلمەي قالغىمەن، نېمانچە ئاسان بوپكەتتى بۇ ئىش دەپ. «شىنجاڭ ھەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ قايسىبىر ساندا 14 ياشلىققۇ دەيمەن، بىر قىز بالىنىڭ بىر نەچچە ھايۋاننىڭ چاڭگىلىدىن باتۇرلۇق بىلەن قۇتۇلۇپ چىققانلىقىنى ئوقۇغىنىم ئېسىمدە. مۇشۇنىڭغا سېلىشتۇرۇپ كاللامدا گۇمان تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئەلۋەتتە، باسقۇنچىلىق جىنايىتىدىكى باش جىنايەتچى ئەرلەر، ئەمما بىز ئۇلارنىڭ قانداق شارائىتىدا ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرالىغانلىقىغا كەلسەك، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچى قىزلارنىڭ نادانلىق، بوشاڭلىقىمۇ كۆز يۇمالمايمىز. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەنە شۇنداق كەچتە قېلىش، يالغۇز قېلىش... لار تۈپەيلىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان. ئەنە شۇ قىزلارنىڭ كەچ قالسا، نەگە باردىڭ؟ كىملىرى بىلەن بىللە يۈردۈڭ؟ دەپ سورايدىغان ئاتا-ئانىسى باردۇ، شۇ قىزلارنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىدا شۇ ئاتا-ئانىلارنىڭمۇ قولى، ھەسسىسى بار دەپ ئويلاپ قالغىمەن، بەلكىم بۇ سەل ئاتا-ئانىلارغا نىسبەتەن ئۇۋال قىلغانلىق بولار، ئەمما ئۆستەڭ بويىدا ئويناۋاتقان بالىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، توسىمىغان ئاتا-ئانىنىڭ بالا سۇغا چۈشۈپ كېتىپ ئۆلۈپ قالسا، مەسئۇلىيىتى يوق دېگىلى بولارمۇ؟ ئىشقىلىپ جاھان تەرەققىي قىلىپ نەگە بارسۇن، مەن

تەربىيەلەش، ياخشى ئۆلگە يارىتىش ئېڭى كۈچلۈك. يازغان ئەسەرلىرى، ياراتقان ئوبرازلىرى ئارقىلىق ئادەم تەربىيەلەشنى مەقسەت قىلىدۇ. نۇزۇگۇمۇ دەل ياشلارنىڭ، بولۇپمۇ خانىم-قىزلارنىڭ كەم تېپىلىدىغان ئۆلگىسى بولغاچقا، يازغۇچىلىرىمىزدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق روھى بۇ تېمىدا قەلەم ئېلىشقا تۈرتكە بولغان. بۈگۈنكى كۈندە نۇزۇگۇم ھەققىدە قايتا ئويلىنىش مېنىڭچە تېخىمۇ ئەھمىيەتكە ئىگە بولسا كېرەك.

ھەر قېتىم «قانۇنچىلىق گېزىتى» نى ئوقۇسام، ئاجايىپ خىياللارغا چۆمۈپ كېتىمەن، ھەرسانلىق «قانۇنچىلىق گېزىتى» گە چىققۇاتقان باسقۇنچىلىق ئەزىزلىرى مېنى بەكلا بىئارام قىلىدۇ. ئويلاپ كېتىمەن، نېمانچە تولا يۈز بېرىدىغاندۇ بۇ ئىش؟ گېزىتكە چىققىنىغۇ ئاشكارىلانغىنى، ئاشكارىلانمىغىنى قانچىلىكتۇ؟ يا بۇ رېئال تۇرمۇشتا ساقلانغىلى بولمايدىغان بىر ئىش، بۇنىڭغا ئۇنچىۋالا ھەيران قېلىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئادەم دېگەن مۇقەررەلىكىنى چۈشىنىشى، ئۇنى ئېتىراپ قىلىشى، ئۇنىڭغا ماسلىشىشى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك دەپ كۆڭلىمىزنى ياسىشىمىز كېرەكمۇ؟ توغرا، ئىنسانلا بولىدىكەن، ئىنسانلاردىن تەركىب تاپقان بۇ جەمئىيەتتە بۇ خىل قىلمىش، جىنايەتلەردىن ساقلانماق مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئىنسان ئۆز نەپسى ئالدىدا ھەقىقەتەن ئاجىز يارىتىلغان، شۇنداقلا شۇ نەپسىنى كونترول قىلغۇدەك ئەقىل، ئىرادىمۇ بېرىلگەن، ئىنساننىڭ ھەقىقىي كامىللىقى مانا مۇشۇ ئىككى تەرەپ ئارىسىدىكى كۈرەشتە ئاندىن شەكىللىنىدۇ ۋە ئپادىلىنىدۇ. بۇ ئىككىدىن قايسىنى تاللاش ئىنساننىڭ ئىختىيارلىقىدىكى ئىش.

ھەقىقەتەنمۇ ھەرقانداق جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقسىزلىق، جىنايەتتىن پۈتۈنلەي خالىي بولالىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق جەمئىيەت تارىختا ھەم بولۇپ باقمىغان. ئەمما ئۇنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى ھەرگىزمۇ ھەر قانداق ناچار قىلمىشقا سۈكۈت قىلىش، كارى بولماي ئۆز ئېقىمىغا قويۇۋېتىش كېرەك، دېگەنلىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ. چۈنكى جىنايەت، بۇزۇقچىلىقلارغا يېشىل چىراغ يېقىپ بەرمەيدىغان، ئۇنىڭغا كۆزنى يۇمۇۋالمايدىغان، شۇنداقلا شۇ خىل قىلمىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشىدىغان، جەمئىيەت ئەزالىرى ئومۇميۈزلۈك گۈزەللىكىنى تەشەببۇس قىلىپ، رەزىللىكتىن نەپرەتلىنىدىغان جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى تامامەن مۇمكىندۇر. ئەمەلىيەتتە ئىنسانلار جەمئىيىتى يېتەلەيدىغان ئەڭ يۈكسەك، يۇقىرى پەللىمۇ شۇ. گۈزەللىككە ھەر قانچە ئىنتىلگىنىڭ

يامراۋاتقان ئىدىندۇر. ھەممىمىز ئىدىندىن ئۇيغۇرنىڭ يۇقۇش يوللىرىنى بىلىشىمىز مۇمكىن، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئاسانلا يۇقىدىغان كېسەل ئەمەس، ئىدىندىن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقىلىشىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتۈشى، تىراگېدىيە ۋە ئاچچىق ھەقىقەتتۇر. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇرلاردا زىنا ۋە زەھەرنىڭ ئومۇملىشىۋاتقانلىقىنىڭ ئەمەلىي پاكىتىدۇر، مانا بىزدىكى ئەخلاق، ئىپپەت ئېغىننىڭ سۇسلىشىشى ئىدىندىن تارقىلىشىنى چەكسىز ئىمكانىيەتلەر بىلەن تەمىن ئېتىۋاتىدۇ. ئەگەر بۇنىڭغا بارلىق ئۇيغۇر بېشىنى كۆتۈرمىسە، چۆچۈمسە، ئۇنىڭ تارقىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن خىزمەت قىلمىسا، پات ئارىدا ئىدىندىن بىمارلىرىنىڭ قوشۇنمىزدىن، تۇغقانلىرىمىزدىن، ئائىلىمىزدىن چىقىشىغا ئىدىيەۋى تەييارلىق كۆرۈپ قويساق بولىدۇ.

مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا نۇزۇگۈم روھىنىڭ ئۆلمەسلىكىنى، نۇزۇگۈم ئۆلۈمىدىكى قىممەتنىڭ ئەبەدىيلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىمەن، قىزىلارنىڭلا ئەمەس، ئەركەكلىرىمىزنىڭمۇ نۇزۇگۈم روھىنى ئەسلىشىنى، ئۇنىڭ روھىدىن ئۆزىگە ئوزۇق قوبۇل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. نۇزۇگۈم تاغنى تالقان، چۆلىنى بوستان قىلمىدى، خەلق - ۋەتەنگە ئالەمشۇمۇل تۆھپە ياراتقىنىمۇ يوق، ئۇ پەقەت ئۆز ئىپپىتى، پاكلىقى ئۈچۈن جېنىنى قۇربان قىلدى، ئىپپىتىنى جېنىدىن ئەلا بىلدى.

بىز ئۈچۈن نۇزۇگۈمنى ئەڭ ياخشى ئەسلەش، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەسەر يېزىش، قىزلىرىمىزغا نۇزۇگۈم دەپ ئىسىم قويۇشلا ئەمەس، نۇزۇگۈم روھىنى ئۆز ئىش - ھەرىكىتىمىز بىلەن تىرىلدۈرۈشتۈر.

بىر قىز بالغا نىسبەتەن: «ئىپپەت دېمەك، جان دېمەك» دېگەن قارىشىمنى ئۆزگەرتەيمەن، ھەتتا: «يىگىتلەر مۇ ئىپپەتكە سەل قارىغان قىزلار بىلەن توي قىلماسلىقى كېرەك» دەپ قارايمەن، چۈنكى مېنىڭ نەزىرىمدە، ئىپپەتكە سەل قارىغان ئادەم تۇرمۇشتا باشقا نۇرغۇن ئىشلارغىمۇ چوقۇم سەل قارايدۇ. شۇڭلاشقا بۇنداق ئەر - خوتۇننىڭ تويىدىن كېيىنمۇ بەختلىك ياشاش مۇمكىنچىلىكى بەكلا تۆۋەن، بۇنداق ئەھۋالدا پەقەت ئەر پېشانىسىنى سىلىۋېتىپ، ئاغا ئەنى قوشسىلا «بەختلىك» بولغىلى بولۇشى مۇمكىن. ئىپپەت دېگەن نېمە؟ نېمىشقا ھازىر بىزدە ئۇنى قەدىرلەش روھى سۇسلاپ كېتىدۇ؟ بۇنىڭدا ئەرلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى يوقمۇ؟ دېگەندەك تولا سورالغان سوئاللارنى يەنە مۇھاكىمە قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى، بۇ گەپلەر تولا دېيىلدى، ئەمدىكى مەسىلە ئۇنى قانداق قوبۇل قىلىش ۋە ئىجرا قىلىشتا.

ئەسلىدە ئىنساننىڭ ئىچكى ئاڭلىقلىقى تۈرتكىسىدە ھەركەت قىلىشى ئەڭ توغرا، ياخشى يول، ئەمما بۇ تولۇق ئىشەنچلىك يول ئەمەس، چۈنكى ئادەم بەزىدە ياخشى - ياماننى تاللاشقا دۇچ كەلگەندە، ئۆزىنىڭ ۋىجدانى بىلەن ئوڭايلا كېلىشىۋالالايدۇ، چۈنكى ۋىجداننىڭ ئۇنى جازالايدىغان كۈچى يوقتە. ئادەمدىكى ئاڭلىقلىق تولمۇ نىسپىي نەرسە، شۇڭا ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىرىنى ئۆزىنى بىلىۋېلىشىغا، ئاڭلىقلىقىغا تاشلاپ قويۇشى، بالىلىرىنىڭ ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىغا زىيادە ئىشىنىپ كېتىشى، ئەمەلىيەتتە، بالىلىرىنىڭ تەقدىرىنى دوغا تىككەنلىكتۇر. مەن ھازىر تىلغا ئالغان نىسپىيلىك، دەل مەلۇم بىر ئەمەلىي، كونكرېت چەكلىمە ياكى نازارەتنى تەقەززا قىلىدۇ. ئىپپەتنى تىلغا ئالغاندا، دىققىتىمىز قوزغىلىشقا تېگىشلىك بولغان يەنە بىر ئەجەللىك ئاپەت - يېنىمىزدا

ئىستاتىستىكا مەنبەلىرى

ئېلېكترونلۇق كىتاب نەشرىدىن ئېلىندى.
 [7] «قىسقىچە دۇنيا ئەدەبىياتى تارىخى»، (ياۋروپا - ئامېرىكا قىسمى) 2004 - يىلى 12 - ئاي، 5 - نەشرى 49 - بەت.
 [8] ئەسئەت سۇلايمان «خەمسەچىلىك ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، 19 - بەت.
 [9] «شەرق غەرب سېلىشتۇرما ئەدەبىياتى تارىخى»، 602 - بەت. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2005 - يىلى 8 - ئاي، 1 - نەشرى.
 [10] «سېلىشتۇرما ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ۋە ئەمەلىيىتى»، ۋۇخەن ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2004 - يىلى 10 - ئاي، 1 - نەشرى 82 - بەت.

[1] «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىزاھلىق لۇغىتى»، 130 - بەت.
 [2] ئەسئەت سۇلايمان: «خەمسەچىلىك ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 5 - ئاي، خەنزۇچە نەشرى.
 [3] يۇقىرىقى كىتاب، 20 - بەت.
 [4] «قىسقىچە چەت ئەل ئەدەبىياتى تارىخى»، (ياۋروپا - ئامېرىكا قىسمى) خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2004 - يىلى 7 - ئاي، 5 - نەشرى 23 - 94 - بەتلەر.
 [5] يۇقىرىقى كىتاب، 108 - بەت.
 [6] يۇقىرىقىلار بۈيۈك بىرىتانىيە ئېنسىكلوپېدىيەسىنىڭ

«كۈسەن ئۇسسۇلى» يالڭاچ ئۇسسۇلىمۇ

ئەھەت داۋۇت

شۇنىڭدەك، ئالەمنى تاڭ قالدۇرغۇدەك نەچچە مىڭ يىللىق شانلىق تارىخقا ئىگە پارلاق مەدەنىيىتى، سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان، سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان... لاردەك مەشھۇر سىياسىيونلىرى؛ فارابى، مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈف خاس ھاجىپ، ئابدۇرەھىم نىزارىي، ئەلىشىر نەۋائىي... لاردەك مەشھۇر ئالىم-ئۆلىمالىرى؛ ئابدۇخالق ئۇيغۇر، ل. مۇتەللىپ، مەھمىتى تەۋپىق... لاردەك شىر يۈرەك ئەزىمەتلىرى؛ ئاماننىساخان، نۇزۇگۈم، ئايخان، رىزۋانگۈل... لاردەك ۋىجدانلىق خانىكە - قىزلىرى؛ ئاكا-ئۇكا مۇسابايىق... لاردەك دۆلەت ھالقىغان سودىگەر - كارخانىچىلىرى بار بىر ئۇلۇغ مىللەت.

ئەپسۇس... يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، تۈرلۈك ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، جامائەتچىلىك ئارىسىدا «كۈسەن ئۇسسۇلى» دېسە، «يالڭاچ ئۇسسۇلى ياكى يېرىم يالڭاچ ئۇسسۇلى» دەپ قارايدىغان بىمەنە قاراش باش كۆتۈرۈپ قالدى. شۇنىڭدەك، مەتبۇئاتلىرىمىز ۋە سەھنىلىرىمىزدە «كۈسەن ئۇسسۇلى» نامىدىكى بىر يۈرۈش يېرىم يالڭاچ رەسىملەر ۋە يېرىم يالڭاچ ئۇسسۇللار «بازار» تېپىپ، ئەقىل-ھوشى جايىدا كىتابخان ۋە تاماشىبىنلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلسا، بىر قىسىم «زامانىۋى سەنئەتكار»لىرىمىزنىڭ بازارلىق كوزىرىغا ئايلىنىپ قالدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، بىر قىسىم چەت ئەللىكلەر ۋە ئىچكىرىدىكى قېرىنداشلارنىڭ نەزىرىدە

بىر مىللەتنىڭ سەنئىتى - شۇ مىللەتنىڭ روھىي ئەينىكى... ئۇنىڭدا ئەكس ئەتكىنى بولسا، شۇ مىللەتنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى. «بىر سەنئەتكار ئۆز مەملىكىتىنىڭ، ئۆز سىنىپىنىڭ سەزگۈسى، قۇلقى، كۆزى ۋە يۈرىكى، ئۆز زامانىنىڭ ئاۋازى بولۇشى كېرەك.» (گوركىي) «سەنئەتنىڭ مىللىيلىكى - مەڭگۈلۈك ئەھمىيەتكە ئىگە مەسىلە بولۇپ، بۇ مەسىلگە سەل قاراشقا، بىپەرۋالىق قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ مەسىلە پۈتكۈل مىللەتكە، شۇنداقلا مىللەتنىڭ ھەر بىر ئەزاسىغا بېرىپ تاقىلىدىغان مەسىلە...» (چىڭغىز ئايماتوۋ) بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بازارغا يۈزلەنگەن ياكى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان ھەرقانداق بىر سەنئەت ئەسىرى سەنئەتكارغىلا تەۋە بولماستىن، بەلكى شۇ سەنئەتكار ۋەكىللىك قىلغان مىللەتكە تەۋە. بۇ نۇقتىدىن سەنئەتكار مىللەتكە مەڭگۈلۈك جاۋابكار بولۇشى كېرەك. سەنئەتكارلار بىلەن سەنئەت ۋە مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى بۇ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى سەنئەتكارلاردىن يۈكسەك دەرىجىدىكى مەسئۇلىيەتچانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ.

مىللىتىمىز ئەزەلدىن باتۇر، ئەمگەكچان، ئەقىل-پاراسەتلىك، غەيرەت-شجائەتلىك، ئەدەپ-ئەخلاقلق، شەرم-ھايالىق، ئىنساب-دىيانەتلىك... بىر مىللەت.

يېنىغا 18 - 22 ياشلاردىكى چىرايلىق ئۇيغۇر قىزلىرىنى ھەمراھلىققا ئولتۇرغۇزۇپ، «ئالاھىدە ئىلتىپات» كۆرسىتىپتۇ. دوستۇم ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بۇ ئالاھىدە كۈتۈنۈشتىن ھەم مىننەتدار ھەم خىجالەت بولۇپ، ھەم تېگىگە يېتەلمەي ھەيران بولۇپ نېمە قىلارنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرغان، ھەممەيلىن خېلىلا قىزىشىپ ئۆز پارىڭغا چۈشۈشكەن بىر پەيتتە دوستۇمغا ھەمراھ بولۇپ ئولتۇرغان 21 - 22 ياشلار چامىسىدىكى چىرايلىق قىز دوستۇمنىڭ سەمىمىيىتىدىن تەسىرلىنىپ: «خوجايىننىڭ شېرىن - شېكەر گەپلىرىگە بەك ئىشىنىپ كەتمەڭلار!» دەپ ئۇنىڭغا ئازراق شەپە بېرىپتۇ. دوستۇم دەرھال سەگەكلىشىپ، ئىنچىكىلەپ سورىغان ئىكەن، بۇ ئاشخانا خىروئىن ساتىدىغانلارنىڭ ئۇۋىسى ئىكەن. دوستۇم مۇۋاپىق پۇرسەتتە بۇ ئەھۋالنى مەسئۇل رەھبەرگە ئىنكاس قىلغاندىن كېيىن، قايتىپ كېلىپ، ھېلىقى قىز بىلەن داۋاملىق پاراڭلىشىپ، ئۇنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى ئىگىلەپتۇ: ئەسلىدە بۇ قىز جەنۇبىي شىنجاڭدىكى X ناھىيەدىن بولۇپ، ئىككى يىل ئاۋۋال «ئىچكىرىدە ئاسان پۇل تاپقىلى بولىدىكەن...» دېگەن شېرىن - شېكەر گەپلەرگە ئىشىنىپ، بىر شىرەم تۇغقىنىنىڭ قىزىقتۇرۇشى بىلەن ئىچكىرىگە پۇل تاپقىلى چىققان ئىكەن. ئۇ ئىچكىرىگە بارغان تۇنجى ئېيىدا ھېلىقى تۇغقان ئاچىسى ۋە ھەمراھلىرى ئۇنىڭ ياتاق - تاماق ۋە باشقا چىقىملىرىنى تولۇق كۆتۈرۈپ، شەھەرنىڭ ئېسىل مەنزىرىلىك رايونلىرىدىن تارتىپ بۈلۈك - پۇچقاقلارغىچە ئايلىنىدۇرۇپ، قانغۇچە ئويناتقاندىن سىرت، ھەر كۈنى «خىراجەت قىل!» دەپ قولغا 50 يۈەندىن پۇل تۇتقۇزۇپ مېڭىپتۇ. بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ھېلىقى ئايال خوجايىن ئۇنى ئاۋۋال ھېلىقىدەك مېھمان كۈتۈشكە ساپتۇ، قارشىلىق قىلغان ئىكەن ئۆلگۈدەك تاياق - توقماققا باستۇرغاچقا ئۈچ كۈنگىچە ئورنىدىن تۇرالماپتۇ. ھال ئېيتاي دېسە، ئۇنى ئىچكىرىگە قىزىقتۇرۇپ بىللە ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى شىرەم تۇغقىنىمۇ ئىز - دېرەكسىز غايىب بوپتۇ. كېيىن خوجايىن ئۇنى يەنە بەزمىخانلاردا «ئۇيغۇر ئۇسسۇلى» دەپ جاكارلاپ تۇرۇپ، يالىڭاچ ئۇسسۇل ئويناشقا مەجبۇرلاپتۇ. قىزنىڭ كۆرسەتكەن قارشىلىقلىرى توخۇ تېرىسچىلىكمۇ دال بولالماي، ئامالسىز خوجايىننىڭ دېگىنىدەك قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ... شۇنداق قىلىپ، يەنە بىر ئۇيغۇر قىزى ئازغۇن يالىڭاچ ئۇسسۇلچىلار سېپىگە قېتىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ نامى ۋە ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنىڭ شەنىنى بۇلغايدىغان قاراڭغۇ كوچىنىڭ قارا پاتقىقىغا يېتىپتۇ... قىز ئۆزىنى دوزاختا ياشاۋاتقاندا تولىمۇ ئېغىر ئازاب ئىچىدە ھېس قىلىدىكەن، ھازىر پۇرسەت تېپىپ قېچىپ كېتىشنىڭ يولىنى

«ئۇيغۇرلار» دېسە: «ھە... ھېلىقى قاچانلا قارىسا ناخشا ئېيتىپ، مۇزىكا چېلىپ، ئۇسسۇل ئويناپلا يۈرىدىغان مىللەت» دەپ «ئۇيغۇر ئۇسسۇلى» دېسە، ئەرەب مۇشرىكلىرىنىڭ يالىڭاچ ئۇسسۇلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدىغان ئەھۋال بىرقەدەر ئومۇمىيلىققا ئايلىنىپ، مىللىتىمىزنىڭ گۈزەل ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت كىملىكىگە ئېغىر داغ تەگكۈزىدىغان ناچار خاھىشلار يامراپ قالدى. ھەتتا، بۇ خىل خاھىشلار ھەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىلىرىدىن تارتىپ، يەرلىك بىر قىسىم تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنىڭ سەنئەت نومۇرلىرىغىچە بەلگىلىك دەرىجىدە كۆرسىتىلىپ كەلدى.

بۇ خىل بىرتەرەپلىمە، سەلبىي كۆزقاراشلارنىڭ شەكىللىنىشىگە سەۋەب بولغان ئاساسىي ئامىللار: بىرىنچىدىن، تاشقى تەشۋىقات خىزمىتىمىزنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى (ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەر ۋە چەت ئەللەرگە تەشۋىق قىلىش خىزمىتىمىزنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى); ئىككىنچىدىن، مېدىيەلەردىكى بىرتەرەپلىمە تەشۋىقات، قىسمەنلىكنى ئومۇمىيلىقنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش، مەدەنىيەت بازارلىرىدىكى نېمىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، نېمىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىشقا بولغان پەرق تۇيغۇمىزنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى، چاپ - چاپ بازار قوغلىشىشتەك قارىغۇلارچە بازار ئېڭىمىز، ساختا شوھرەت قوغلىشىشتەك ساددا خاراكىتېر - پىسخىكىمىز... تۆتىنچىدىن، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ناھايىتى ئاز بىر قىسىم بىنورمال مەدەنىيەت سورۇنلىرىنىڭ پۇلنىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن تاپتىن چىقىپ، چەكتىن ئاشقان ئەسەبىي، تەتۈر تەشۋىقاتلىرى...

ماقالىنى قانداق يېزىش ئۈستىدە جىددىي پىكىر يۈرگۈزۈۋاتقان ئىككى كۈن ئاۋۋال بىر دوستۇم سۆزلەپ بەرگەن تۆۋەندىكى مىسال يادىمغا كېلىپ قالدى.

دوستۇم ئىچكىرىگە كاماندېروپكىغا چىقىپ، نەچچە كۈنلۈك سەپەردىن كېيىن، يۇرت تامىقىنى سېغىنىپ، سەپەرداشلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر ئاشخانىلىرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىپتۇ ۋە ھىڭ تەسلىكتە بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىنى تېپىپ، تاماقلانماق بولۇپ كىرىپتۇ. ئاشخانا خوجايىنى سالاھىيىتى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققان 35 - 40 ياشلار چامىسىدىكى پۇزۇر كىيىنگەن، قارىماققا خېلىلا جەلپىكار كۆرۈنىدىغان ياش ئۇيغۇر چوكان «يۇرتداشلارنىڭ بۇنداق جەم بولمىقىمىز ئاسان ئەمەس، قانچە قىلسام ئەرزىيدۇ!» دېگەندەك چىرايلىق گەپلەر بىلەن مەخسۇس تاماق راسلاپ، ئۇلارغا ئالاھىدە زىياپەت بەرگەننىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىن بارغان 25 مېھماننىڭ ھەربىرىنىڭ

بازىرىدىكى بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى رەھبەرلىرى بىلەن بىر قىسىم نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرلىرى ئىچكىرىدىكى نۇقتىلىق پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىغا ئوقۇتقۇچى قوبۇل قىلىشقا باردۇق. ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ھەممىلا يەردە جىددىي، قىزىق نۇقتا ھەسلىسىگە ئايلانغان بولغاچقا، بارغانلا ئۆلكە-شەھەرلەردە ناھايىتى قىزغىن ھۆرمىتىمىزنى قىلىپ، ئىززەت-ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىشتى. شەندوڭ ئۆلكىسىنىڭ مەلۇم بىر شەھىرىدە ئارىمىزدىكى بىر خىزمەتدېشىمىزنىڭ چوڭ شىركەت قۇرغان بىر خوجايىن دوستىنىڭ مېھماندارچىلىقىغا داخىل بولدۇق، خوجايىن باشقىلارغا ئوخشاشلا تولىمۇ قىزغىن ئىدى... خىزمەتدېشىمىز بىزنى خوجايىن ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىغا تونۇشتۇرۇۋېتىپ، ماڭا كەلگەندە: «ئىسمى ئەھدە، ئۇيغۇر...» دەپ تونۇشتۇرۇۋېتىپ، خوجايىن قولۇمنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ، بۆلەكچىلا ئەھۋال سوراپ قىزغىنلىق كۆرسىتىپ كەتتى-دە، ئارقىدىنلا: «ئۇيغۇر قىزلىرى بەك چىرايلىق-ھە!» دەپ سورىۋېتىپ، باش-ئايىقى يوق، تۈلۈمدىن توقماق چىققاندىلا سورالغان بۇ سوئال ماڭا: «ئاچاڭ بەك چىرايلىق-ھە!» دېگەندەك ئاڭلىنىپ، غۇزۇرىدە مېڭەمگە تەپتى - يۇ، دەرھال ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە قارىلىپ تۇرۇپ: «شۇنداق، ئۇيغۇر قىزلىرى چىرايلىق، يەنە ئۇيغۇر يىگىتلىرىمۇ شۇنداق كېلىشكەن!» دېۋىدىم، چىچەن خوجايىن مەقسىتىمى دەرىھالا چۈشىنىپ، ئوڭايىسىز لانغىنىدىن قىزىپ كەتتى ۋە ئۆزى خاھلىق سوراپ، نەچچە كۈندىن كېيىن خوشلاشقانغا قەدەر بۇ گەپنى قايتا ئېغىزغا ئالمىدى.

بەلكىم، ئىدىيەسى زامانىنىڭ بەك ئالدىدا كەتكەن بىر قىسىم زىيالىيلىرىمىز: «قىزلىرىمىزنى چىرايلىق دەپ قويسا نېمە بوپتۇ؟» دەپ ھەيران قېلىشى مۇمكىن. چەت ئەللەردە خانىم-قىزلار كېلىشكەن ئەرلەر ئۆزىنى ماختاپ قويسا، ھاياجانلىنىپ: «ماختىغىنىڭىزغا رەھمەت!» دەپ مەڭزىگە سۆيۈپ قويغان بىلەن، بىزدە ئاياللارنى يۈزتۇرا ماختىسا ياكى ئېرىگە قارىتىپ تۇرۇپ خوتۇننى، ئاكا-ئىنىسىغا قارىتىپ تۇرۇپ، ئاچا-سىڭىللىرىنى: «چىرايلىقكەنسز!» دەپ ماختىسا ھار ئالدىغان ئادەت بار. بۇ تېگى-تەكتىدىن ئېيتقاندا، غۇرۇرغا بېرىپ تاقىلىدىغان، ئۆز جورىسى ۋە قېرىنداشلىرىنى يات كۆزلەردىن ساقلاشنى مەقسەت قىلغان ناھايىتى ئېسىل ئەخلاق...

بەزىلەرنىڭ نېمە دېيىشىدىن قەتئىينەزەر يالىڭاچ ياكى يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇلنىڭ ھەرگىزمۇ ئۇيغۇر ئۇسسۇلى

قىلىۋېتىپتۇ... دوستۇم ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق كەچمىشلىرىنى ئاڭلاپ ئىچى ئاچىق بولۇپ، چوڭقۇر ھېسداشلىق قىپتۇ. ئەمما، دەماللىققا ياردەم بېرىشكە ئامالسىز قېلىپ، قىزغا بەخت تىلەپ، تەسەللى بېرىپتۇ ۋە شۇ ھامان ھەمراھلىرىنى ئالدىرىتىپ، بۇ «ئالۋاستى ئۇۋىسى» دىن دەرھال پۈتتى تارتىپتۇ...

يۇقىرىقىدەك سەلبىي ئامىللارغا قوشۇلۇپ يەنە بىر قىسىم سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىدىكى تەڭپۇڭسىزلىقى تۈپەيلىدىن، تېلېۋىزىيە ئېكرانى ئارقىلىق مىليونلىغان قېرىنداشلىرى بىلەن دىدار مۇلاقەت بولىدىغان چولپانلىرىمىز، ئاكتيورلىرىمىز، سەنئەتكارلىرىمىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىگە ئېتىبارسىز قاراپ، كىيىم - كېچەك جەھەتتىكى نازۇك ھالقىلارغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى... ھەتتا ئاڭلىق ۋە ئاڭسىز رەۋىشتە «ئۇيغۇر ئۇسسۇلى»، «كۈسەن ئۇسسۇلى» دېگەندەك ناملاردىكى بىر قىسىم يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇللار ئاپتونوم رايونىمىز سەھنىلىرىدىمۇ تاماشىبىنلىرىمىزنىڭ كۆزلىرىنى ئالماچەكەن قىلىشقا ئۈلگۈردى. مەدەنىيەت بازارلىرى ۋە سورۇنلىرىدىكى بۇ خىل ئەبجەش ھاۋا، گۈزەل سەنئەت ساھەسىگەمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتمەي قالدى. بىر قىسىم رەسساملرىمىز ئۇسلۇب جەھەتتە خېلى كۆپ يېڭىلىقلارنى ياراتقان بولسىمۇ، ئەمما، تېمما جەھەتتە ناخشا-ئۇسسۇل تېمىسىدىن كۆپ يىراقلاپ - چوڭقۇرلاپ كېتەلمىدى... ھەتتا، يالىڭاچ ۋە يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇللارنى زوق - ئىشتىياق بىلەن قەلەمگە ئېلىشتى...

يۇقىرىقىدەك بىر قاتار ئامىللار تەسىرىدىن، مىللىتىمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى شانلىق مەدەنىيىتى، ئات ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ ياراتقان باھادىرلىق قىسسەلىرى، قارام، تەۋەككۈلچى، ئەركەك مېجەزلىك ئوبرازى خىرەلىشىپ، ناخشا - ئۇسسۇل مەستانىلىرى تىپىدىكى يەڭگىلەك ئوبرازى يارقىنلاشتى. نەگىلا بارساق «كۈسەن قىزى»، «قەشقەر قىزى»، «كۈسەن پەرىلىرى»... دېگەندەك ئارقا كۆرۈنۈشى گىرىمىسەن ناخشا-ئۇسسۇللار مېدىيەلەرنى قاپلىدى... بۇ جەھەتتىكى تەشۋىقاتىمىز شۇ دەرىجىدە ئەۋج ئالدىكى، خوتۇن - قىزلىرىمىز خۇددى يۇرتنىڭ نوقۇل ماركىسىغا ئايلىنىپ، يۈزىمىزدىن يۈزىمىزگە قىزلىرىمىزنىڭ گۈزەللىكىنى شەھۋانىي تەلەپپۇزدا تامىقىنى چاڭلىدىتىپ تۇرۇپ تىلغا ئېلىپ، كىشىنىڭ زىتىغا تېڭىدىغان دەرىجىگە يەتتى.

ئىككى يىل ئاۋۋالقى ئىچكىرى سەپىرىدە يۈز بەرگەن بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن كەتمەيدۇ: ناھىيەمىزگە يېڭىدىن قۇرۇلغان كەسپىي ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتىپى ۋە ناھىيە

كېيىنكى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا 60-70 خىلغا يېقىن ئوخشىمىغان ھېكايەتلىك مەزمۇنى ئىپادىلەيدىغان پۈتۈن شىنجاڭ ھىكايەتلىكى 10 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق ماكاننى ئىگىلىگەن تام رەسىملىرى ئۆزىنىڭ نەپىسلىكى جەھەتتىن بىزنى مەھلىيا قىلىپلا قالماي، ئۆزىنىڭ سەنئەت تارىخىدىكى تەڭداشسىز ئىجادىيەت تۆھپىسى ۋە ئېستېتىك قىممىتى جەھەتتىنمۇ چوڭقۇر ئويلىنىدۇ.

شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، كۈسەن ئۇسسۇللىرى كۈسەن مۇزىكىسى بىلەن بىللە تارىخنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھازىرقى ئۇيغۇر مىللىي ئۇسسۇللىرىدا ئۆزىنىڭ ھاياتى كۈچىنى كۆرسىتىپ كەلمەكتە. كۈسەن ئۇسسۇللىرى «ئۆگەن سەنئەت» ئىزناسى ئەمەس، ئەكسىچە «تىرىك سەنئەت» راۋاجىنىڭ كىلاسسىك، تارىخىي نەمۇنىسىدىن ئىبارەت، خالاس.

كۈچا كېمىر سۈرەتلىرىدە ئۇسسۇللۇق ئوبرازلار كۆپ تەرەپلىمە ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئومۇمەن ئۇنى ئىككى خىلغا بۆلۈش مۇمكىن: ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، بۇددا-ساكيامۇنى ھاياتىغا دائىر يارالمىش (جاكاتا) قا قىستۇرۇلغان كۈسەنچە ئۇسسۇللۇق كۆرۈنۈشلەردىن ئىبارەت. قىزىل تاشكېمىرلىرىنىڭ 99 - كېمىرىدىكى «ساكيامۇننىڭ تۇغۇلۇشى» ناملىق رەسىمدە ساكيامۇننىڭ ئانىسى مايا خېنىم يېنىدا يالڭىچ ھالەتتە تۇرغان كۆرۈنۈشى بېرىلگەن بولۇپ، بۇ كۆرۈنۈش پۈتۈنلەي ئۇسسۇللۇق ئەۋرىشىم قىياپەتتە سىزىلغان. بۇ ماھىيەتتە كۈسەن سەنئىتىنىڭ دىنىي ئىدىئاللاشتۇرۇلغان بىر خىل ۋارىيانتى بولۇپ ھېسابلىنىشى كېرەك. كۈسەن رەسىملىرى نەزىرىدە پەقەت يالڭىچ ئۇسسۇللۇق قىياپەت ئارقىلىقلا مۇقەددەس ساكيامۇننىڭ ئانىسىدىكى گۈزەللىكىنى ئەڭ يۇقىرى ئەۋجىدە ئىپادىلەش مۇمكىن ئىدى.

يەنە بىر جەھەتتىن، تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ساكيامۇننىڭ دادىسى ساكيامۇننىڭ بۇددىزم يولىغا مېڭىشىنى توسۇش ئۈچۈن ئوردا گۈزەللىرىنى ئۇسسۇلغا سېلىپ، ئۇنىڭ راينى بۇرماقچى بولغان. قىزىلىدىكى 76-، 84-، 99-، 110-، 118-، 175- كېمىرلارغا يۇقىرىقى تېمىدىكى تام رەسىملىرى سىزىلغان.

قىزىلىدىكى 110- كېمىردە ساكيامۇننىڭ كېچىدە ئۇخلاۋاتقان ئايالى ۋە ئوردا كېنىزەكلىرى ئارىسىدىن يۈشۈرۈن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقى تەسۋىرلەنگەن «ياسۇدېھارنىڭ ئۇخلىشى» ناملىق تام رەسىمدە ئۇيغۇردىكى ئاياللار يالڭىچ، ئەۋرىشىم، يېتىق ھالەتتىكى ئۇسسۇللۇق قىياپەتتە سىزىلغان.

ئەمەسلىكى؛ ئېتىقادىنىڭ تۇتامى يوق، مەنئىيەت ئېتىزى قۇرغاق، روھىيىتىنى پاخال باسقان ئاشۇ بىر قىسىم ئازغۇن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تاپتىن چىققان ئالچوقا ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەرگىزمۇ ئۇيغۇر ئۇسسۇلىغا ۋەكىللىك قىلالمايدىغانلىقى؛ ئەكسىچە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنتىزىم، يۈرۈشلەشكەن، ئۆزلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخى، ئۆرپ-ئادىتى، مىللىي پىسخىكىسى، كىيىم-كېچەك مەدەنىيىتى ۋە ياشاش ئادەتلىرى... نى مەردانە ۋە جانلىق، لاتاپەتلىك ۋە نازۇك ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرى بىلەن ئوبرازلىق ۋە مۇپەسسەل ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان سىستېمىلاشقان ئۇسسۇلنىڭ بارلىقى ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىگە ئايان.

ھالبۇكى، نۆۋەتتە ئاشكارا مەتبۇئاتلاردا تەكرار ئېلان قىلىنىۋاتقان ۋە سەھنىلەردە تاماشىبىنلار بىلەن ئاشكارا يۈز كۆرۈشۈۋاتقان بىر قىسىم رەسىم ۋە ئۇسسۇللار «كۈسەن ئۇسسۇلى (ياكى ئۇيغۇر ئۇسسۇلى) - يالڭىچ ياكى يېرىم يالڭىچ ئۇسسۇل» دەيدىغان بىمەنە قاراشلارنى مەلۇم مەنىدىن دەلىللەنگەندەك، ئېتىراپ قىلغاندەك تۈس بېرىپ قويماقتا. بىزنى چېچىلىپ تۇرۇپ قەلەم تەۋرىتىشكە مەجبۇر قىلغان مەسىلىنىڭ تۈگۈنمۇ دەل مۇشۇ يەردە.

دۇرۇس، تارىخىي مەنبەلەردە، كۈسەن رەسىملىرىنىڭ ساكيامۇننىڭ يارالمىش قىسىمىگە ئائىت يالڭىچ ئۇسسۇل رەسىملىرىنى سىزغانلىقى توغرىسىدىكى يازما خاتىرىلەرنىڭ بارلىقى، شۇنىڭدەك، مىڭئۆي تام سىزمىلىرىدا شۇنىڭغا ئوخشاش مەزمۇنلارنىڭ تېڭىشلىك ئورنىنى تاپقانلىقى راست! ئەمما، بۇ مىڭ نەچچە يۈز يىللار ئىلگىرىكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ساپ ئېتىقادى شەكىللىنىشتىن ئاۋۋالقى قىسمەنلىك؛ يەنە كېلىپ، بۇ ئۇسسۇل كۈسەن مەدەنىيىتىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان نامايەندىلەردىنمۇ ئەمەس.

قەدىمكى كۈسەننىڭ مۇزىكا-ئۇسسۇل، رەسىملىق ۋە ھەيكەلئىراشلىق سەنئىتى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى تارىخىدا پارلاق ئېستېتىك قىممەت ياراتقان مۇھىم بىر سەنئەت تارىخىي كاتېگورىيەسىدۇر.

بىز تارىخىي خاتىرىلەرگە ئەمەس، بەلكى كۆپ ئەسىرلىك تەبىئىي ۋە سۈنئىي خارابىلاشتۇرۇشتىن كېيىن ساقلىنىپ قالغان كۈسەن (كۈچا) تاشكېمىرلىرىدىكى ئۇسسۇللۇق رەسىملەرگە نەزەر تاشلىغىنىمىزدا، ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ كىندىكىدىكى قۇملۇق دېڭىزىغا يۈزلىنىپ تۇرغان بۇ قەدىمكى شەھەر-قەلئە دۆلىتى، خۇددى ئادىرىياتىك دېڭىزى بويىدىكى قەدىمكى ئافىنا شەھەر خارابىسىدەك كۆز ئالدىمىزدا جىلۋىلىنىدۇ. لىكوك 227 ساندۇققا، ستەين 100 ساندۇققا قاچىلاپ كەتكەندىن

بۇ خىل ئۇسسۇلنىڭ ئەرلەر ماھارىتى بىلەن ئوينالغان نۇسخىسىنى ئەينى زامان تاماشىبىنلىرى «ئۇيغۇرلار تاقلىما ئۇسسۇلى» دەپ ئاتاشتى. بۇ خىل تاقلىما-سەكرىمە ئۇسسۇل ھازىرقى ئۇيغۇر ئەرلەر ئۇسسۇللىرىدەك پوتا باغلاپ، كۆڭلەك پېشىنى قايرىپ، ئۆتۈك ۋە دوپپا كىيىپ، يەڭلىرىنى شىمايلاپ، پىرقىراپ-دەسسەپ، تىز قويۇپ، بىر قولىنى بەلگە، بىر قولىنى باش ئۈستىگە ئالدىغان ئۇسسۇللۇق ھەرىكەتنىڭ پۈتۈن جەريانى بىلەن ئوخشاش بولغان.

لى رۇي ئۆزىنىڭ شۇ ناملىق شېئىرىدا بۇ ھالەتنى تولىمۇ روشەن تەسۋىرلىگەن:

«لياڭجۇنىڭ ئۇيغۇرلىرى قايناپ ئۇسسۇل ئوينىغان،
قاڭشار بۇرۇن، ئەتلىرى ئاپپاق قاشتاشسىمان،
يەرگە تېگىپ سۆرىلىپ تۇرسا شۇڭدەك پوتىسى،
كاناپ كۆڭلەك پەشلىرى قايرىلىپتۇ ئىككى يان.
چىدىرنىڭ ئالدىدا ئۇ ئۆز تىلىدا شۇئىرلاپ،
كۆكرەك سىلاپ، يەڭ تۇرۇپ چۈشتى ئۇسسۇلغا شۇئان.

قاش ئۇچۇرۇپ، كۆز ئېتىپ شىرداق كىگىز ئۈستىدە،
مارجان بۆكى يېنىدىن ئاقتى تەرلىرى راۋان.
يالتىردى ئۆتۈكى يورۇق چىراغ ئالدىدا،
مەست كىشىدەك ئۆزىنى تاشلىغاندا ھەر تامان.
پىرقىرسا، تىز قويسا، چۈشەر چالغان پەددىگە،
بەلگە قويسا قولىنى خۇددى ئايغا ئوخشىغان.»

چوڭ پەدىلەرگە ئوينىلىدىغان نەپىس، لەرزىان، لىرىك ئۇسسۇللاردىن ئەينى زامان ئىستېمالدا كۈسەنلىك بوماندا (ماندا ئاقارى) مۇزىكىسىغا ئوينالغان «باھاردىكى بۇلبۇل ناۋاسى ئۇسسۇلى» بىلەن «رومال ئۇسسۇلى» ئاياللار ئۇسسۇلى ئىدى. «مۇزىكا ئوقۇتۇش يۇرتى خاتىرىسى» دەپ يېزىلىشىچە، ئۇسسۇلچى قىز ئۈستىگە سېرىق يىپەك كۆڭلەك كىيىپ، بېلىگە قىزىل يىپەك گۈل چەككەن پوتا باغلاپ، بېشىغا گۈللۈك تاج قاداپ، بۇلبۇل قىياپىتىدە ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. بۇ ئۇسسۇل ھەققىدە چاۋشيەننىڭ «بەزمە-زىياپەتكە كىرىش قائىدىلىرى» ناملىق كىتابتا مۇنداق نەزم قىلىنغان:

«ماڭىدۇ ئاي ئاستىدا قەد-قامىتى گۈل نازىنىن،
ئۇچىدۇ ئۇسسۇل چىغى شامال قۇچۇپ نازۇك ئېگىن.
كۆرسە شاھلار مەھلىيا بولماي تۇرالھاس ھېچقاچان،
بەك ھۇزۇر گۈل ئالدىدا تۇرغان سىياقى ھەممىدىن.»
«رومال ئۇسسۇلى» خۇددى ھازىرقى «نەم پەدە» ئۇسسۇلىدەك دەسلەپتە ئۇسسۇلچى تاماشىچىلارغا ئارقىسىنى قىلىپ، ئاندىن ناز بىلەن قىيا بېقىپ، پۈتىدا

قىزلىدىكى 76-كېمىردە ساكيامۇنى ھېكمەت سۆزلەۋاتقاندا، ئۇنى ئاداڭتۇرۇش ئۈچۈن ئۈچ ئالۋاستى گۈزەل ئۈچ قىز سىياقىدا كۆرۈنۈپ، يالىڭاچ ئۇسسۇل ئويناپ تەبەسسۇم قىلغانلىقى، ساكيامۇننىڭ ئۇلارنى ھېكمەت بىلەن ئۈچ قېرى ئايالغا ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. تام رەسىمى ئۈچ ئۇسسۇلچى قىزنى ئۈچ قېرىغا نىسبەتەن گۈزەل، تولغان، يالىڭاچ قىياپەتتە گەۋدىلەندۈرگەن ...

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، كۈسەن تاشكېمىرلىرىدىكى يالىڭاچ، يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇللۇق قىياپەتلەر قەدىمكى كۈسەن رەسساملرىنىڭ ئېستېتىك ئېڭىدىكى گۈزەللىك ۋە سەنئەتنىڭ كۆپ قىرلىق ئۇتۇقى بولۇش بىلەن بىرگە يەنە ئەينى زامان بۇددىزم ئىستىقامەتلىرىدە راھىبلارنى جىسمانىي گۈزەللىكنى كۆزدە كۆرۈپ، دىلدا كۆرمەسلىك، سەزگۈ ئەزالىرىنى جىسمانىي گۈزەللىكتىن قاچۇرۇپ چىنىقتۇرۇشنى مەقسەت قىلىشتەك دىنىي مۇددىئاسىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

ئىككىنچى خىلى كۈسەن خەلق ئۇسسۇللىرى ۋە ئوردا ئۇسسۇللىرىدىن ئىبارەت. ئەينى زامان كۈسەن ئۇسسۇللىرىدىن داپ بىلەن ئوينىلىدىغان ئاياللار ئۇسسۇللىرىغا ئىچكىرى ئۆلكىدىكى تاماشىچىلار ئومۇملاشتۇرۇپ «ئۇيغۇرلارنىڭ پىرقىرما ئۇسسۇلى» دەپ نام بەرگەنىدى. «قامۇسناھ» دە كۆرسىتىلىشىچە، بۇ ئۇسسۇل يالغۇز ياكى ئۈچ-تۆت ئايالنىڭ ئوينىشى بىلەن ئورۇندالغان بولۇپ، ئۇسسۇلچى زەرباب يەڭلىك قىزىل نىمچا، يېشىل تاۋار تامبال، قىزىل ئۆتۈك كىيگەن.

بەي جۈيى ئۆزىنىڭ «پىرقىرما ئۇسسۇلچى قىز» ناملىق شېئىرىدا:

«پىرقىرما ئۇسسۇلچى قىز، پىرقىرما ئۇسسۇلچى قىز،
دىلى تەڭكەش پەيتارىغا، قولى چۈشكەن داپتىنمۇ تىز.
چىچەك چېچىپ ئۇچقان قاردەك پىرقىرايدۇ تاپماي تىنم،
داپ تارىنىڭ ناۋاسىدا كۆتۈرۈلۈپ قولى ئېگىز.»
دەپ يازسا، يۈەن جىڭ شۇ ناملىق شېئىرىدا مۇنداق يازدۇ:

«پىرقىرما ئۇسسۇلنىڭ مەنىسىنى بىلمەس كىشى،
سىياقىنى تەسۋىر قىلىپ بېرەلمەيمەن سىزگە بىراق.
ئۆز ئىزىدا بوران بولۇپ پىرقىرىغان نېلۇپەرنىڭ،
يالتىرىشى چۆرگىلىگەن تەخسە ياكى پانۇس چىراغ.
نۇر چاقناتسا ھەسەن-ھۈسەن رەڭگىدىكى بېزەك ئېگىن،
يالت-يۇلت قىلىپ ئۈنچە-مارجان چاچار ئۇچقان يۇلتۇز سىياق.
قۇيۇن بولۇپ كەڭ بوشلۇقتا دولقۇن ياساپ ئوينار ئۇسسۇل،
تەھتى دېڭىز ئۇچقۇنلىرى قوزغىغاندەك دولقۇن شۇ چاغ.»

ئىستان كىيگەن. ئەرلىرى قارا ياكى قىزىل ئۆتۈك، قىزىل قىيىش كەمەر تارتقان. گۈللۈك بۆك (دوپپا) كىيگەن. چاچ قىسىدىغان زىننەتلىك قىسقا، پىستانلىق تاراق، ھالقا ۋە ئۈزۈك قاتارلىق زىبۇ-زىننەت ئەھۋاللىرىمۇ خاتىرىلەنگەن .

1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا- ئۇسسۇل ئۆمىكى «كۈسەن ئۇسسۇلى» ناملىق ئۇسسۇللۇق دىراممىنى ئىشلىگەن بولۇپ، بۇ ئۇسسۇلدىمۇ يالىڭاچ ئۇسسۇل ئاساس قىلىنغان ئەمەس. «كۈسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق دىرامما ئەينى يىللاردا كۈسەنگە كەلگەن چاڭئەن، رىم، ئىران سودىگەرلىرىنى قىزغىن كۈتۈۋالغان كۈسەنلىك مېھماندوست ساھىبخانىنىڭ ھەرخىل «كۈسەن ئۇسسۇللىرى»نى مېھمانلارغا ئويناپ بېرىشى ۋە بىر قىسىم كۈسەن سەنئەتچىلىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە سەپەرگە چىقىشىنى سۈزىت قىلىپ ئىشلەنگەن.

«كۈسەن ئۇسسۇلى» ناملىق بۇ ئۇسسۇللۇق دىراممىنىڭ قىممەتلىك يېرى ئۇنىڭ دىراممىلىق تۈزۈلۈشىدە بولماستىن، ئۇسسۇللۇق كۆرۈنۈشىدە گەۋدىلەنگەن. تارىخ تەرىپىدىن ئۈنۈملۈك خەۋپىگە يولۇققان رەڭگارەڭ كۈسەن ئۇسسۇللىرىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش، ئۇنى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتۈرۈش، مەسىلىنىڭ تۈگۈندۈر.

دېمەك، تارىخى ھۆججەتلەردە خاتىرىلەنگەن ۋە قەدىمكى كۈسەن رەسساملرى تەرىپىدىن تاشكېمىرلارغا سىزىپ قالدۇرۇلغان تەسۋىرىي كۈسەن ئۇسسۇلى تەركىبىدە قىسمەن يالىڭاچ ئۇسسۇل ئامىللىرى بولغاندىن تاشقىرى، «پىرقىرما ئۇسسۇل»، «تاقلىما ئۇسسۇل»، «رومال ئۇسسۇلى»، «نقابلىق ئۇسسۇل»، «باھاردىكى بۇلبۇل ناۋاسى ئۇسسۇلى»... دېگەندەك كۆپ خىل ئۇسسۇل شەكىللىرىمۇ بولغان بولۇپ، يالىڭاچ ئۇسسۇل ھەرگىزمۇ كۈسەن ئۇسسۇلىنىڭ جەۋھىرى، ماھىيەتلىك شەكلى ئەمەس.

يەنە بىر جەھەتتىن، ئەقلىمىز بىلەن دەڭسەپ كۆرسەك، يالىڭاچ ئۇسسۇل داڭلىق رەسساملرىمىز «كۈسەن ئۇسسۇلى» ماركىسى بىلەن داستىخانغا يېيىپ يۈرگۈدەك ياخشى ئىشمۇ ئەمەس!! ...

داستىخانغا يايالى دېسەك، كۈسەن يازما خاتىرىلىرىدە، پاختەك چاغلىق ئۇششاق جانئۇرلار ۋە ئۇچار قۇشلارنىڭ باشقىلارنىڭ ئولجىسىغا ئايلىنىپ، ئۆلۈپ كېتىشىگە كۆزى قىيماي، بۈركۈتكە ئۆز تېنىدىن گۆش كېسىپ بەرگەن ئاقارى پاكىتەك ئادىل پادىشاھلار؛ بۇددا مۇتەپەككۈرى، مائارىپچىسى ۋە تەرجىمە پىرى كومىراجىۋادەك ئەللىمىلەر؛

ئاستا چېكىپ دەسسەپ، يەڭلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۈشۈش بىلەن باشلانغان. بەش دەۋر (907-960-يىللار) رەسسام گۇخۇڭجۇڭ سىزغان «خەن شىزەينىڭ كەچكى زىياپىتى» دېگەن رەسىمىدە ئۇيغۇرچە رومال ئۇسسۇل كۆرۈنۈشى بېرىلگەن. قايناق ساز ۋە تەمكىن ئۇسسۇللۇق ھەرىكەت بىلەن داۋام قىلىدىغان بۇ ئۇسسۇل ھەققىدە بەي جۈبى مۇنداق يازغانىدى:

«تارى، نەي چاۋاك ئىچىدە شايسى ئويناپ تۇرار، تاكى نەغمە پۈتكۈچە رومالچى نازۇك تولغىنار. ئەيلىگەچ رومال كۈينىڭ پەردىسى دىللارنى شاد، پەستىكى سانسىز قېرىلار ئىختىيارسىز ئاد ئۇرار.» كولىپكىتىپ مەشرەپ ئۇسسۇللىرى ۋە ھەر خىل قىزىقارلىق نىقابلىق ئۇسسۇللار ھەققىدىمۇ تاڭ دەۋرى شائىرلىرى گۈزەل نەزمىلەر يېزىشتى. چىن سىن ئۆزىنىڭ «بەشبالىق ناخشىلىرى» ناملىق شېئىرىدا بۇ ئۇسسۇلنىڭ شىنجاڭدىكى مەنزىرىسىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ: «ئۇچۇرۇپ كۆڭلەك ئۇسسۇلغا چۈشمىكى گويىا پەرى، قانچە كۆرسەكمۇ يەنە بەرگەي يېڭى ھېس ھەر بىرى.

..... بۇ جاھان رەققاسلىرى بىلدى ئۇسسۇل ئويناشنىلا، قامتى خۇلقى جەھەتتە ئاڭا يەتمەس ھېچبىرى.» شىر ئۇسسۇلى نىقابلىق ئۇسسۇللارنىڭ بىرى بولۇپ، كۈسەننىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسسۇلى ئىدى. بەي جۈبى بىلەن يۈەن جىڭ ئۆزلىرىنىڭ «غەربىي لياڭ ئويۇنلىرى» سەرلەۋھىلىك شېئىرلىرىدا شىر قىياپەتلىك نىقابلانغان ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىرى توغرىسىدا توختالغان.

شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، كۈسەن بۇددا كېمىرلىرىدىكى ئۇسسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر بىلەن يەر ئاستىدىن چىققان ئاسار ئەتىقىلەرگە سىزىلغان ئۇسسۇللۇق كۆرۈنۈشلەر ۋە يازما مەنبەلەردە تەسۋىرلەنگەن ئۇسسۇللۇق بايانلار بىردەك بولۇپلا قالماي، ئۇنىڭ بىلەن يەنە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن كۈسەن ئۇسسۇللىرى ھەققىدىكى شېئىرلارمۇ بىردەك بولغان.

يۇقىرىقى پاكىتلاردىن باشقا يەنە، «سۈينامە . مۇزىكا تەزكىرىسى»، «كونا تاڭنامە . مۇزىكا تەزكىرىسى»، «يېڭى تاڭنامە . مۇزىكا تەزكىرىسى»، «قامۇسنامە»، «تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئالتە قامۇسى» قاتارلىق كىتابلاردا كۈسەن سەنئەتچىلىرىنىڭ كىيىنىشى ھەققىدە مۇنداق مەلۇماتلار بېرىلگەن: چېكىسىگە قىزىل يىپەك ياغلىق چېگىپ، بېشىغا قارا تاۋار ياغلىق ئارتقان؛ ئۈستىگە قىزىل تاۋار نىمچا ياكى ئاق زەرباپ كەمزۇل، ئەرلىرى زەر ياقا تون كىيگەن. بەزىدە ئاق گۈل چېكىلگەن ئېتەكلىك قىزىل ياكى سۇس

قارايمەن.

قانداق ئوبراز يارىتىشلا ئەمەس، نېمىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش، نېمىنى ئىپادىلەشمۇ سەنئەتكارلاردىن يۇقىرى بەدىئىي دىت تەلەپ قىلىدىغان ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى. بۇ جەھەتتە ئۇستاز رەسسام غازى ئەھمەد ئەپەندىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە تۇنجى قۇرۇلغان، دۇنيادىكى 210 كوئىزى ئىنستىتۇتى ئىچىدە «ئەڭ مۇنەۋۋەر 20 ئىنستىتۇت» نىڭ بىرى بولغان ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنت كوئىزى ئىنستىتۇتىدا نەق مەيداندا كۆرسەتكەن يۈكسەك تالانتى ھەرقانداق بىر سەنئەتكارنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىدۇ: ئۆزبېكىستانغا گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇشقا كەلگەن شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پەخرىي رەئىسى، ئۇستاز رەسسام غازى ئەھمەد ئەپەندى 2008 - يىلى 9 - يانۋار چۈشتىن كېيىن، تەكلىپ بويىچە ئۆزبېكىستاندىكى چەت ئەللىكلەرگە خەنزۇ تىلى ئوقۇتۇش بىلەن جۇڭگو مەدەنىيىتىنى تارقىتىشنى مەقسەت قىلغان بىردىنبىر ئالىي بىلىم يۇرتى - تاشكەنت كوئىزى ئىنستىتۇتىغا كەلگەن. «يېشى 74 تىن ئاشقان غازى ئەھمەد تەكلىپ بويىچە سۆزگە چىقىپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارغا ئىلھام بېرىپ، قىسقىچە سۆزلىگەندىن كېيىن، كۆپچىلىككە نەق مەيداندا ماھارەت كۆرسەتكەن ... ئۆمرىنىڭ 56 يىلىنى جۇڭگوچە رەسىم سىزىش بىلەن ئۆتكۈزگەن، 40 نەچچە يىل مۇشۇ ساھەدە ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، 1 مىليارد 300 مىليوندىن ئارتۇق ئاھالىسى بار جۇڭگودەك بىر چوڭ دۆلەتتە ئالاھىدە ھۆرمەتلىنىپ كېلىۋاتقان غازى ئەھمەد ئاكا شىنجاڭدىلا تەييارلىۋالغان تاۋارلىق قەغەزگە ھەش - پەش دېگۈچە ئۈچ پارچە ئەسەرنى پۈتكۈزگەن: ئۇنىڭ بىرى، ئەرەبچە ھۆسنخەت، قالغان ئىككىسى جۇڭگوچە رەسىم بولۇپ، «پامردىكى قوتاز»، «پەرۋاز» ناملىق بۇ ئىككى پارچە ئەسەر ئەلچىخاندىكىلەر ۋە ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى كۈچلۈك بەدىئىي زوققا ئىگە قىلغان بولسا، «ئىلىم تەھسىل قىلىش ئۈچۈن جۇڭگوغا بېرىڭلار!» دېگەن بۇ ھۆسنخەت كۆپچىلىكنى قاتتىق تەسىرلەندۈرگەن ... غازى ئەھمەد ئاكانىڭ يېنىدا قاراپ تۇرغان باش ئەلچى يۇ خوجۇن تەسىرلەنگەن ھالدا: - ئۇستاز غازى ئەھمەد بىز ئۈچۈن مەڭگۈ ئۈنۈملۈك خاتىرە قالدۇردى. بۇندىن كېيىن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىمىز بۇنداق ئۇستازنى ئۆمرىدە كۆرەلمەسلىكى مۇمكىن، - دېگەن. «(تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى 2008 - يىللىق 3 - سان 71 - 72 بەتلەرگە قاراڭ)

دېمەك، بۇ يەردە ئۇستاز غازى ئەھمەد قىسقىغىنە ۋاقىت

ئويغۇر مۇزىكىچىلىقىنىڭ ئۇل تېشىنى قۇرۇپ، ئۇنىڭ تەسىرىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك، ھەتتا ھىندىستان، ياپونىيە، چاۋشيەن، ئىران، بېرما ... قاتارلىق چەت دۆلەتلەرگىچە كېڭىيىشىگە ئاساس سالغان بۈيۈك كۈي پېشۋاسى سۇجۇپ، ئاقارى ماندا؛ كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ يېتۈك ۋارىسى نىساخان ئانا؛ ساماۋەر ئۇسسۇلنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئىجراچىسى تۇردى خېيۋا؛ ئويغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ مۇھىم سەركەردىلىرىدىن بىرى بولغان ھامۇت ھاجى، ئابلىمىت مەخسۇم، تۇنجى مۇئەللىمە سوپىيە ئىبراھىم ئاگىيۋا ... قاتارلىق تىللاردا داستان بولغۇدەك سانسىزلىغان نامايەندىلەر بىزنىڭ تەتقىق قىلىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئەجەب، شۇلارنىڭ ئوبرازىنى ياراتساق بولمامدىكەن؟! ...

ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن، ئالاھىدە گۈزەل سەنئەت سارايلىرىدا ساقلانغانلىكى ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ خەلقنىڭ قەلبىدىكى ياخشى ئەسەر بولۇپ كېتىشى ناتايىن ...

يېقىندىلا بېيجىڭدىكى بىر كۆرگەزمىگە قاتنىشىپ كەلگەن بىر زىيالىي دوستۇم ئۇھسىنغان ھالدا مۇنداق بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى: جۇڭگو گۈزەل سەنئەت سارىيىدا مەركەز رەھبەرلىرىگە ھەمراھ بولۇپ كۆرگەزمە كۆرۈۋاتقان دوستۇم، رەھبەرلەرنىڭ توساتتىن بىر پارچە رەسىمگە تىكىلىپ قاراپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال دىققىتىنى شۇ رەسىمگە ئاغدۇرغان ئىكەن، مىللىيچە چىراي، كىيىم - كېچەك، مەردانلىقتىن قىلچە ئەسەرسىز، چىرايىدىن خۇنۇكلۇك يېغىپ تۇرغان بىر غىلجىڭ يىڭىت بىلەن يەڭسىز كۆڭلەك كىيگەن، كۆكسىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەك قىسمى ئوچۇق، چاچلىرىنى سالۋارتىۋالغان بىر شاللاق قىزنىڭ مۇھەببەت ئىزھار قىلىشىۋاتقان رەسىمى بولۇپ، رەسىم ئاستىغا «ئويغۇر ياشلىرى» دەپ ئىسىم قويۇلغان ئىكەن. شۇ چاغدا دۆلەت رەھبەرلىرىدىن بىرى دوستۇمغا سىرلىق بىر سوئال نەزەردە قاراپ: «بىزنىڭ قىز - يىڭىتلىرىمىز مۇشۇنداق بولۇپ كەتتىمما؟» دەپ سورىغان ئىكەن، دوستۇم نېمە دەپ چۈشەندۈرۈشنى بىلەلمەي، قىزىرىپ، تاتىرىپ يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بوپتۇ ...

شۇڭا، خەلقئارالىق مۇكاپات تەسىس قىلغۇچى ئاپپاراتلارنىڭ نېمىنى ئاساسىي ئۆلچەم قىلىشىدىن قەتئىينەزەر بىزدەك دېھقنى كۆپ، ئىزدىنىش ئىچىدە يول ئېچىپ ئىلگىرىلەۋاتقان، تەرەققىي قىلىۋاتقان ئاز سانلىق مىللەتكە نىسبەتەن خەلقچىللىق، يەرلىك خۇسۇسىيەت ۋە مىللىي روھنى گەۋدىلەندۈرۈشنى ئاساسىي ئۆلچەم، چىقىش نۇقتىسى قىلىش ئەڭ ئەقىلغە مۇۋاپىق تاللاش، دەپ

ئومۇملىققا ۋە كىلىك قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ روھىغا ئىلھام بولىدىغان، ھەقىقىي يەرلىك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە يارقىن نۇقتىلارنى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، مىللەتنىڭ تارىخى، ئېتنوگرافىيەسى، روھىيىتىدىكى زىل مەسىلىلەرگە، نازۇك زىددىيەتلەرگە، غۇرۇرغا تېگىدىغان ئايرىملىققا قارىتا ئېھتىياتچان پوزىتسىيە تۇتۇشى لازىم.

بىز ئۆزىمىزنى باشقىلارغا قانداق تەشۋىق قىلساق، باشقىلارمۇ بىزنى شۇنداق چۈشىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەدەنىيەت سېپىدىكى زىيالىيلرىمىز، جۈملىدىن رەسسام ۋە ئۇسسۇل رېژىسسورلىرىمىز، شۇ نۇقتىنى ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشى زۆرۈركى، يۇرتىمىز شىنجاڭ «ناخشا-ئۇسسۇل ماكانى»، ئەمما، ئۇ يالڭىز ئۇسسۇل ئوينىيدىغانلارنىڭ ماكانى ئەمەس! «ئۇيغۇر قىزلىرى ھەقىقەتەن گۈزەل»، ئەمما، ئۇنىڭدىكى گۈزەللىك ئەخلاق-پەزىلەت، شەرم - ھاي، لاتاپەت، سۈلكەت... يۈكسەك دەرىجىدە مۇجەسسەملەنگەن ھەقىقىي چىن، ھالال گۈزەللىك، ھەرگىزمۇ باشقىلار ئۈچۈن ئەرمەك، قونچاق بولىدىغان، ئىپىتى نوھۇسسۇزلارچە ئاياغ ئاستى قىلىنىدىغان شاللاق، ئالۋۇن گۈزەللىك ئەمەس!!

«يېقىملىق گۇمراھلىققا قارىغاندا، ئاچچىق ھەقىقەت ئەۋزەل.» (بېلىنىسكىي) ھەقىقەتنى ئالغۇش، تەنتەنىلەر بىلەن ياساپ چىققىلى بولمايدۇ، ھەقىقەت نوپۇزغىمۇ يېقىنمايدۇ، بەلكى، ھەققانىيەت ئالدىدا قىلچە تەۋرەنمەي، دارغا يۈزلىنەلگۈدەك تەۋرەنمەس جاسارەت كۆرسىتىشى تەلەپ قىلىدۇ. ئاخىرىدا يەنە سەنئەتكارلىرىمىزغا شۇنداق خىتاب قىلىمىزكى، «سەنئەتكار - مىللىي مەدەنىيەتنىڭ غۇرۇرى، سەنئەتسىز مىللەت - سەنئەتكارسىز مىللەت. سەنئىتى ئۆز قىممىتىنى، سەنئەتكارلىرى ئۆز لايىقىتىنى تاپالمىغان مىللەت - سەنئەتتە ئاداشقان مىللەت. سەنئەتكارلىرى ئاداشقان مىللەت - ئىنسانىي قەدىر - قىممىتىنى يوقاتقان مىللەت، پالاكەت ۋە ئاپەتكە، قۇربان بېرىشكە يۈزلەنگەن مىللەتتىن ئىبارەت.» (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

2009 - يىلى 18 - فېۋرال، كۇچا

ئىچىدە بىر تەرەپتىن، ئىككى پارچە رەسىمى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ گۈزەل سەنئەت ماھارىتىنى نامايان قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ھۆسنخەت ئەسىرى ئارقىلىق ئىجتىمائىي (دىپلوماتىيە) ئۈنۈمگە ئېرىشكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇستاز غازى ئەھمەدنىڭ «مۇقام»، «مەھمۇد كاشغەرىي»، «يۈسۈف خاس ھاجىپ»، «جىنايى ھۆكۈم»، «مەلىكە ئاماننىسا»... قاتارلىق ماي بويىق ئەسەرلىرىدە بالقىپ تۇرغان روشەن مىللىي ئالاھىدىلىكلەرمۇ كىشىنى ھەقىقىي سۆيۈندۈرىدۇ.

سەنئەتكارلار مىللىتىمىزنىڭ قىممەتلىك بايلىقلىرى، مەدەنىيەت دالاسىدا ئات چاپتۇرۇپ يول ئاچىدىغان ئوت يۈرەك، غەيۇر سەركەردىلەر... خەلقىمىزنىڭ روھىي دۇنياسى، مەدەنىيەت كىملىكى، ئىچكى تىنىقلىرى، يۈرەك تىۋىشى، گۈزەللىك - رەزىللىك قارشى تومۇرىدا شاۋقۇنلاپ ئېقىۋاتقان ئۆزلۈك مېلودىيەسى، خۇشاللىق كۈلكىسى ۋە ئاچچىق تولغاقلرى سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ تەسەۋۋۇرغا باي مول ئىجادىيەتلىرى ئارقىلىق دۇنيا بىلەن ئۇچرىشىدۇ. مەلۇم مەنىدىن، باشقىلار بىزنى ئاشۇ سەنئەتكارلىرىمىز ياراتقان ئوبرازلار ئارقىلىق تونۇيدۇ، چۈشىنىدۇ. ھەتتا داڭلىق رەسساملىرىمىزنىڭ بىر پارچە ئەسىرى شۇ مىللەتنىڭ ئوبرازىغا، كىملىكىگە، پاتېنتىغا ئايلىنىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنىڭچە، سەنئەتكارلىرىمىز ئالدى بىلەن ئۆزىدە كۈچلۈك ئېتىقاد ۋە غۇرۇر ئېڭىنى يېتىلدۈرۈشى ھەم باشقىلارنىڭ غۇرۇرىغىمۇ ھۆرمەت قىلىشىنى ئۆگىنىۋېلىشى؛ شۇنىڭدەك، ئىجادىيەتتە نوقۇل ھالدا «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» دېگەن تەشەببۇسنىلا، بەدىئىي ئۈنۈمنىلا (خەلقىمىزنىڭ ئەسىرىمىزدىن سۆيۈنۈپ، چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ كۈلگەن بىر قېتىملىق مەنۇنىيەت كۈلكىسى سىزگە بېرىلگەن ھەقىقىي، تەڭداشسىز مۇكاپات!) قوغلاشماستىن؛ ئىجادىيەت خۇرۇچىنى ئۆزى ياشاۋاتقان ئانا تۇپراقتىن ئېلىشى؛ ئىجادىيەتنىڭ ئاساسىي مۇقامى ئاۋامنىڭ تىنىقلىرى، يۈرەك تىۋىشى بىلەن ماس گارمونىيە ھاسىل قىلىشى، نېمىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، نېمىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىشنىڭ چەك - چېگراسىنى ئېنىق ئايرىشى؛ خەلقىمىز پەخىرلىنىدىغان، مىللەت ۋۇجۇدىدىكى

پايدىلانمىلار

«ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى»
4. «قاتلاملىق ئېستېتىكا»

ئاپتور: كۇچا ناھىيەلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن ئەسەرلىرىدىن:
«ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى (ئون ئىككى مۇقام)»
ھەققىدە»

«يىپەك يولىدىكى سەنئەت جەۋھەرلىرى»

تۇل موماي ۋە

ھىرىك ئۇنسۇر

ئوسمان زاھىر

«يېرى، دەپسە يۇقرا بېغىدىن يادىستماھ بىر ئالمنى،
يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلار دەرەخنى غالىجىسى .
كۆرس سۇلتان بىش تۇخۇمغا زورلۇق ئىيلەشنى راۋا،
مىڭ تۇخۇنى زىخقا تارتقاي لەشكىرىدىن قانچىسى.»
— شەيخ سەئىدى («گۈلستان»)، (مەسئۇل مۇھەررىردىن تولۇقلىما)

بەردى. كىچىكىدە يۈرىكىمدىكى بوشلۇق بارغانسېرى تارىيىپ بارماقتا ئىدى. تەييارلىق سىنىپقا ئانام يۈدۈپ ئەپكىرىپ قويغىنى خىرە ئېسىمدە. شۇندىن بۇيان سالاپەت ۋە سالاھىيەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەن ھالدا سەھنىگە چىققان ئادەم نېمە دېسە، تەڭ توۋلاپ، تىللىغاننى تىللاپ، داڭلىغاننى داڭلاپ ئۆتۈپتىمەن. جۇڭگودا «مەنسەپدارنىڭ بالىسى مەنسەپدار بولىدۇ» دېگەن ئىدىيە ئاللىقاچان ئەخلەتخانغا كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن تولىمۇ ئۇزاق تارىخى مەزگىل داۋامىدا شەكىللەنگەن مەنپەئەتدارلىق مۇناسىۋىتى ئالاھىدە بىر توپنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. ئومۇمەن سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تەڭكەنچىلىك مەنسىپى بارلىكى ئادەمنىڭ تۇرمۇشى پۇقرانگىكىدىن پەرقلىق. پارخور مەنسەپدارلار ئوزۇقلۇق ئېشىپ كېتىش خاراكتېرلىك قان بېسىم يۇقىرىلىقىغا گىرىپتار بولسا، نامرات پۇقرالار ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك خاراكتېرلىك قان ئازلىققا گىرىپتار بولىدىكەن. خىيانەت قىلغان پۇلىنى يىغىشتۇرالمىغان مەنسەپدار ئايروپىلان بىلەن رايون ئاتلاپ قىمار ئوينىسا، قىشتىن ئۆتەلمىگەن دېھقان رايون ئاتلاپ

مەلۇم بىر يېزىدا بىر تۇل موماي ئۆيىدىكى توك سائىتىنى يۆتكەپ بېرىش ھەققىدە توك باشقۇرۇش خادىمىغا ھال ئېيتسا، ئۇ تىكەندەك يالغۇز تۇل مومايغا بىر دانە يەرلىك مېكىيان تەييارلاپ قويۇش ھەققىدە «كۆرسەتمە» بېرىپتۇ. كونا چەينىكىگە بىر تال تۇخۇم سېلىپ پىشۇرۇپ يېيىشكە قورسىقى ئاغرىپ، قاقىدەك قورۇلۇپ ياشاۋاتقان تۇل مومايدىن نېسۋە تەمە قىلغان قارايۇز مەخلۇققا نەپرىتىم تېشىپ تۇرغاندا، يول كۆرسىتىپ قويغانغىمۇ پۇل تەلەپ قىلىدىغان قىزىلكۆزلەر جەمئىيەتتە پەيدا بولدى.

ئۆزۈمنى بىلسەم بىر توپ «باشقۇرغۇچى»نىڭ تەسىر دائىرىسى ئىچىدە ياشاپ كەپتىمەن. باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپكىچە ئۇدا باشقۇرۇلۇپ كەلدىم. ئىدىيەمنى مۇئەللىم كونترول قىلسا، غايەمنى ئاتا- ئانام بېكىتىپ

دەيمۇ، دېمەيمۇ

ئائىلىغا دەرىجىسى ئەڭ تۆۋەن پارىخور، مېكىيانمۇ بەلكىم تارىختىن بۇيانقى ئەڭ كىچىك پارا بولۇشى مۇمكىن.

ئوتتۇرا شەرق مەملىكەتلىرىنىڭ بىرىدە بىر پادىشاھ ئۆزىنىڭ ئىشى چىققاندا ئۆزىنىڭ شامنى، ھۆكۈمەت ئىشىنى بېجىرگەندە ھۆكۈمەتنىڭ شامنى ياندۇرغان. بىر قېتىم ھۆكۈمەت ئىشىنى بېجىرىۋاتقاندا قىزى كۆرۈشكىلى كىرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەرھال ھۆكۈمەت شامنى ئۆچۈرۈپ، شەخسىي شامنى ياندۇرۇپ قىزى بىلەن كۆرۈشكەن.

بىر يۇرتتىكى كىشىلەر ئىنتايىن ئىناق بولۇپ، خەقنىڭ ھەقىقىي يېشىتىن قورقۇدىكەن. ئۇلار ياراتقۇچىدىن نېمە تىلىسە دۇئاسى دەرھال ئىجابەت بولىدىكەن. كېيىن شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىگە چۈشكەن بىر رەزىل نىيەت مەنسەپدار ھەممەيلەننىڭ بىردىن تۇخۇم ئېلىپ كېلىشىنى جاكارلاپتۇ. تۇخۇمنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ھەممىنى بىر يەرگە دۆۋىلەشنى بۇيرۇپتۇ. تۇخۇم تاغدەك دۆۋىلەنگەندىن كېيىن ھەممەيلەننى ئۆزىنىڭ تۇخۇمنى ئېلىپ كېتىشكە بۇيرۇپتۇ. نەتىجىدە بىرىنىڭ تۇخۇمى بىرىنىڭكىگە ئالمىشىپ، بىرىنىڭ ھەقىقىي بىرىگە ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شۇندىن تارتىپ بۇ يۇرتتىن بەرىكەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى يىللاردا ناھىيەلىك پارتكوم سېكرېتارىلىرىنىڭ ئۆلگىسى «جياۋيۇلۇ» دەك كىشىلەر تۈركۈملەپ چىققان. ئۇ چاغلاردا خەلققە ئۈلگە تۈركۈملەپ تېپىلغان. پارتىيە ئەزالىرى چاقىرىقسىزمۇ ئىلغارلىقنى ساقلىيالىغان. ئۆلۈم ئالدىدا كۆنرىغان قول ياغلىققا ئورالغان مۇجەننىك پۇلارنى «بۇ مېنىڭ پارتىيە بەدەل پۇلۇم» دەپ ۋەسىيەت قالدۇرۇش كوممۇنىستلارنىڭ پاكلىقى ۋە ئالىجانابلىقنىڭ يۈكسەك نامايەندىسى سۈپىتىدە ھېلىم تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى ساقلاپ كەلمەكتە. يۈرەكتىن ئىبارەت بىر پارچە گۆش مەنپەئەتدارلىق ۋە ئەقىدىسىزلىك قۇرتىدا بۇزۇلسا ئادىللىقتىن ئىبارەت تەڭشەك كېرەكتىن چىقىدۇ. نېمە ئۈچۈن بەزى پارىخور-چىرىك مەنسەپدارلار چەت ئەللەرنىڭ بانكىلىرىغا ھارام پۇللىرىنى قويۇۋېتىپ يەنە پاكلىق ھەققىدە سۆزلەپ يۈرۈۋېرىدۇ؟ پارتىيەمىزنىڭ چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش ھەققىدىكى ئىرادىسى كۈچلۈك بولسىمۇ، ئادىمى چاشقانلارنىڭ مۇداپىئەلىنىش كۈچىمۇ ماس قەدەمدە ئېشىۋاتىدۇ.

مەنسەپدار بىلەن پۇقرانىڭ ئورتاق تىل تاپالماسلىقى ئەڭ چوڭ پاجىئە. دېھقان بىلەن زىيالىينىڭ بىر ئورۇندا پىكىر ئالماشتۇرالماسلىقى بۇ قوۋمدا ئاڭ جەھەتتىكى ئورتاق يۈكسىلىشىنىڭ ئەمەلگە ئاشماسلىقىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان قاتىل.

بەزى مەنسەپدارلار ئۆز ئارا ئېغىز-بۇرۇن يالىشىپلا

قەرز ئالىدۇ. مەنسەپ ئۈچۈن ئايالىنى مەنسەپدارلارغا يەمچۈك قىلىپ بەرگەن بىر لاتا غىلاپ ئەر ھەققىدە ئائىلىغىنىمدا، مەنسەپخۇمارلىقنىڭ، ئەخلاقنىڭ، ئادىمىلىكىنىڭ ئاخىرقى چېگراسىنى بۇزۇشقا ئۈلگۈرگەنلىكىنى ھېس قىلغان ئىدىم.

بىر خەنزۇ ئوبزورچىسى «مىڭلىغان داچىنىڭ ئۆزىلا پاش قىلىش خېتى ئەمەسمۇ» دېگەن ئىكەن. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى چىرىكلىكىنى تۈگىتىش ھەققىدە قەتئىي ئىرادىسىنى نامايان قىلىۋاتقان بولسىمۇ، تۈن چاشقانلىرى «پۈت يۈيۈش» تەك ۋاسىتىلەر بىلەن يەنىلا بەدىنىنى ئۇۋۇلىتىپ، خېنىملارنىڭ قۇچقىدا شېرىن چۈشنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى. «خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى» دېگەن ھەيۋەتلىك شوئار ئاستىدا بەزى قىزىلكۆز خۇمپەرلەر قاتتىق-يۈمشاق ۋاسىتىلەر بىلەن پۇقرانىڭ بويا-تۈگۈنچەكلىرى ئارىسىدىكى ئاخىرقى تىرىكچىلىك دەسمايلىرىنىمۇ ئېلىۋېلىشقا ئۇرۇنماقتا ئىدى. بىر نەچچە يىل ئىلگىرى مەلۇم جايدىكى ئاق كۆڭۈل كىشىلەر قىيىنچىلىقتا قالغان ئوقۇغۇچىلارغا ھەممەت قىلىپ، ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ مەكتەپ رەھبەرلىكىگە تاپشۇرۇپ بەرگەندە، مەكتەپ بۇ پۇلنى ئوقۇتقۇچىلارغا ئۆلەشتۈرۈپ بەرگەن بىر ئىش يۈز بەرگەن ئىدى. كەينىدىنلا مەلۇم يېزىدا نامرات ئائىلىلەرگە ئىئانە قىلىنغان كىيىم-كېچەك، يوتقان-كۆرپىلەرنىڭ يېڭىلىرىنى كادىرلار ئېلىۋېلىشتەك نومۇسىز ئىشتىن بىرى مەيدانغا چىقتى. ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىن باشلاپ ئىش تەقسىماتى ئېنىق ئايرىلغاندىن سىرت، ئېرىشىدىغان نېسىۋىمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ئايرىلغان. باشقىلارنىڭ ھەققىنى يەۋېلىش قەبىھ ئىش قاتارىدا سانىلىپ كەلدى. ھەرقايسى دىن، ھەرقايسى مەزھەپ ئىچىدە بۇ كۆز قاراش ئورتاق بولغان. قەدىمكى ئەرەب ئۆلىمالىرىدىن بىرى زىيارەت داۋامىدا يېتىملەرنىڭ ھەققىنى يەپ قېلىشتىن خالىي بولۇش ئۈچۈن مەلۇم بىر شەھەرنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئىكەن.

قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىلىرىنىڭ بىرى بولغان قۇمۇل قارادۆۋىدە مۇنداق ئېسىل ئادەت ھېلىغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە: بېغى بار كىشى باغنىڭ تېمىدىن سىرتقا ساڭگىلىغان مېۋىلەرنى يولۇچىلارنىڭ ھەققى دەپ يىغىۋالمايدىكەن. قوشنىسىنىڭ بېغىغا ساڭگىلىغان مېۋىلەرنى قوشنامىنىڭ ھەققى، دەپ قارايدىكەن. پەزىلەت ئىگىلىرى ئۆلۈمگىمۇ ئىززەت بىلەن تەييارلىنىدۇ. «پوق نەدە بولسا چىۋىن شۇ يەردە» دېگەندەك، ھۆكۈمەت بەرگەن مائاشتىن سىرت نېسىۋە ماراپ ئۆگىنىپ قالغان «مولۇن مۇشۇك» لەرنى ھەر قايسى ساھەدىن ئاندا-مۇندا تاپقىلى بولىدىغان بۈگۈنكى كۈندە، تۇل مومايدىن مېكىيان تەلەپ قىلغان توك باشقۇرۇش خادىمى بەلكىم ھازىرغىچە مەن

قالماي، تېخى مەنپەئەتكە كەلگەندە زىددىيەتلىشىپمۇ قالدۇ. ئىچكى ئۆلكىدىكى بىر ساقچىخاننىڭ باشلىقى مۇئاۋىنى بىلەن زىددىيەتلىشىپ قېلىپ، قاتىل ياللاپ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن بىر ئىش يۈز بەردى. بۇ ئىش شىرالارنىڭ ئۇزۇق تاللىشىپ بىر-بىرىنى بوغۇپ قويۇشنى ئەسلىتىپ قويدۇ.

يەنە ھېلىقى يېزىدا بىر كەنت باشلىقى دېھقان ئويلىغاننى ئويلاپ، سۆزلىگەننى سۆزلەپ دېھقاننىڭ تون بىلەن تارتۇقلىشىغا نائىل بولدى. بۇ مەن ئاڭلىغان ھەم بىۋاسىتە كۆرگەن پاك كادىر ھەققىدىكى تەسىرلىك رېئاللىق. ئوتتۇرا شەرقتە ئۆتكەن خەلىپىلەردىن بىرى ئاۋامغا سۆز قىلىۋاتقاندا بىرەيلەن ئۇنىڭغا مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر ئۇچاغدىكى توننىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرمىسەڭ ساڭا ئىتائەت قىلمايمىز.» خەلىپە بۇ توننىڭ ئۆز ئىنىسىنىڭ تونى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغاندىن كېيىن، ھېلىقى كىشى ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. خەلىپە ئۆز نەپسىدىن ھېساب ئېلىپ تۇرغان. يەنە بىر قېتىم بىر خەلىپە بىر كىشىنى مەلۇم ۋىلايەتكە ھاكىم قىلىپ تەيىنلەيدۇ. كېيىن، بۇ ۋىلايەتتىكى ئەڭ نامرات ئون كىشىنىڭ تىزىملىكى خەلىپىگە يوللانغاندا قارىسا ھېلىقى ھاكىمۇ ئەڭ نامرات كىشىلەر قاتارىدا ئىكەن. خەلىپە دەرھال ئۇنىڭ خىراجىتىگە 1000 دىنار ئەۋەتىپ بېرىدۇ. ۋىلايەت ھاكىمى بۇ پۇلنى قولغا ئالماي تۇرۇپ دەرھال غېرىب-مىسكىنلەرگە ئۆلەشتۈرۈپ بېرىدۇ. مەن سەپدارنىڭ پاكلىقى پۇقرانىڭ مايىللىقى ھەم قايىللىقىنىڭ ئاساسى، دۆلەت ئەمىنلىكىنىڭ ئۆلى. شۇڭمۇ «پادىشاھلىق كېمىگە ئوخشايدۇ. ئاۋام بولسا شۇ كېمىنى كۆتۈرۈپ تۇرغۇچى سۇدۇر. ئاۋام غەزەپلەنسە ۋاقتى كەلگەندە كېمىنى ئۆرۈۋېتەلەيدۇ.»

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇرەشىتخان ئەدلۇ-ئادالەت بىلەن يۇرت سوراپ، پۇقراچە ياسىنىپ ئەل ئارىسىغا چۆكۈپ ئەلنىڭ يىغىسىغا يىغلاپ، پۇقرالارغا ئاتىدارچىلىق قىلغاچقا خانىش ئاماننىساخان ئۇنىڭ ئادىل پادىشاھلىقى ھەم ئەركەكلىكىدىن سۆيۈنۈپ تۇرۇپ:

ئەي ئۇلۇغ يارەب بىزگە ئادىل پادىشاھ بەردىڭ،
پەقىر-مىسكىنگە ئابدۇرەشىتخاننى پاناھ قىلدىڭ.

دەپ غەزەل يازغانىدى.

ھەرقېتىم ئاشۇ ئويۇن-تاماشا بىلەن ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈپ، يۇقىرى ئاقسىللىق يېمەكلىكلەرنى ئويىغان قورسىقىغا نورمىسىز تىقىپ، قارتا ئويناشنىمۇ خىزمىتى قاتارىغا كىرگۈزۈۋالغان، باداڭ قورساق مەنەسەپدارلارنى كۆرگىنىدە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدىكى مەلۇم ماقالىدە دېيىلگەن بىر قىسىم دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئورۇقلىقى ھەققىدىكى قۇرلار كۆز ئالدىغا كېلىدۇ.

يېزىلاردا كىچىكى ئەترەت باشلىقىدىن تارتىپ چوڭى يېزا باشلىقىغىچە تور شەكىللەندۈرگەن. ئۇلار بىللە ئوينىيدۇ، لېكىن يېزا ياكى كەنت باشلىقى بىلەن دېھقانلارنىڭ ئېچىلىپ-يېيىلىپ، ھەقىقىي ئىنسانغا خاس مۇناسىۋەت ئورناتقانلىرى يەنىلا ئاز. دېھقان داق يەردە يېتىپ تاپقان پۇللار چىرايلىق «بۆك» كىيگەن رەسىمىيەتلەر ئارقىلىق سۇغۇرۇۋېلىنىدۇ. «ھوقۇق دېمەك - پۇل دېمەك، پۇل دېمەك - ھوقۇق دېمەك» ناملىق سەپسەتنىڭ بازىرى چىققىلى خېلى يىللار بولدى. پۇقرالارمۇ ۋايساپ بېقىپ كۆنۈكتى. ئارقا ئىشىكلەر تېخىمۇ مەخپىي ئورۇنلارغا ئېچىلىدىغان بولدى. پۇل كۆتۈرۈپ ئىش بېجىرىش زامانىدىن قېلىپ، بانكىدىن كارتىغا يوللىۋەتسىلا ئىش پۈتمىدىغان بولدى. ھېچكىم سىزنى پارىخور دېيەلمەيدۇ. بىر يېزىدا چىرىكلەشكەن بىر ئاساسىي قاتلام مەسئۇلىنى ئىنتىزام تەكشۈرۈش تارماقلىرى تەكشۈرگەندە دېھقانلار كىشىنى ئويغا سالىدىغان مۇنداق جاۋابنى بەرگەن: گەرچە بۇ ئەمەلدار نۇرغۇن پارا يېگەن بولسىمۇ ئۇنى يۆتكىۋەتمەڭلار. چۈنكى، ئۇ نەچچە يىلدىن بۇيان دېھقانلارنى شۇلۇپ يېنىنى توملىدى، قورسىقى تويدى. ناۋادا ئۇنى يۆتكىسەڭلار، باشقا بىرنى سەمەرتىپ شۇنچىلىك قىلغۇچە دېھقانلارنىڭ نېمىسى قالىدۇ؟

تەختراۋاندا ئولتۇرغان ئاشۇ جانابلارغا ئىنساب تىلىمىسەك يەنە نېمە ئالامانلار چىقىدۇ، بىلىپ بولمايدۇ. قارامايدا يۈز بەرگەن زور ئوت ئاپىتى پاجىئەسىدە ئوغۇز سۈتىدەك پاكىز نۇرغۇن سەبىي جان نابۇت بولدى. يېقىندا، بىر خەنزۇچە تور بېتىدە بۇ ۋەقەگە بىۋاسىتە جاۋابكار بولغان مائارىپ تارمىقىنىڭ مەسئۇلىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىد قىلغانلىقى ھەققىدە ماقالە ئوقۇدۇم. بۇ قىسقا يازمىدا شۇ چاغدىكى ئەھۋاللار بىر قۇر بايان قىلىنغان ھەم تالاپەتنىڭ شۇنچە ئېغىر بولۇشىدىكى سەۋەبلەر تەھلىل قىلىنغان. ئوقۇشۇمچە، ئەينى چاغدا سەھنىدىكى پەردىگە ئوت تۇتىشىپ كۆيۈشكە باشلىغان چاغدا مەيدان ئىچى ئۆرتىۋېپە بولۇشقان، ئوقۇغۇچىلار كۆيۈۋاتقان ئوتتىن قېچىپ ئىشىككە كەلسە ياخشىچاق ئوقۇتقۇچىدىن بىر نەچچىسى ئوقۇغۇچىلارنى تەرتىپ ساقلاشقا چاقىرغان ھەم «رەھبەرلەر ئاۋۋال چىقۇالسۇن» دېگەن ئىكەن. نەتىجىدە بىزنىڭ بۇ «مۆھتەرەم جانابلار» خام سېمىزلىكتىن بىر دۆۋە لايدا ئايلىنغان تېنىنى جۈندەپ ئىشىكتىن چىققۇچە نارەسىدىلەر ئوتقا يەم بولغان. «باشلىق ئولتۇرۇۋالسۇن»، «باشلىق سىيۋالسۇن»... دېگەندەك يۈمۈر يوشۇرۇنغان ئىبارىلەر بىكار چىقىمىغان.

«تۇرپان» ژۇرنىلىنىڭ 2004-يىللىق 3-سانىدا ئەخمەتجان مۇھەممەد تەرجىمە قىلغان «ئارىلاشتۇرۇۋېتىش» ناملىق بىر قىسقا فىلىپتون بار. مەلۇم يېزا باشلىقى قىمار

مەلۇم بىر ئىشنىڭ ھەل بولماي ئۆزىراپ كەتكەن بولسا، دېمەك تەدبىر بەلگىلىگۈچىنىڭ يانچۇقى نېسىۋە تەمە قىلغان بولىدۇ. ئىشنىڭ پۈتكەندە ھېچ بولمىسا ئۇنى بىر ۋاقىتقا تاماققا تەكلىپ قىلمىسىڭىز كېيىنكى قېتىملىق ئىشنىڭغا چېچەك چىقىشى مۇمكىن. مەلۇم شەھەردىكى بىر ئەمەلدار نۇرغۇن ئاشنا تۇتۇپ، ئاشنىلىرىنى تۈرلەرگە ئايرىپ باشقۇرغان. ئاشنىلىرىنىڭ ئىسمىنى تۇتۇۋالالمىغانلىقتىن نومۇر قويغان. چىرىك ئەمەلدارلارنىڭ دەل مۇشۇ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋالغان قۇۋ تۈلكە، جۇڭگونى زىلزىلىگە سالغان شىامېندىكى قىزىل بىنانىڭ خوجايىنى لەي چاڭشىڭ كۈتۈۋېلىش ئۆيىگە بىردىن كامېرا ئورنىتىپ، چىرىك ئەمەلدارلارنىڭ پاھىشسۇزلىق قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرىنى يوشۇرۇن سۈرەتكە ئېلىپ، پىلاستىنكى دەستەك قىلىپ بۇ ئەمەلدارلاردىن خالىغان نەرسىگە ئېرىشكەن ئىكەن. قىزىل بىنا ۋە قەسىدە تالاي ئەمەلدارلار موللاق ئاتتى. قىزىل بىنا ۋە قەسى شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئىقتىسادىي تەرەققىيات داۋامىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن چىرىكلىك، ئاشۇ كىشىلەردىكى ئادىمىي پەزىلەتنىڭ چۆكۈشى بىلەن بىرگە ئەمەلدارلارغا بولغان نازارەتچىلىكنىڭ بوشىشىپ قالغانلىقىنىڭ بىۋاسىتە نەتىجىسى. ئەمەلدارلارنىڭ تارىخىنى ۋارقىلاپ باقساق، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بالىلىق دەۋرىدە نامراتلىقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتقان. ئۇلارنىڭ ئىدىيەسىدە جان-جەھلى بىلەن ئەمەل تۇتۇش، يوقاتقانلىرىنى تولدۇرۇۋېلىشتىن باشقا ئوي بولمىغان. كالىدىن ئىبارەت باش ئاپپارات ئىنساننى ياكى چىمەنلىككە ياكى يۈندى ئازگىلىغا باشلايدۇ. بەزى ئەمەلدارلار تېخى ئەينى چاغدا پاكلىقتا نام چىقىرىپ، ئالاھىدە مۇكاپاتلانغان، تېلېۋىزورلاردا پاكلىق ھەققىدە لېكسىيە سۆزلىگەنلەر. چىرىكلىك جۇڭگوغىلا خاس ئەمەس، ئەينى دەۋردىكى ئىلىم-مەرىپەتنىڭ مەركىزى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى شەۋكەتلىك شەھەر بۇخارادىمۇ جازانخورلار، چىرىك ئەمەلدارلار سەۋەبىدىن خەلق پەرىشانلىق، زەبۇنلۇققا دۇچار بولغان: «سەپەر ئىسىملىك بىر دېھقان ئەتىيازدا ئوغۇت توپلاپتۇ. بىر كۈنى قوشنىسى ئۇنىڭ قىغىلىرىنى مەقسەتلىك ياكى مەقسەتسىز ھالدا ئۆز ئېتىزىغا چېچىپتۇ. بۇنى ئۇققان سەپەر ئاچچىقلاپ قوشنىسىنى تىللاپتۇ. قوشنىسىمۇ ئۇنى ھاقارەتلەپتۇ. بىردەملىك تىللىشىش چوڭىيىپ ماجىراغا ئايلىنىپتۇ. شەرىئەت ھاكىمى قازى ھەزرەتلىرى 200 تەڭگە مۆھۈر ھەققى ۋە 100 تەڭگە خىزمەت ھەققى ئېلىپ بۇ جېدەلنى ھەل قىلىپتۇ، بىچارە سەپەر مۇھتەسپلىككە 100 تەڭگە بېرىپتۇ. بۇ خەۋەر شۇ كۈنلا ۋالىيلىككە يېتىپتۇ، تەكشۈرۈشكە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلاردىن 200 تەڭگە ئاپتۇ. مەرشاپمۇ 100 تەڭگە ئاپتۇ. مۇشۇنداق قىلىپ بىر چاڭگال قىغ ئۈچۈن بۇ بىچارىنىڭ 600 تەڭگىسىنى شۇ ۋىلايەتنىڭ

ئويناپ تۇتۇلۇپ قاپتۇ. ئۇ «تەكشۈرۈشنامە» گە مۇنداق يېزىپتۇ: «ئۆگىنىشنى بوشاشتۇرۇپ قويغانلىقىم، ئۆزۈمنىڭ پارتىيەلىك كادىر ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىم ئۈچۈن، ئۆزۈمنى ئادەتتىكى پۇقرالارغا ئارىلاشتۇرۇپ قويۇپتەمەن.» مەزكۇر يېزىدىكى بىر ياشمۇ قىمار ئويناپ تۇتۇلۇپ قاپتۇ. ئۇ «تەكشۈرۈشنامە» گە مۇنداق يېزىپتۇ: «ئادەتتىكى پۇقرالىقنى ئۇنتۇپ قېلىپ، ئۆزۈمنى يېزا، ناھىيەدىكى كادىرلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قويۇپتەمەن. ئۇلارغا ئوخشاش خالىغانچە يەپ-ئىچسەم، قىمار ئوينىسام بولىدۇ، دەپ ئويلاپتەمەن...» جۇڭگو جەمئىيىتى تارىختىن بۇيان چىرىك ئەمەلدارلارنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتىپ كەلدى. ۋەھالەنكى، تارىختا بىر خانىدانلىقنى بىر نەچچە «تۈلۈمچاشقان» قۇرۇقداپ قويغان ئىشلار كۆپ كۆرۈلگەن.

خاتىرىلىنىشىچە، تاڭ سۇلالىسىدىكى ۋەزىر يۈەن سەينىڭ ئۆيى تىنتىلغاندا پەقەت قارامۇچىنىڭ ئۆزىدىنلا 800 خالتا، ستىلاكتىت (بىر خىل ئەتىۋارلىق تاش) تىن 500 سەر تېپىلغان. مىڭ سۇلالىسىدىكى ۋەزىر يەن گاۋنىڭ پۈتۈن دۆلەتنىڭ ھەربىي خىراجىتىگە نەچچە يىل يەتكۈدەك ئائىلە مۈلكى بولۇپ، ئۆيى تىنتىلغاندا 30 نەچچە مىڭ سەر سېرىق ئالتۇن، 2 مىليون سەردىن ئارتۇق ئاق ئالتۇن تېپىلغان. باشقا جاۋاھىراتلارنىڭ سانى ساناقسىز بولۇپ، يوشۇرۇپ قويغانلىرىنىڭ سانى بىلگىلى بولمىغان. چىڭ سۇلالىسى ۋەزىرى خې شىننىڭ ئائىلە مۈلكى پۈتۈن دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىنى يىگىرمە يىل قامداشقا يېتەرلىك بولۇپ، پەقەت يېرىمى بىلەنلا چىڭ سۇلالىسىنىڭ گېڭزى يىللىرىدىكى قەرزىنى تۆلۈۋەتكىلى بولىدىكەن. ئادەتتىكى بىيۇروكراتلارنىڭ خىيانەتچىلىك قىلمىشىنى يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىن مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن. ئەينى چاغدا يۇقىرى-تۆۋەن ھەممىسى باج ئالغان، خەلق تىن پۇل تەلەپ قىلغان، ھەرقايسىسىنىڭ ئۆز ئالدىغا پەتىۋاسى بولغان. قول ئاستىدىكىلەر تۇنجى قېتىم كۆرۈشكىلى كەلسە «كۆرۈشۈش بېجى»، ھىيت-بايرام كەلسە «بايراملىق پۇل»، مېھمان كۈتۈپ ئۇزاتسا «ئادەمگەرچىلىك پۇلى»، جىنايەتچىنى تۇتقىلى ماڭسا «سەپەر لازىمەتلىك پۇلى» ئېلىناتتى. ئىش باشقۇرغۇچىلار «داۋاملىق پۇل»، دەۋا سورىغۇچىلار «ھۆكۈمەت ئىشى پۇلى» ئالاتتى. بىكاردىن-بىكار ئالسا «بەدەل پۇلى» دېيىلەتتى. ھەرقانداق ئىشتا پۇل ئېلىش بىر كەيپىياتقا ئايلىنىپ، دۆلەتكە مۇنقەرزلىك ئۇرۇقى چېچىلغان ئىدى. (خې زۇڭسىنىڭ «جۇڭگولۇقلارنىڭ خاراكتېرىدىكى كېسەللىكلەرگە تەنقىد» شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى 2006-يىللىق 3-سان)

نورمال يول بىلەن ھەل بولىدىغان بىر ئىشتىمۇ ئىش بېجىرگۈچى سىزگە پارا بېرىش ھەققىدە ئۈچۈر بەرسە،

ئوخشاش بولۇپ، قول ئاستىدىكى قابىللارنى ھە دېسلا «ئىشى ئورنىدىن قالدۇرۇش»، تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋېتىش ئەپسۇنلىرى بىلەن قورقۇتىدۇ. خۇشامەتچى ئالۋاستىلارنى ئەتۋارلايدۇ. لېكىن، يۇقىرىدىن تەكشۈرۈشكە كەلسە ئاشۇ قابىللارنىڭ ئىشى - توھپىلىرىنى نومۇس قىلماي ئۆزىنىڭ توھپىسى ياكى ۋاستىلىق نەتىجىسى قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئۇزۇن مەزگىل ئەمەلدار بولغان، خەلققە نەپ بەرمەي ھوقۇق كۈرسىنى چىڭداش كويىدىلا يۈرگەن، پۇقراغا سالامۇ قىلماي ئۆتكەن بىر ئادەم ھوقۇقىدىن چۈشكەندىن كېيىن ئەلگە قوشۇلالماي ئۆتكەن. پاراڭ سېلىۋاتقان، قارتا ئوينىۋاتقانلارنىڭ يېنىغا بېرىپ قالسا كىشىلەر خۇددى ۋابا كەلگەندەك ئۇن - تىنسىزلا باشقا ئورۇنغا يۆتكىلىپ كەتكەن، قوشنىدارچىلىق قىلىشىمىغان. سالمىنى ئىلىك ئالمىغان. بۇ بايقۇش ئاخىرى غېرىبلىق، بىچارىلىك ئىچىدە ئەڭ ئەقەللىي قوشنىدارچىلىق ئىللىقلىقىمۇ ئېرىشەلمەي خار مايمۇندەك ئۆلگەن. ئەسلىدە ئۇ كۆز بويامچىلىق بىلەن نۇرغۇن قېتىم تەقدىرلەنگەن «ئەمەلدار» ئىكەن. ئەينى ۋاقىتتا شۇنداق شەرەپكە نائىل بولغان ئەمەلدارنى پۇقرا ئەتۋارلىمىغىنى نېمىسى؟ پۇقرالارنىڭ كۆزى كورمۇ يا؟ تۇرپانلىق بىر دېھقان ئېشىكىنى مېنىپ بىر قوناقلىقتىن ئۆتۈۋاتقاندا ئېشەك يولىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى قوناقتىن بىر چىشلەم، سول تەرىپىدىكى بىر چىشلەم يەپ مېڭىپ دېھقاننى بەك جىلە قىلىۋېتىپتۇ. چىدىمىغان دېھقان مۇنداق دېگەنمىش: ھۇ ھارمى، سەن يا پارخور سوتچىمىدىڭ، ئىككىلا تەرەپتىن يەيدىغان.

بۇ دېھقاننىڭ يۈرىكى نېمانچە چوڭ؟ قانۇن ئىجراچىلىرىغا ھاقارەت قىلغۇدەك جۈرئەت ئۇنىڭغا نەدىن كەلگەندۇ؟

بۇ ھەقتىكى چاتما خىياللىرىم ئاياغلاشماي تۇرۇپ، بىر كۈنى ئىشتىن چۈشۈپ قىزىل چىراغقا دۇچ كېلىپ تۇرۇپ قالدىم. ماشىنا ۋە ۋېلىسىپىتىلىكلەر يېشىل چىراغنى ساقلاۋاتاتتى. شۇ پەيتتە بىر نەچچە مىنىبۇس كەلدى. ئەسلىدە بۇ بىر تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئىكەن. قىزىل چىراغنى كۆرۈپ توختىماقچى بولۇۋىدى. بايامنىڭ ياقى قاتناش قائىدىسىنى قاتتىق ئىجرا قىلىۋاتقان ساقچى ئېگىلىپ تۇرۇپ ماشىنىلارنى قىزىل چىراغنى بېسىپ ئۆتۈپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى. ئەجەب، قانۇننى ئىجرا قىلغۇچىمەن دەيسەن، ئۆزۈڭ بۇزىدىكەن سەن. بۇ قانداقمۇ قانۇننىڭ نوپۇزىنى قوغدىغانلىق بولسۇن؟ ھېلىقى ماشىنىدىكىلەر مەيلى ھەرقانچە ئەزىز مېھمان بولغان تەقدىردىمۇ، ساقچى ئەقەللىي قاتناش بىخەتەرلىكى نۇقتىسىدىن بولسىمۇ ئۇلارنى قائىدىنى بۇزۇشقا دەۋەت قىلماسلىقى كېرەكتى. چەت ئەللەردە مىنىستىرلارمۇ قاتناش قائىدىسىگە ئەمەل قىلمىسا جەزىمانە تۆلەيدىغانلىقىنى

تۆت ئەمەلدارى يەپ كېتىپتۇ.» (ئابدۇرېشىت جەلىل قارلۇق تۈركچىدىن نەشرگە تەييارلىغان ئابدۇرائۇف فېراتنىڭ «مۇنازىرە» ناملىق ئەسىرىدىن. «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2006-يىللىق 2-سانىدىن).

«گاچا بولسىمۇ باينىڭ بالىسى سۆزلىسۇن» دېگەن ماقالىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىدە ئۇزۇن مۇددەتلىك سىقىلىش، ئېزىلىش ئىچىدە روھى سۇنغان مىسكىن نامراتلارنىڭ ئاھى ياڭراپ تۇرىدۇ. بۇ يەردىكى باي ئەمەلىيەتتە ئەمەلداردۇر. ئەمەلدار بولغاندىمۇ چىرىكلەشكەن، نامراتلارنى سېغىپ ھالىنى قويمىغان ئەمەلداردۇر. پۇقرا ھەقىقەت ئىزدەپ دەۋا قىلىدۇ. دەۋاسى جاۋابسىز قالىدۇ. ئەمەلدار ئەمەلدارنىڭ يىغىنىنى يىغلايدۇ. پىچاق سۆڭىكىگە يەتكەن ئاجىز ئەل - رەئىيەت ئاخىرى «گاچا بولسىمۇ باينىڭ بالىسى سۆزلىسۇن» دەپ قېيىداپ پېشىنى قېقىپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئۇ ئۇزۇن مۇددەتكىچە ئەدلىۋ - ئادالەت تەمە قىلدى. ئېرىشەلمىدى. ئۆزىنىڭ مۇتەپەككۈرى ئابدۇللا قاھار مۇنداق دەيدۇ: «خەلق پارخور ئەمەلدارنىڭ يۈزىگە تۈكۈرىدۇ. لېكىن بۇ ئەمەلدار بىلەن خەلقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈمەت ئۈستىلى بولغاچقا، بەزى ھاللاردا تۈكۈرۈك پارخورنىڭ يۈزىگە يېتىپ بارماي، ئاشۇ تەۋەررۈك ئۈستەلگە چۈشىدۇ.»

سېنىپ تامغىسى بېسىلغان «گاچا بولسىمۇ باينىڭ بالىسى سۆزلىسۇن» دېگەن بۇ ماقالىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئانچە ئەھمىيىتى قالمىغاندەك تۇيۇلسىمۇ، بىراق، دەۋا - دەستۇرلىرى چىرىك ئەمەلدارلارنىڭ تارتىمىسىدىن چىقمايۋاتقان مەزلۇم پۇقرالارنىڭ يەنىلا مەۋجۇتلۇقىنى ئويلىغىنىمىزدا، بۇ ماقالىنىڭ ئەھمىيىتى تېخى تەلتۈكۈس يوقالمىغاندەك تۇيۇلىدۇ. بىراق، «باينىڭ گاچا بالىسى سۆزلىسە ئۇنى كىمچۈشەنەر» دەپ تەشۋىشكە چۈشۈپ قېلىشىمىز تەبىئىي. لېكىن، بىر كۈنلەر كېلىپ گاچا بايۋەچچىنىڭ چۈشىنىكىسىز تاۋۇشلىرىنى تۇيۇقسىزلا ھەقىقەتكە ئايلىنىپ قالمايدۇ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ شۇنىڭدىن قارىغاندا بۇ ماقالىنى توغرا دەپ قول كۆتۈرىدىغانلار يەنىلا كۆپ چىققۇدەك.

«غەربكە ساياھەت» فىلىمىدىن بەزى رېئال مەسىلىلەرگە جاۋاب ئىزدەش مۇمكىن. ئالۋاستىلار تۈرلۈك ھىيلە - نەيرەڭلەر بىلەن راھىب تاڭسىڭغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان چاغدا ئۇ خەۋپنى ھېس قىلالمايلا قالماي چەمبىرەك ئەپسۇنى ئوقۇپ سۇن مايمۇننى جازالايدۇ. سۇن مايمۇن ئامالسىزلىق ۋە غەزەپ ئوچاقلرىدا كۆيىدۇ. ھەتتا قوغلىنىدۇ. خەتەر كەلسە چاقىرتىلىدۇ.

بىر قىسىم ئەمەلدارلار ئىچىدە ئەمەلدارلىق قالىپى كىيىپ، سۈر - ھەيۋە كۆرسىتىدىغانلارمۇ خۇددى تاڭسىڭغا

ماتېرىياللاردىن كۆرگەنمەن.

ھەممە نەرسىنىڭ تەۋەلىكى ئېنىق ئايرىلىۋاتقان جەمئىيەتتە، زور بىر تۈركۈم باشقۇرغۇچىلار قوشۇنى بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ تۆۋىنى گۈرۈپپا باشلىقى. چىرىكلەشكەن گۈرۈپپا باشلىقى بىلەن ئۈچەكشىپ قالسىڭىزمۇ ئىچىڭدىن قان كەتكۈزۈۋېتىلەيدۇ. ئۇنىڭ كۆزۈڭگە تىكىلىشىدىن «توختاپ تۇر، ماۋۇ ھوقۇق بىلەن نوخلاڭنى ئېلىپ قويىمىسام گۈرۈپپا باشلىقى بولماي كېتەي» دېگەن ئىپادىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

ئەينى چاغدا بىر فىرانسىيەلىك پىروپىسسور جۇڭگوغا زىيارەتكە كېلىپ مەلۇم ئالىي مەكتەپتە لېكسىيە سۆزلىمەكچى بولىدۇ. ئۇ پىروپىسسور بولۇشتىن سىرت مەلۇم ئالىي مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئىدى. يىغىن رىياسەتچىسى ئۇنى «پالانچى ئەپەندى پۈكۈنچى مەكتەپنىڭ مۇدىرى» دەپ تونۇشتۇرغاندا ھېلىقى چەت ئەللىك ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ «ياق، ياق، مەن پىروپىسسور» دەپ ئېتىراز بىلدۈرىدۇ. ئۇ دېمەكچىكى، مەن ئىلمىي ئادەمەن. مېنىڭ ئەمەل تۇتۇشۇم باشقا ئىش. دېمەك، بۇ يەردە ئۆزگىچە بىر پىسخىكا ئەكس ئەتكەن. چەت ئەللىكلەر ھوقۇقنى مەسئۇلىيەت دەپ چۈشەنسە، جۇڭگودا بىر قىسىم ئەمەلدارلار ئۇنى ئىمتىياز دەپ چۈشىنىدۇ.

يەنە بىر قېتىم ئامېرىكىدىكى داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ مۇدىرى جۇڭگودىكى چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىغا زىيارەتكە كەلگەندە، بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ مۇدىرى ئامېرىكىلىق ئالىي مەكتەپ مۇدىرىدىن «مەكتىپىڭلار يىلدا قانچىلىك قوشۇمچە كىرىم قىلىدۇ؟» دەپ سورىدايدۇ. چەت ئەللىك مۇدىر ئىنتايىن بىئارام بولغان ھالدا: «مەكتەپ دېگەن ئىلمىي ئورۇن، ئۇ پۇل تاپىدىغان ئورۇن ئەمەس» دەپ ھېلىقى مۇدىرنى تەڭقىسلىقتا قويدۇ. ھېلىقى جۇڭگولۇق مۇدىرنىڭ سۆزىگە نۇرغۇن مەنە يوشۇرۇنغان. ئۇ «بىز تۈرلۈك يوللار بىلەن مەكتەپكە كىرىم قىلىمىز. ئەلۋەتتە مەندەك مۇدىرنىڭمۇ يانچۇقى بۇ نېسىۋىدىن كەم ئەمەس. سىز چەت ئەللىك مۇدىر بولغاندىكىن، تېخىمۇ كۆپ پۇل تېپىش شارائىتىڭىز باردۇ؟» دېمەكچى.

سوتسىيالىستىك شەرەپ ۋە نومۇس چاقىرىقىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى دەل ئاشۇنداق ئادىمى خىسلىتى سۇسلىشىپ كېتىۋاتقان كىشىلەرگە بېرىلگەن سىگنال. ئاچا يول ئېغىزىدا تۇرغانلار بۇ چاقىرىق ئارقىلىق ئۆزىگە

دىياڭنوز قويايلىدۇ. كۈنلاردا «ئادىمىلىك بىلەن ھاياتىيلىقنىڭ ئارىسى بىر قەدەم» دېگەن گەپ بار. ئەخلاق شۇنداق ئېسىل بايلىقىكى، ئۇ ئارقىلىق باي بولالىشىڭىز ناتايىن. لېكىن بۇ بايلىقنىڭ كۈچى بىلەن شەرىپلىك ھالدا بىر ئۆمۈر ئادەم دېگەن ماركىدا ياشىيالايسىز. سىز ناۋادا بىر قۇرۇلۇشچى بولسىڭىز ھەر بىر پارچە خىشىڭىز مەسئۇلىيەت بىلەن قوپۇرۇلسۇن. سىزنى ھېچكىم ماختىمىسىمۇ مەيلى. يىقىلىپ چۈشكەن بىراۋنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويغان بولسىڭىز رەھمەت تەمە قىلىپ كەتمەڭ. چۈنكى سىز ئادىمىلىك مەسئۇلىيىتىڭىزنى ئادا قىلىدىڭىز - دە! باشلىق بولسىڭىز ياكى كىچىككەن بولسىمۇ ئەمەلنىڭ سېپى تەگكەن بولسا، ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىڭىزنى ئادا قىلىشىڭىزلا بولىدۇ. خۇشامەت ۋە «بولاق» تەلەپ قىلمىغىنىڭىزنىڭ ئۆزى سىزنىڭ ئىلغارلىقىڭىزنى دەلىللەپ بېرىدۇ. قول ئاستىڭىزدىكىلەر ئالدىدا گىدىيىپ تۇرمىغىنىڭىزنىڭ ئۆزىلا سىزنىڭ ئادىمىلىك ماركىسىدىن تېخى ئايرىلمىغانلىقىڭىزنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

باشقۇرۇش، باشقۇرۇلۇش مۇناسىۋىتى مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئەمەل مەۋجۇت بولىدۇ. شۇنىڭدەك ئەمەل ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەر ئۈزۈلمەيدۇ. ھوقۇقنى ئادىل يۈرگۈزگەندە، ئاندىن خەلقنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئىرادىسىنى ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ.

گەپنىڭ ئۈچىنى ھېلىقى مومايغا قايرىسام، بۇ توك باشقۇرغۇچى توخۇنى يېدىمۇ دەيلى، لېكىن دەككە - دۈككە ئىچىدە باشقىلاردىن يوشۇرۇنچە يېگىنى ئېنىق. مەن پەقەت بىرلا ئىشتىن ئەنسىرەيمەن. يەنى شۇ جىددىچىلىك ئىچىد ئۇ توخۇنىڭ بىرەر تال ئۈستىخىنىنى يۇتۇۋېلىپ، گېلىد تۇرۇپ قېلىپ ئۆلۈم ھادىسىسى كېلىپ چىقىپ قالسا كىم ئىگە بولىدۇ؟ ئۇ چاغدا ھېلىقى توك سائىتى ئورنىتىلمايدۇ. موماي قاراڭغۇدا قالىدۇ. ناۋادا ئۇ مومايمۇ ئاشۇ قاراڭغۇچىلىقتا ئۆلۈپ كېتىپ قالسا يېڭى دەۋرنىڭ ئىللىقلىقىنى ھېس قىلالماي كېتىپ قالىدۇ. ئۇ ھالدا توكچىغا توك سائىتى ئورنىتىش ھوقۇقىنى بەرگەن يېڭى دەۋرگە قانداقمۇ يۈز كېلەلەيدۇ. بۇ نېمىدېگەن ئەپسۇسلىنارلىق ئىش - ھە!

ئاپتور: قۇمۇل ۋىلايەتلىك ئىقتىسادىي ئۇچۇر مەركىزىدە

بۇ ساننىڭ مەسئۇل كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن؛ تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ھەببۇللا مۇھەممەت؛ كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن، گۈلنار رۇستەم (تەكلىپلىك).

قەلب چىراغلىرى

- ▲ ئانا ئارزۇسى ئامانلىق، ئاتا ئارزۇسى ئادىللىق.
- ▲ ئانىسىز ئائىلىدە ئاش، ئاتىسىز ئائىلىدە ئات بولماس.
- ▲ يىلتىزى كۆپ دەرەخنىڭ نوتىسى، بىلىمى كۆپ ئادەمنىڭ نۇتقى ياخشى.
- ▲ بالاڭنىڭ بوي - بەستىنى بويىدىن، ئەقىل - ھوشىنى ئويىدىن بىل.
- ▲ ياخشى پەزىلەتلىك ئادەم بىرى كۈن پاتقاندىن كېيىن، يەنە بىرى كۈن چىقماستىن بۇرۇن باشقىلارنىڭ ئىشىكىنى قاقماس.
- ▲ قايسى مەخلۇقنىڭ باش - ئايىغىغا چۈن كۆپ ئولشۇۋالغان بولسا، شۇ مەخلۇقنىڭ رىزقى - نېسۋىسىنىڭ تۈگەۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر.
- ▲ ئاتا - ئاناڭنىڭ بىلىم سەۋىيەسىنى بىلمەكچى بولساڭ ئۆز ئىسمىڭنىڭ مەنىسىنى سوراپ باق.
- ▲ يات جىنسلىقلارنىڭ بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىشى ئاشقىلىقنىڭ (مۇھەببەت) ئىپادىسىدۇر.
- ▲ ئالدىراڭغۇ ئادەمنىڭ يۈرىكى، سۆرەلمە ئادەمنىڭ بۆرىكى ئىتتىك كاردىن چىقىدۇ.
- ▲ چەۋەنداز مىنگەن ئاتنى مىنمەن دېگەن ئادەم - بىر بولسا ئاتنى، بىر بولسا ئۆزىنى كاردىن چىقىرىدۇ.
- ▲ ناتونۇشتىن يول سورىما، نامەردتىن پۇل.

- ▲ شەھەر ئادەمنىڭ كۆزىنى ئېچىپ جىگىرىنى يىگىلتەر، سەھرا ئادەمنىڭ ئېغىزىنى ئېچىپ يۈرىكىنى يىگىلتەر.
- ▲ ئايالى ھۇرۇن ئەرنىڭ بېشى، ئېرى ھۇرۇن ئايالنىڭ قورسىقى تولا ئاغرىيدۇ.
- ▲ بەگنىڭ كىيىمى، دەڭچىنىڭ تېمى ساق تۇرماس.
- ▲ بالىلىق خوتۇن كۈندۈزى، بالىسىز خوتۇن كېچىسى غەمكىن ياشار.
- ▲ بىر بالىنى باقماق بىر توپ پادىنى باقماقتىن قىيىن.
- ▲ رەپىقىسى يوق ئەر ئەمەس، رەقىبى يوق ئەر - ئەر كەك.
- ▲ لەقەمسىز يىگىت «يىگىت» ئەمەس، لەقەملىك قىز «قىز» ئەمەس.
- ▲ ھايۋاننىڭ قىلىقىنى قىلغان ئادەم ئەقىلسىز، ئادەمنىڭ قىلىقىنى قىلغان ھايۋان ئەقىللىقتۇر.
- ▲ ئانىسى پاكىزنىڭ قىلىقى تاتلىق، ئاتىسى پاكىزنىڭ تىلى.
- ▲ گەپنىڭ يامىنى غەيۋەت - شىكايەت قىلىش، ئىشنىڭ يامىنى پىت - سىركە بېقىش.
- ▲ بوۋاقنىڭ يىغلىشى ئاچلىقتىن، بوۋاينىڭ يىغلىشى خارلىقتىن.
- ▲ ئاتا - ئاناڭنىڭ پېشىنى سىلا، بالىۋاڭنىڭ پېشىنى سىيلا.
- ▲ بۇزۇقنىڭ كۈسىرى، بۇدۇشقاڭنىڭ كوزىرى تولا.
- ▲ ئوغلۇڭنى ھېساب - كىتابچى، قىزىڭنى ئىنساب - دىيانەتچى قىلىپ تەربىيەلە.
- ▲ ئىشنى چالا قىلىشقا كۆنۈك قىزنىڭ ئېشى كۆيۈك.

▲ ئايال كىشىنى بىر دۆلەت دېسەك، ئەخلاقى بىلەن كىيىم-كېچىكى ئۇنىڭ دۆلەت ھۇداپىئەسى؛ قابىلىيەت بىلەن ۋىجدانى ئۇنىڭ دۇنيادىكى ئورنى. — ئەمەتجان رېشىت تىكەن

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ماتېماتىكا فاكولتېتى 2008- يىللىق 2- سىنىپ.

تەپەككۈر تەرەپلىرى

▲ قۇياش نۇرى بەك كۈچلۈك بولسا كىشىنى بىئارام قىلىدۇ، بەك ئاجىز بولسا كىشىگە سوغۇق تۇيغۇ بېرىدۇ. ئىنسانلار ئارىسىدىكى مېھرى ۋە مۇھەببەتمۇ نورمال بولغىنى ياخشى.

▲ ھازىرقى بۇ كەسكىن رىقابەت دەۋرىدە كىشىلىك مۇناسىۋەت پوزىتسىيەسىمۇ كەسكىن بولۇشى كېرەك.

▲ بىز ھەمىشە بۇ دۇنيا ۋە كىشىلەر رەزىللىشىپ كېتىۋاتىدۇ دەپ قاقشىغان ۋاقىتتا، ئۆزىمىزنىڭمۇ بۇ رەزىللىكلەرگە قانچىلىك «تۆھپە» قوشۇۋاتقانلىقىمىزنى ئويلاپ قويايلى.

▲ باشقىلارنىڭ بارلىق دەرد - ھەسرەتلىرىنى ۋە كۆڭۈل سىرلىرىنى بىلىپ قېلىشنىڭ ئۆزى بىر ئاۋارچىلىقتۇر.

▲ توغرا، ۋاقىت ئاتقان ئوق، ئەمما تېخىمۇ توغرىسى شۇكى، ئاشۇ ئوقنى نىشانغا جايدا ئېتىش.

▲ بۇرۇن مېنىڭ ئىشەنچلىك ھەم جانجىگەر دوستلىرىم بار دەپ پەخىرلىنىپ يۈرگەن ئىدىم. بىراق ئاشۇ دوستلىرىمنىڭ تەقدىرىنىڭ ئەكسىچە ئېرىشىۋىدىم، مەن ئۈچۈن «جانجىگەر» ھېس قىلىدىم.

▲ بىر قېتىملىق ئۇقۇشماسلىق ۋە زىددىيەتتىن كېيىن، ئۆزىڭىزدىمۇ قانچىلىك مەسئۇلىيەت بارلىقىنى ئويلاپ باقتىڭىزمۇ؟

▲ باشقىلارغا قانچە موھتاج بولۇپ ياشىغانسىرى تىل شۇنچە قىسىلىدۇ.

— گۈلزىيا مۇستاپا

ئاپتور: شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى مۇزىكا فاكولتېتى 2008- يىللىق مۇزىكا مائارىپى سىنىپى ئوقۇغۇچىسى.

* * *

▲ تەمە خالتىسىنى ھېچكىم تىك تۇرۇپ يۈدەلمەيدۇ. ▲ ئۆزۈڭ قىلالمىساڭ قىلغان ئادەملەرنى ماختاشقا مەجبۇر بولىسەن.

▲ شەپە ئويقۇڭنى، ئىزدىنىش ئەقلىڭنى، ئويلىنىش تەپەككۈرىڭنى ئاچىدۇ.

▲ تولا يول تاللىساڭ، ماڭغان ئىزلىرىڭنى تاپالمايسەن. ▲ ھەرىكەت بەدەننى، تەپەككۈر ئەقلىنى، جاسارەت روھىنى چىنىقتۇرىدۇ.

▲ كالا چىراغقا، ئىلىم - پەن نۇرغا، ئەقىل توڭقا ئوخشايدۇ.

▲ مەسىلىنى چۈشىنىدىغانلار كۆپەيسە، ئۇنىڭغا كۆڭۈل

▲ بىراۋنىڭ قەدىمىگە ئەمەس قەدىمىگە ئىشەن. ▲ پۈتۈڭغا تىكەن كىرسە ئايىغىڭدىن كۆرمەي كۆزۈڭدىن كۆر. ▲ سېمىزنىڭ يۈرىكى، ئورۇقنىڭ ئۆپكىسى تېز سېسىيدۇ. ▲ ئىلگىرى ئازارلىشىپ قالغان ئادىمىڭ ئاش سۇنسا قوبۇل ئەتسەڭمۇ يېيىشكە ئالدىرما، چۈنكى، ئۇ ئاشقا زەھەر ئارىلاشمىغان بولسىمۇ، تۈكۈرۈك ئارىلاشقانلىقى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن.

— ئابدۇغېنى تۇغرىۋەلىپكەن

ئاپتور: ئۈرۈمچى «تۇغرىۋەلىپكەن» كىتابخانىسىدا.

تەپەككۈر تامچىلىرى

▲ ئادەمگە ئادىمىيلىك دەرىجىسىدە مۇئامىلە قىلىدىغانلار ھەقىقىي ئېسىل ئادەملەردۇر.

▲ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىدىيەسىنى ئۆلتۈرگەن ئوقۇتقۇچى - ئەڭ چوڭ جىنايەتچى.

▲ پۇل - مېلىڭنىڭ ئازلىقىدىن مەيۈسلەنمەي، ھەمراھىڭنىڭ دىتسىزلىقىدىن مەيۈسلەن.

▲ ئەمەلدارنىڭ بېلىنىڭ چوڭلۇقىنى ئەمەس، بىلىمىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى چوڭ بىل.

▲ ئايالى تەرىپىدىن ئىناۋىتى تۆكۈلگەن ئەر بىر بولسا ئەڭ بىچارە ئەر، بىر بولسا ئەڭ ناچار ئەر.

▲ ياشاش نېسىپ بولغان بىر كۈن سىزگە بېرىلگەن ئەڭ كاتتا مۇكاپات.

▲ يالغۇز ئولتۇرۇپ ئېزىلىپ يىغلىغانلاردىن سوراپ باق، ئۇ چوقۇم ئەڭ قەدىرلىك نەرسىدىن ئايرىلىپ قالغان.

▲ تىلەكنىڭ مۇرادقا يەتمىكى قىيىن، يەتسىمۇ مەنزىلى كىيىن.

▲ كۆڭلۈڭ ئاق بولسا يولۇڭغا چىراغ كەتمەس. ▲ ئېتىڭ ئۆلۈپ، ھارۋاڭ سۇنسىمۇ، سەن ماڭدىغانغا يول ئىزدە.

— پاشاگۈل تۇرسۇن

ئاپتور: قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيە يامانىيار يېزا گەمساڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە.

تۇرمۇش ھاسىلاتلىرى

▲ ھايۋانلار تەبىئەت ئاتا قىلغان ئۇزۇقلۇقنى تالاپ بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلىشىدۇ، ئادەملەر بولسا ئۆزلىرى ياساپ چىققان پۇل، ھوقۇقنى تالىشىپ بىر - بىرىگە ھۇجۇم قىلىشىدۇ.

▲ چىراغ بەك ئېگىز ئېسىلىپ قالسا، يورۇقى تۆۋەنگە تولۇق چۈشمەيدۇ.

▲ ئەمەلدار سۆزلەپ چاۋاك كۈتەر، ئوقۇتقۇچى سۆزلەپ سوئال (كۈتەر).

بۆلىدىغانلار كۆپىيىدۇ. **▲ ساڭا ئىشىنىدىغان ئادەم، دەردىڭنى چۈشىنىدىغان ئادەمدۇر.**

▲ دەرد تۆككۈچە، تەر تۆك.

▲ تاماقنىڭ لەززىتى چايىناشتا، ئەقلىنىڭ لەززىتى ئويلاشتا.

▲ نەپىسى تاماغا يېقىن ئادەمنىڭ قولى بالاغا يېقىن.

▲ يۈزۈم چوڭ بولسۇن دېسەڭ، كۆزۈڭ چوڭ بولسۇن.

▲ «مىز» كۆپ يەردە، خاتالىققا ئىگە بولغىلى ئادەم چىقماي قالىدىكەن.

▲ شەكىلگە ئايلىنىپ قالغان ئىشنىڭ ھالاكىتى ئەڭ تېز، شۇنداقلا، باشقىلارغا ئېلىپ كەلگەن خەۋپ - خەتىرىمۇ ئەڭ كۆپ بولىدۇ.

▲ ياردەمگە ئىشەن، ئەمما تايىنىۋالما.

▲ رەھىم - شەپقەتنى قانداق دە - پىرىنسىپىڭ ئۈستىگە قويۇشقا بولمايدۇ.

▲ ئادەملەرنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئىزدىنىشى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ھەممە ئادەمنى ئويۇمۇ ئوخشاش كۆرسەڭ، ئۇلارنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئىزدىنىشى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتكەن بولسىن.

▲ ئادەملەرنىڭ تىرىشچانلىقى نەزەرگە ئېلىنمىسا، قەدىر - قىممىتىنى ھېس قىلغىلى بولمايدۇ.

▲ يامان يولغا كىرىپ قېلىۋاتقانلارنىڭ كۆپى، جەمئىيەتكە ئۈمىدسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتقان ئادەملەرمەن دەيمەن.

▲ بىر ئەلنىڭ ئەڭ ئېغىر يۈكى بىكار تەلەپ نانقىپىلار.

▲ پۇلۇڭنى ئارىيەت بېرىپ تۇرساڭمۇ، قىلىدىغان ئىشنىڭ ئارىيەت بېرىپ تۇرما.

▲ تەقدىر ئادەمنىڭ زۇۋۇلىسىنى ئەجىر - مېھنىتىدىن ئۈزىدۇ.

▲ راست گەپ - گەپنىڭ مېغىزى.

▲ ئوتلۇق يۈرەككە ساغلام ئەقىل بىلەن كۈچلۈك بىلەك دائىم كېرەك.

▲ قەدىمىڭ يېتەلمىسىمۇ، نەزىرىڭ يەتسۇن.

▲ قۇرۇق قازانغا چۈشكەن چۆمۈچ تورۇشىدۇ، مەنپەئەتى يوق ئىشتىن ھەممە ئادەم غودۇڭشىدۇ.

▲ چىش بىلەن كالىپۇكىڭنىڭ تىلىڭنى توساپ تۇرغانلىقى تىلىڭنى يىغىپ تۇر، دېگەنگە بېشارەت بولالايدۇ.

▲ مەسىلىنى قانچە بۇرۇن بايقاپ، تۈزىتىشكە كىرىشسەڭ، تارتىدىغان زىيىنىڭ شۇنچە كىچىك بولىدۇ.

▲ «تەلەي - پېشانەم» دېيىشكە ئامراق ئادەملەرنىڭ ھەممە ئىشىنى قىلىپ باققۇسى كېلىدۇ.

▲ گەپ - سۆزنىڭ توغرا - خاتالىقىغا تازا ئىشەنچ قىلالمايدىغان ئادەملەر ھەممە گەپنى دەپ باققۇسى كېلىدۇ.

▲ ھەممە نەرسىلەر تورلىشىۋاتىدۇ، ئەمما، ئۆيلەرنىڭ مورىسى تېخىچە تورلاشقىنى يوق. دېمەك، ھەركىمنىڭ مورىسى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە بولىدۇ.

▲ ئاچچىق كۈلكىنىڭ يېشى يۈرەكتە ئاقىدۇ.

▲ كىتابنى كالىغا، ناننى قورساققا تېڭىپ قويغاننىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق. ناننى يېگۈچە قۇۋۋىتىنى، بىلىمنى ئۈگەنمىگۈچە ھېكمىتىنى بىلگىلى بولمايدۇ.

▲ بىلىمگەن ئادەمنىڭ مەسىلىنى ھەل قىلمەن دېگىنى، گەپدانلىق قىلغىنى خالاس.

▲ ياسىق ئادەملەرنىڭ ئىزدىن سېسىق پۇراق كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭغىنىڭ، سېسىقچىلىقتا ماڭغىنىڭدۇر.

▲ پەزىلەت قەلبىنىڭ جۇلاسى.

▲ يىلان تېرە تاشلىسىمۇ ئۆز تەبىئىتىنى تاشلىمايدۇ.

▲ ئادەمنىڭ قەلبىنى ماڭغان ئىزدىن بىلگىلى بولىدۇ.

▲ يالغان مال سىناقىتىن، يالغانچى سوراقتىن قورقىدۇ.

▲ خاتالىق تۈزىتىشكە، تۈزىتىش كۆزىتىشكە موھتاج.

▲ خاتانى توغرا قىلىپ بەرگەن رەك، ئاخىرى سېنىڭ يۈزۈڭنى قارا قىلىپ بوياپ چىقىدۇ.

▲ ئەخلاق جەمئىيەتنىڭ مەنبۇى چىرىغى.

▲ يالغان گەپ سوراق يەتمىسە ئەپلىشىدۇ، سوراق يەتسە، بوغۇزۇڭغا كەپلىشىدۇ.

▲ مېھرى - مۇھەببەت، ئىشەنچ - ساداقەت كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن يەرگە شەيتان ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.

▲ ۋاقىت ئىسراپچىلىقى، ئەمەلىيەتتە ئەقىل ئىسراپچىلىقىدۇر.

▲ ساختا نەرسە ھالقىلىق پەيتتە چانغاندەك، يالغان دوستلۇقمۇ ھالقىلىق پەيتتە چاندىدۇ.

▲ كەمچىلىكىڭنى سۆزلەتمىگەنلىكىڭ ئۇششۇقۇقۇڭ.

▲ جىسمانى كېسەللىكنىڭ ئاغرىقىنى بىر ئادەم (بىمار)، مەنبۇى كېسەللىك (ئىللەت) نىڭ ئاغرىقىنى ئائىلە ۋە جەمئىيەت تارتىدۇ.

▲ تەلەي - نامەلۇم بەخت.

▲ يامانلىق كۆپ يەردە زاۋاللىق كۆپ بولىدۇ،

▲ تىلى بىلەن دىلى بىر بولمىغان ئادەم، خەق كۆرگەندە تىلىدىكىنى، خەق كۆرمىگەندە دىلىدىكىنى قىلىدۇ.

▲ نېمە دېيىشىنى بىلىمگەن ئادەم ئۇزۇنغىچە سۆزلەپ كېتىدۇ.

▲ مۇھەممەتجان ئابدۇغەنى

ئاپتور: كېرىيە ناھىيەلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىدىن.

ئاچچىق تىنىقلار

▲ زىيادە تەكىتلەنگەن ئىنتىزام ئوقۇغۇچىلارنى جۈرئەتسىز قىلىپ قويىدۇ.

▲ كەلگۈسۈڭگە سېغىنساڭ ئۆتمۈشۈڭنى چەتكە قاقما.

▲ ھاياتنىڭ چىرىغى غەپلەتتە ئۆچەر.

▲ گېپى تۈز كىشىدىن ھەممە ھېيىقىدۇ، غىلجىڭ كىشىدىن ھەممە زېرىكىدۇ.

▲ ئويلىغىنىڭنى سۆزلەپ بېقىشقا جۈرئەت قىلساڭ، ئۇنى قىلىشقا رىغبەت تاپسىن.

▲ ئاجىزغا يۆلەك بولساڭ باتۇرغا ئايلىنىدۇ.

▲ كىشىنى ئويلىنىدۇرالمىغان ھېكمەت - ئۇيغۇغا زورلايدىغان ساماۋى چۆچەكتەك ئادەمنى غەپلەتكە باشلايدۇ.

▲ تىرىشچان ئوقۇغۇچى بىلگىنىنى ئۆگىنىدۇ، ئەقىللىق ئوقۇغۇچى بىلىمىگىنىنى (ئۆگىنىدۇ).

▲ ھۆرمىتىڭ ئۈچۈن قۇيۇلغان ھاراق ئىززىتىڭنى چۈشۈرىدۇ.

▲ مەي — گېلىڭدىن كىرىپ، تىلىڭدىن چىقىدۇ.

▲ غوجىسى تۈكۈرسە ئىتى تالايدۇ، غوجىسى سىلسا ئىتى يالايدۇ.

▲ كىم قىممىتىنى نېمىدىن ئىزدىسە، ئۇنىڭ قىممىتى شۇنىڭ بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

▲ دەردەننىڭ دوستى بولغىچە، كەتمەننىڭ دوستى بول.

▲ ئىش باشلاشتا قەدىمىڭ كىچىك بولسا، ھەربىر قەدەمنى پۇختا باسالايسىن. ئەگەر، تۇنجى قەدىمىڭنى بەك چوڭ ئېلىۋەتسەڭ، جەزمەنكى ئۆزۈڭنى دەڭسىيەلمەي يىقىلىپ چۈشسەن.

▲ دۈشمەننىڭ سېنىڭ ئەڭ سادىق دوستۇڭكى، تىرىكەشسەڭ - نىشانىڭنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، چۈشكۈنلەشسەڭ پېشانىڭنى (تەقدىرىڭنى) كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

▲ مۇھەببەت شېرىن، شېرىنلىكى ئۇنىڭ پاكلىقىدا، مۇھەببەت لەززەتلىك، لەززىتى ئۇنىڭ ساپلىقىدا.

▲ زۇلۇمغا تاشلانغان قەدەم، زاۋاللىققا ئېلىپ بارىدۇ.

▲ ئۈچۈپ باقمىغان قۇش ئوزۇق ئىزدەپ يەرنى تاتىلار.

▲ ئىزدىنىشتىن توختىغان ھايات ئېقىشتىن توختىغان ئېقىندەك تېزلا قۇرۇپ، ئىز - دېرەكسىز غايىب بولىدۇ.

▲ ئىگىسى گۇمانخور بولسا، ئىتىمۇ كۆرگەنلا ئادەمگە قاۋايدۇ.

▲ دەرەخنىڭ سايىسى ھامان قۇياشنىڭ قارشىسىدا بولىدۇ.

▲ قۇياش ئۆزىگە يۈزلەنگەنلەرنى سۆيىدۇ.

▲ سۆز تىلغا مېھمان، مېھماننى ئەدەپ ھەم ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۇزات.

▲ ئىشچان ئاشنىڭ قەدىرىنى قىلىدۇ، تىرىشچان بىلىمىنىڭ.

▲ بىلىم ئۆگەن، لېكىن، بىلىم ئۆگىنىشتىن بۇرۇن شۇ بىلىمنى نەگە ئىشلىتىشنى ئۆگەن.

▲ جاھان سېنىڭ مۈلكۈڭگە ئايلانغاندا، سەن جاھاننىڭ قۇلغا ئايلىنىسەن.

▲ سېنى خار قىلىدىغىنى قورسىقىڭنىڭ ئاچلىقى ئەمەس، بەلكى كۆزۈڭنىڭ ئاچلىقىدۇر.

▲ پەزىلەتلىك ئاتا - ئانىلارنىڭ قولىدىن ھىممەتلىك، ئىپپەتلىك ئوغۇل، قىزلار يېتىشىپ چىقىدۇ.

▲ سەن ئىشچان بولساڭ بالاڭ تىرىشچان. سەن يالقاۋ (ھۇرۇن) بولساڭ، بالاڭ ئاڭقاۋ (پەمىسز) بولىدۇ.

▲ باغنى چاتقال قاپلىسا، مېۋىلىك دەرەخلەرمۇ ياۋىلىشىپ كېتىدۇ.

▲ ھاياۋان يالاپ يۇنىدىغا ئېرىشەر، ئادەم يالاپ نېمىگە (ئېرىشەر)؟

▲ ئاشكارا ماختاش - يوشۇرۇن ھاقارەت.

▲ يۈچۈقى يوق تامدىن شامال ئۆتمەيدۇ، ئەيىبى ئاز

كىشى ماختاش كۈتمەيدۇ. ▲ بىكارغا ماختىماس قاغىنى تۈلكە، قورسىقى ئاچمىسا نە ھاجەت كۈلكە.

▲ سېنى ماختىغان كىشىگە قالغان بولغۇچە، ئۆزۈڭ ماختايدىغان كىشىگە تالغان بول.

▲ سېنى ماختاپ دالداڭغا ئۆتسە، ئۆزىنى ماختاپ ئالدىغا ئۆت.

▲ ئوقۇغۇچىڭنىڭ سېنىڭ تومۇرۇڭنى تۈتۈشقا ئۇرۇنۇشى ساڭا بولغان قىزىقىشىنىڭ باشلىنىشى، سەن بۇ قىزىقىشىنى مۇھەببەتكە ئايلاندۇرالساق، ئۇنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەلەيسىن.

▲ ئۆزلۈك ھەققىدە ئويلىنغان ۋاقىتىڭدا ئۆزگە ھەققىدىمۇ ئويلىنىشىڭ كېرەك، شۇندىلا ئۆزلۈكىڭنىڭ ئۆزگىدىن پەرقلىنىدىغان تەرىپى ھەم مەۋجۇت بولۇش شەرتى ھەققىدە مۇكەممەل چۈشەنچىگە ئىگە بولالايسىن.

▲ باشقىلارنىڭ ساڭا زىيادە ئېتىبار بېرىشى بىر بولسا سېنىڭ بەك قۇدرەت تېپىپ كەتكەنلىكىڭدىن بولسا، بىر بولسا سېنىڭ ئاجىزلاپ يوقىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭدىن دېرەك بېرىدۇ.

▲ چىچەكنىڭ رەڭگى مېۋىنىڭ تەمىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ.

▲ قىممىتىنى ھىممىتىدىن ياراتقان كىشى ئەڭ بەختلىك كىشى.

▲ قۇش ئېگىزلىگە نىسبىتى سايىسى كىچىكلەيدۇ، پەس ئۇچقان نىسبىتى سايىسى يوغىنايدۇ.

▲ قارا يۈزگە داغ چۈشمەيدۇ.

▲ سۆزنىڭ تەمى تىلدا، تىلنىڭ تەمى دىلدا.

▲ «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دىكى ئاچچىق - چۈچۈك غورىلار باشقىلارنىڭ نەزىرىدە توشىدەك كۆرۈنۈپ دىققىتىنى ۋە ھۆرمىتىنى قوزغىيالمىغىنى بىلەن شۇ مېۋىلەرنىڭ تەمىگە ئېغىز تەگكۈچىلەرنى تەپەككۈر جەھەتتىن لەززەتكە باشلاپ، بىر قىسىم «كاتتا» ئەسەرلەر تولدۇرالمىغان بوشلۇقلارنى تولدۇرۇپ، ئويغىتالمىغان ھېسسلارنى ئويغىتىپ، يېڭىچە ئىلھاملار قوينىغا تارتماقتا.

▲ ئۆز تەپەككۈرۈڭ ئارقىلىق ئۆزۈڭنى ناھايان قىلساڭ، باشقىلارنىڭ تەپەككۈرى ئارقىلىق ئۆزۈڭ بىلەن سىردىشىپ تۇرىسەن.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

▲ كاتتا ئەسەرلەر ئىجتىمائىي سورۇنلاردا قوللاردىن چۈشمىگەن بىلەن «تەپەككۈر مېۋىلىرى» دەرسخانا مۇنبەرلىرىدە، زاۋۇت - كارخانىلاردا، ھەتتا ئېتىز باشلىرىدىمۇ قوللاردىن - قوللارغا ئۆتۈپ سۆيۈپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولماقتا.

ئاپتور: يەكەن ناھىيە تاغاجى يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى.

مۇقىم بايراملار ۋە خاتىرىلەش مەزگىلى

5- ئاينىڭ 12- كۈنى خەلقئارا سېستىرالار بايرىمى .
5- ئاينىڭ 13- كۈنى جۇڭگو شەھەر، بازارلاردا سۇ تېجەش ھەپتىلىكى .
5- ئاينىڭ ئىككىنچى يەكشەنبە كۈنى ئانىلار بايرىمى (غەرب).

5- ئاينىڭ 15- كۈنى خەلقئارا ئائىلە بايرىمى .
5- ئاينىڭ 15- كۈنى خەلقئارا سۈت كۈنى .
5- ئاينىڭ 16- كۈنى جۇڭگو مېيىلەر كۈنى .
5- ئاينىڭ 17- كۈنى دۇنيا تېلېگراف كۈنى .
5- ئاينىڭ 18- كۈنى خەلقئارا مۇزىي كۈنى .
5- ئاينىڭ 22- كۈنى خەلقئارا جانلىقلار كۆپ خىللىشىش كۈنى .

5- ئاينىڭ 29- كۈنى خەلقئارا تىنچلىقنى ساقلاش خادىملىرى كۈنى .

5- ئاينىڭ 31- كۈنى دۇنيا تاماكا تاشلاش كۈنى .
دېھقانلار كالىندارى بويىچە 5- ئاينىڭ 5- كۈنى تاڭزۇڭزا بايرىمى .

6- ئاينىڭ 1- كۈنى خەلقئارا بالىلار بايرىمى .
6- ئاينىڭ 4- كۈنى تاجاۋۇزچىلىقنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىگۇناھ بالىلارنى قۇتقۇزۇش خەلقئارا كۈنى .
6- ئاينىڭ 5- كۈنى دۇنيا مۇھىت كۈنى .
6- ئاينىڭ 6- كۈنى دۇنيا كۆز ئاسراش كۈنى .
6- ئاينىڭ 8- كۈنى دۇنيا دېڭىز - ئوكيان كۈنى .
6- ئاينىڭ 12- كۈنى جۇڭگو مەدەنىيەت مىراسلىرى كۈنى .
6- ئاينىڭ 14- كۈنى دۇنيا قان تەقدىم قىلغۇچىلار كۈنى .

6- ئاينىڭ 15- كۈنى دۇنيا شامال ئېنىرگىيەسى كۈنى .
6- ئاينىڭ 17- كۈنى تۇپراقنىڭ قۇملشىپ كېتىشى ۋە قۇرغاقچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش دۇنيا كۈنى .
6- ئاينىڭ 20- كۈنى دۇنيا مۇساپىرلار كۈنى .
6- ئاينىڭ ئۈچىنچى يەكشەنبە كۈنى ئاتىلار بايرىمى (غەرب).

6- ئاينىڭ 23- كۈنى خەلقئارا ئولمىپىك كۈنى .
6- ئاينىڭ 25- كۈنى جۇڭگو مەملىكەتلىك يەر كۈنى .
6- ئاينىڭ 26- كۈنى خەلقئارا زەھەر چەكلەش كۈنى .
7- ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى قۇرۇلغانلىقىنى خاتىرىلەش كۈنى .

7- ئاينىڭ 4- كۈنى خەلقئارا ھەمكارلىق كۈنى .
7- ئاينىڭ 11- كۈنى دۇنيا نوپۇس كۈنى .
7- ئاينىڭ 11- كۈنى جۇڭگو دېڭىزچىلار بايرىمى .
7- ئاينىڭ 14- كۈنى دۇنيا تېتىقۇ ۋە مەزىزلىك تائاملار بايرىمى .
7- ئاينىڭ 18- كۈنى ماندىپلا خەلقئارا كۈنى .

1- ئاينىڭ 1- كۈنى يېڭى يىل بايرىمى .
دېھقانلار كالىندارى بويىچە 1- ئاينىڭ 1- كۈنى چاغان بولىدۇ، روزى ھېيت، قۇربان ھېيت ھەر يىلى 14 كۈن ياكى 15 كۈن ئەتراپىدا بۇرۇن كېلىدۇ .
2- ئاينىڭ 2- كۈنى دۇنيا بىنەم كۈنى (سۇلۇق يەر كۈنى) .
2- ئاينىڭ 14- كۈنى ئاشىق-مەشۇقلار بايرىمى (غەرب).

2- ئاينىڭ 20- كۈنى دۇنيا ئىجتىمائىي ئادىللىق كۈنى .
2- ئاينىڭ 21- كۈنى دۇنيا ئانا تىل كۈنى .
3- ئاينىڭ 3- كۈنى جۇڭگو قۇلاق ئاسراش كۈنى .
3- ئاينىڭ 8- كۈنى خەلقئارا ئەمگەكچى ئاياللار بايرىمى .
3- ئاينىڭ 12- كۈنى جۇڭگو كۆچەت تىكەش بايرىمى .
3- ئاينىڭ 15- كۈنى خەلقئارا ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتىنى قوغداش كۈنى .
3- ئاينىڭ 21- كۈنى خەلقئارا ئىرقىي كەمسىتىشنى تۈگىتىش كۈنى .

3- ئاينىڭ 21- كۈنى خەلقئارا نورۇز بايرىمى .
3- ئاينىڭ 21- كۈنى دۇنيا ئورمان بايرىمى .
3- ئاينىڭ 21- كۈنى دۇنيا ئۇيقۇ كۈنى .
3- ئاينىڭ 22- كۈنى دۇنيا سۇ كۈنى .
3- ئاينىڭ 23- كۈنى دۇنيا مېتېئورولوگىيە كۈنى .
3- ئاينىڭ 24- كۈنى دۇنيا تۇبېركۇلىوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش-داۋالاش كۈنى .

3- ئاينىڭ 25- كۈنى قۇللۇق تۈزۈم ۋە ئاتلانتىك ئوكياندىن ھالقىغان قۇل ئەتكەسچىلىكىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلار خەلقئارا كۈنى .

4- ئاينىڭ 1- كۈنى ئادەم ئالداش بايرىمى (غەرب) .
4- ئاينىڭ 2- كۈنى دۇنيا ئۆزىنى كەمسىتىش كېسىلى كۈنى .
4- ئاينىڭ 5- كۈنى چوكانتال بايرىمى .
4- ئاينىڭ 7- كۈنى دۇنيا سەھىيە كۈنى .
4- ئاينىڭ 17- كۈنى دۇنيا قاناشقا مايىللىق كېسىلى كۈنى .

4- ئاينىڭ 22- كۈنى دۇنيا يەرشارى كۈنى .
4- ئاينىڭ 23- كۈنى دۇنيا كىتاب ئوقۇش ۋە نەشر ھوقۇقى كۈنى .
4- ئاينىڭ 26- كۈنى دۇنيا بىلىم - مۈلۈك ھوقۇقى كۈنى .

5- ئاينىڭ 1- كۈنى خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى .
5- ئاينىڭ 4- كۈنى جۇڭگو ياشلار بايرىمى .
5- ئاينىڭ 8- كۈنى دۇنيا قىزىل كىرىست كۈنى .

- 7- ئاينىڭ 20- كۈنى دۇنيا ئاي شارى كۈنى.
- 8- ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى قۇرۇلغانلىقى بايرىمى.
- 8- ئاينىڭ 8- كۈنى جۇڭگو ئومۇمىي خەلق بەدەن چېنىقتۇرۇش كۈنى.
- 8- ئاينىڭ 9- كۈنى دۇنيا يەرلىك خەلقلەرنىڭ خەلقئارا كۈنى (بايرىمى).
- 8- ئاينىڭ 12- كۈنى خەلقئارا ياشلار كۈنى.
- 8- ئاينىڭ 19- كۈنى خەلقئارا ئىنسانپەرۋەرلىك كۈنى.
- 8- ئاينىڭ 30- كۈنى يادرو قورالى سىنىقىنى چەكلەش خەلقئارا كۈنى.
- دېھقانلار كالىندارى بويىچە 8- ئاينىڭ 15- كۈنى تاۋۇز چاغىنى.
- 9- ئاينىڭ 1- كۈنى يېڭى ئوقۇش يىلى كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 8- كۈنى خەلقئارا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 10- كۈنى جۇڭگو ئوقۇتقۇچىلار بايرىمى.
- 9- ئاينىڭ 14- كۈنى دۇنيا تازىلىق كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 16- كۈنى ئوزون قاتلىمىنى قوغداش كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 19- كۈنى خەلقئارا تىنچلىق كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 20- كۈنى جۇڭگو ئىستاتىستىكىسىنى ئېچىۋېتىش كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 20- كۈنى جۇڭگو چىش ئاسراش كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 21- كۈنى دۇنيا ياشانغانلار دېۋەتلىك كېسلى كۈنى.
- 9- ئاينىڭ ئۈچىنچى شەنبە كۈنى جۇڭگو ئومۇمىي خەلق دۆلەت مۇداپىئە كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 23- كۈنى خەلقئارا گاز - گاجىلار بايرىمى.
- 9- ئاينىڭ 26- كۈنى دۇنيا يۈرەك كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 27- كۈنى دۇنيا ساياھەت كۈنى.
- 9- ئاينىڭ 30- كۈنى خەلقئارا تەرجىمانلار كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭگو دۆلەت بايرىمى.
- 10- ئاينىڭ 2- كۈنى خەلقئارا تۇرالغۇ ئۆي كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 2- كۈنى خەلقئارا تىنچلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 4- كۈنى دۇنيا ھايۋانات كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 4- كۈنى خەلقئارا تەبىئىي ئاپەتنى ئازايتىش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 5- كۈنى خەلقئارا ئوقۇتقۇچىلار بايرىمى.
- 10- ئاينىڭ 7- كۈنى دۇنيا نامراتلارغا يۆلەك بولۇش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 9- كۈنى دۇنيا پوچتا كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 10- كۈنى دۇنيا پسخولوگىيە سەھىيە كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 11- كۈنى دۇنيا ئاغرىق توختىتىش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 14- كۈنى دۇنيا ئۆلچەم كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 14- كۈنى خەلقئارا ئاپەتنى ئازايتىش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 15- كۈنى خەلقئارا ئەمەللەر بايرىمى.
- 10- ئاينىڭ 16- كۈنى دۇنيا ئاشلىق كۈنى.

- 10- ئاينىڭ 16- كۈنى جۇڭگو ياشانغانلار بايرىمى.
- 10- ئاينىڭ ئىككىنچى چارشەنبە كۈنى خەلقئارا ئاپەت زىيىنىنى ئازايتىش كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 17- كۈنى نامراتلىقنى تۈگىتىش خەلقئارا كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 20- كۈنى دۇنيا ئىستاتىستىكا كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 24- كۈنى بىرلەشكەن دۆلەتلەر كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 24- كۈنى دۇنيا ئۈچۈر تەرەققىيات كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 25- كۈنى جۇڭگو ئېگىزگە چىقىش بايرىمى.
- 10- ئاينىڭ 28- كۈنى جۇڭگو ئەزەلەر ساغلاملىق كۈنى.
- 10- ئاينىڭ 31- كۈنى دۇنيا تىرىشچانلىق - ئىقتىسادچىللىق كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 8- كۈنى جۇڭگو ئاخباراتچىلار بايرىمى.
- 11- ئاينىڭ 9- كۈنى جۇڭگو ئوتتىن مۇداپىئەلىنىش كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 10- كۈنى دۇنيا ياشلار كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 12- كۈنى دۇنيا ئۆپكە ياللۇغى كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 14- كۈنى دۇنيا دىياپىت كېسلى كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 16- كۈنى خەلقئارا كەڭ قورساق بولۇش كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 17- كۈنى دۇنيا ئوقۇغۇچىلار بايرىمى.
- 11- ئاينىڭ 18- كۈنى خەلقئارا بالىلار كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 20- كۈنى ئافرىقا سانائەتلىشىش كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 21- كۈنى دۇنيا تېلېۋىزور كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 25- كۈنى ئاياللارغا زورلۇق قىلىش قىلمىشىنى تۈگىتىش خەلقئارا كۈنى.
- 11- ئاينىڭ 29- كۈنى پەلەستىن خەلقىگە مەدەت بېرىش خەلقئارا كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 1- كۈنى دۇنيا ئەيدىز كېسلى كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 2- كۈنى قوللۇق تۈزۈمنى بىكار قىلىش خەلقئارا كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 2- كۈنى جۇڭگو قاتناش بىخەتەرلىك تەشۋىقاتى كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 3- كۈنى خەلقئارا مېسىلەر كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 4- كۈنى جۇڭگو قانۇن - تۈزۈم تەشۋىقات كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 5- كۈنى ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈشنى ئارزۇ قىلغۇچىلار خەلقئارا كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 7- كۈنى خەلقئارا ئاۋىياتسىيە كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 9- كۈنى خەلقئارا چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 9- كۈنى خەلقئارا بالىلار رادىيو - تېلېۋىزىيە كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 18- كۈنى خەلقئارا يۆتكىلىپ ئولتۇراقلاشقانلار كۈنى.
- 12- ئاينىڭ 25- كۈنى روزدېستۋا بايرىمى.
- 12- ئاينىڭ 29- كۈنى (بىيولوگىيەلىك) جانلىقلارنىڭ كۆپ خىللىشىش خەلقئارا كۈنى.
- زۇنۇن باقى تەييارلىغان

بەنۇبىي جۇڭگوندا يىلتىز تارتقان ئۇيغۇرلار

ھىدايەت ياتتاق

قەدىمكى ئۇيغۇرلار (ھازىر يۇغۇرلار دېيىلىدۇ) دىن پەرقلىنىدۇ، مەيلا بەزىلىرىمىز تەرىپىدىن «سېرىق ئۇيغۇرلار» دەپ قارىلىۋاتقان بۇ «تۇغقانلار» بىلەن ئۆتكۈزۈم ۋە ئۇلارنىڭ سېغىنىشلىق سالىمىنى ئالغاج كەلدىم.

※ ※ ※

ئەڭ دەسلەپتە چىن زۇنۋاڭ، جىيەن ۋېن يازغان، ئابلەت نۇردۇن، جۈمەخۇن تەرجىمە قىلغان «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى» ناملىق كىتاب ئارقىلىق يۈزەكى خەۋەردار بولۇپ ھەر خىل تەسەۋۋۇر قىلغان بۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىغا ئۈرۈمچى - ۋۇخەن - چاڭدې - تاۋيۈەن لىنىيەسى ئارقىلىق پويىز، ئاپتوبۇسلار بىلەن 2010 - يىلى 13 - فېۋرال يەنى چاغاننىڭ ھارپا ئاخشىمى يېتىپ كەلدىم. بۇ كۈن خەنزۇ دېھقانلار كالىندارى بويىچە كونا يىلىنىڭ 30 - كۈنى بولغاچقا، يولدا كەلگىچە كۆرگىنىم ئۆزگىچە بىر بايرام كەيپىياتى بولدى. ھەممە يەردە قىقىزىل پانۇسلار ئېسىلغان، يېزىلاردا ئۆي ئەتراپىدىكى ئېتىز قىرلارغا ۋە يول بويلىرىغا قاتۇرۇلغان قەبرىلەر بېشىدا ئېتىلغان پوجا ئىزارى، يېقىلغان نۆكچا، شاملاردىن بۇ بايرامنىڭ نەقەدەر داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلۈشىدىنلىكى چىقىپ تۇراتتى. ماشىنا، ئاپتوبۇسلاردا كىشىلەر ئۆيلىرىگە ئالدىرايتتى، ھەممىسى يېڭى يىل (چاغان) ئۈچۈن تەييارلانغان تائاملارنى يېگەچ تۇغقانلىرى بىلەن تېزەك دىدارلاشماقچى بولاتتى.

چاڭدې شەھىرىگە قاراڭغۇ چۈشكەندە يېتىپ كەلگەچكە، تاۋيۈەن ناھىيەسىگە قاتنايدىغان ئاپتوبۇسلار ئاللىقاچان توختاپ كەتكەن بولۇپ قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالغان ئىدىم (ھارپا ئاخشىمى شەھەردە ياتاق تېپىشمۇ بىر ئاز تەس ئىدى). بۇ چاغدا يولدا كەلگىچە تونۇشۇپ قالغان بىر خەنزۇ سەپەرداشىنىڭ ئائىلە ئەزالىرى ئۆيىدە «يېڭى يىل

تارىخىنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىدا نەچچە يۈز يىللاردىن بېرى جەنۇبىي جۇڭگونىڭ خۇنەن، يۈننەن، گۇيجۇ، فۇجىيەن، گۇاڭدوڭ، بېيجىڭ ۋە شىمالىي جۇڭگونىڭ خېنەن قاتارلىق جايلارىغا بېرىپ ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار بار. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چاڭدې شەھىرى، تاۋيۈەن ناھىيەسى ۋە تاۋيۈەننىڭ فېڭشۇ ئۇيغۇر - خۇيزۇ يېزىسى، چىڭلىن خۇيزۇ - ئۇيغۇر يېزىسى قاتارلىق جايلارىدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، نوپۇسى (خۇنەندىكىلەرنىڭ) 10 مىڭدىن ئاشىدۇ. شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلاردىن پەرقلىنىدۇرۇش يۈزىسىدىن «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى» دەپ ئاتالماقتا. ئۇلارنىڭ ئۇ يەرلەرگە قانداق بېرىپ قالغانلىقى، ياقا يۇرتلاردىكى تارىخى قىسمەتلىرى، مەدەنىيىتىنىڭ قانداق ئۆزگىرىپ تۇرغانلىقى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى ھەممىمىز بىلىشكە تېگىشلىك مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرى، چۈنكى ئۇلارنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتتە تارىخىمىزنىڭ بىر قىسمى ۋە يەنە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ خەنزۇ مەدەنىيىتى بىلەن ئەڭ يېقىن ئارىلىقتىن ئۇچرىشىش، ئۆز ئارا قوبۇل قىلىش ۋە ماسلىشىش تارىخى بولۇپ، مەدەنىيەتلەر بىر - بىرىگە كۈچلۈك تەسىر قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە بىزنى ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىشقا ۋە مىللەتلەر ئارىسىدىكى چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە كېرەكلىك نۇرغۇن ئەمەلىي ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن مەن 2010 - يىللىق قىشلىق تەتىلىنى مانا مۇشۇ بىر مەھەل ئۈنۈملۈك قىلغان، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغانلىقتىن سېرىق رەڭنى ئۇلۇغلايدىغان گەنسۇدىكى

ئاساسىي ھەقسەت: يېڭى يىلنىڭ بېشىدا ئوخلاپ يامان چۈش كۆرۈپ قالساق يېڭى بىر يىلىمىز خەيرلىك بولماي قالمىسۇن دېگەن قاراش باركەن، يېڭى يىلنىڭ 1-كۈنى ئۆيىدىن چىقىمىسلىق، 2-كۈندىن باشلاپ ئاتا-ئانا ۋە چوڭلارنى، 3-كۈندىن باشلاپ تۇغقان، دوست-بۇرادەرلەرنى يوقلايدىغان ئادەتلەر بويىچە داۋاملىشىپ چاغاننىڭ 15-كۈنىدىكى پانۇس بايرىمى بىلەن ئاخىرلىشىدىكەن.

خۇندىن ئۇيغۇر، خۇيزۇلىرى بولسا بايرامنى ئۆزگىچە تەبرىكلەيدىكەن. «يېڭى يىل تائامى» مۇسۇلمانچە بولۇپ، خەنزۇلاردىن پەرقلىق ھالدا كالا گۆشىدىن تەييارلىنىدىكەن. ھارپا كۈنى قەبرىدە پوجاڭزا ئاتمايدىكەن، يېڭى يىل كېچىسى كۆپ قىسمى تۈنمەيدىكەن، قالغان چاغان ئۆتكۈزۈش ئادەتلىرى خەنزۇلار بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىكەن. دىنىي ئېتىقادى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ بايرام ئۆتكۈزۈش ئادەتلىرى ئاساسەن خەنزۇلاردىن پەرقلىنىدىكەن. كېلىشىمگە يولۇققان بۇنداق ئارىلاشما مەدەنىيەت ھادىسىسى مېنى تېخىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا ئىدى.

چاغاننى تىرىكچىلىك تۈپەيلى چىچىلىپ ھەر قاياقلارغا كەتكەن ئائىلە ئەزالىرىنىڭ جەم بولىدىغان، بىر-بىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان ۋە پەرزەنتلەر ئاتا-ئانىسىنى يوقلايدىغان پۇرسەت دېيىشكە بولىدۇ. بۇ بايرامنىڭ جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئائىلە مېھرىنى باغلاپ تۇرۇشتا ئوينايدىغان رولى ھەقىقەتەن زور. ئىچكىرىدە باشقا

رايونلارغا بېرىپ ئىشلەيدىغانلار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بايرام مۇناسىۋىتى بىلەن يىراقلارغا كەتكەن ئائىلە ئەزالىرى قايتىپ كېلىپ تۇرغاقچىلا ئائىلە، تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى نىسبەتەن نورمال ساقلىنىپ كېلىۋېتىپتۇ. (كۆپ قىسىم ئەر-ئاياللارنىڭ سىرتقا چىقىپ ئىشلىشى ۋە يىلاپ ئائىلىسىگە قايتماستىن كېلىپ چىقۇۋاتقان ئىجتىمائىي مەسىلىمۇ ئاز ئەمەس ئەلۋەتتە!) بۇ يەردىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلار بىلەن تېزىرەك دىدارلىشىشقا بولغان تەقەززالىق مېنى ئالدىراتقاچقا، چاغاننىڭ بىرىنچى كۈنى قاق سەھەردىلا چىخى بازىرىدىن ئاپتوبۇس بىلەن فېڭشۇ ئۇيغۇر-خۇيزۇ يېزىسىغا قاراپ ماڭدىم ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ يېزىغا كېلىپ، ئۆيلىرى ئىككى، ئۈچ قەۋەتلىك قىلىپ چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە سېلىنغان ئۇيغۇر مەھەللىلىرىدىن تونۇش سېپالارنى، ئەتراپتىكى باشقا مەھەللىلەر بىلەن پەرقلىق بەلگىلەرنى ئىزدىدىم. لېكىن بېشىغا بادام دوپپا كىيگەن بىر ئۇيغۇر بوۋاي ۋە ئۇيغۇرچە يېزىلغان بىر نەچچە ۋىتسكىدىن باشقا ئۇيغۇرلارغا خاس تاشقى بەلگىلەرنى

تائامى» راسلاپ تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان بولسىمۇ، ئالدىغا ئالغىلى چىققان ماشىنا بىلەن ئاۋۋال مېنى بارماقچى بولغان فېڭشۇ ئۇيغۇر-خۇيزۇ يېزىسىغا يېقىن يەردىكى چىخى بازىرىغا ئالغاچ كېتىپ ياتاققا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشى قەلبىمنى ھايانغا سالدى. بۇ يەردىكىلەر كونا يىلنى ياخشى كەيپىيات بىلەن ئۆزىتىپ يېڭى يىلنى يېڭىچە قىياپەت بىلەن كۈتۈۋېلىشنى ئىستىگەچكە، ھارپا ئاخشىمى ئۆز ئارا ۋە باشقىلارغا ئالاھىدە مېھرىبانلىق كۆرسىتىدىكەن.

ياتاققا ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، شۇنچە كەچ بولغان بولسىمۇ، چىراغنى ئۆچۈرمەي يېڭى يىلنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان ياتاق خوجايىنى بىلەن پاراڭلاشتىم. بۇ ياتاقنى ئاچقانلار تاۋيۈەن ناھىيەسى فېڭشۇ ئۇيغۇر-خۇيزۇ يېزىسىدىن كۆچۈپ چىققان بىر خۇيزۇ ئائىلىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭمۇ ھەر

خىل تائاملارنى راسلاپ ياتاقنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى زالغا تىزىپ قويۇپ يېڭى يىلنىڭ كىرىشىنى كۈتۈشى مېنى ئەجەبلىنىدۇردى، چۈنكى مېنىڭ بىلىشىمدە خۇيزۇلار مۇسۇلمان، مۇسۇلمانلار چاغان ئۆتكۈزمەيتتى. لېكىن پاراڭلىشىشىمدىن مەلۇم بولدىكى، بۇ يەردىكى خۇيزۇ، ئۇيغۇرلارمۇ بۇ بايرامنى ئوخشاشلا داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈشىدىكەن. بۇ يەردە يەنە مىللەتلەر ئارا نىكاھ ئومۇملاشقان بولۇپ، بىر ئائىلىدە ئوخشىمىغان مىللەت ئەزالىرىنى تاپقىلى بولىدىكەن. ياتاق ئاچقان خۇيزۇ موماي (ئانىسى ئۇيغۇر كەن) نىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئاياللىرى خەنزۇ بولغاچقا، ئۇنىڭ

ئۈستىگە جەنۇبىي جۇڭگودىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇلار ئەتراپتىكى چوڭ مۇھىتقا ماسلىشىپ بۇ بايرامنى «پەسىل بايرىمى» دەپ قارىغاچقا ئۆرپ-ئادەت شەكلىدە ئاللىقاچان قوبۇل قىلغانىكەن.

چاغان ھارپا كۈنى رەسمىي باشلىنىدىغان بولۇپ، خەنزۇلار بىلەن بۇ يەردىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆتكۈزۈش ئۇسۇلىدا مەلۇم پەرقلەر باركەن. خەنزۇلار ئادەتتە ھارپا كۈنى ئەجدادلىرىنى ئەسلەش يۈزىسىدىن قەبرىە بېشىغا چىقىپ پوجاڭزا ئېتىش، قەبرىدە چىراغ يېقىش، قەغەز پۇل كۆيدۈرۈش، ئۆيدە ياخشى يېمەكلىكلەرنى راسلاپ ئائىلە ئەزالىرى يىغىلىپ غىزالىنىش ۋە تائاملارنى ۋاپات بولغان ئائىلە ئەزالىرىغىمۇ ئاتاش (يېڭى يىل تائامى تەييارلىغاندا ئەگەر شۇ ئائىلىدە بىر يىل ئىچىدە ۋاپات بولغان تۇغقانلىرى بولسا، ئۇلارغىمۇ غىزا تەييارلاپ چوكا سېلىپ قويىدۇ)، ھارپا ئاخشىمىدىن تاكى ئەتىسى تاڭ ئاتقىچە ئائىلە ئەزالىرى بىلەن بىللە تۈنەپ چىقىش (يېزىلاردا تۈنەيدىغانلار كۆپرەك، شەھەرلەردە ئازراق، ياشقا چوڭلاردا چىقراق، ياشلاردا ئازراق بولىدىكەن، تۈنەشتىكى

جۇيۈەنجاڭ باشقا جىڭشياڭ ۋىلايىتى تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ تۇتۇقى، جەنۇبىي تىنچىتقۇچى سانغۇن، ۋەلئەھدىنىڭ مۇشاۋۋىرى قاتارلىق مەرتىۋىلەرنى بېرىپ خۇگۇاڭ، چىنجۇ (يەر ناملىرى) تەرەپلەرنى ساقلاشقا قويدۇ. 1388-يىلىنىڭ ئاخىرى باشى ئۇرۇشتا ئۆلدى ۋە يارلىققا بىنائەن ھازىرقى خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چاڭدى شەھىرى شەرقىي دەرىۋازا تېشىدىكى خۇاڭلۇڭگاڭغا دەپنە قىلىندۇ.

جىيەن باشنىڭ ئوغلى جىيەن بەيجۇ ئاتىسىنىڭ ۋەزىپىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ جىڭشياڭ ۋىلايىتىگە تۇتۇق بولىدۇ. 1389-يىلى يارلىققا بىنائەن يۈننەن، گۇيجۇلارغا يۈرۈش قىلىپ كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن چىگرانى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن، ۋەلئەھدى مەرۇپ بېگى ۋە كېكەش بېگىلىكىگە تەيىنلىنىدۇ. ھەربىي يۈرۈشتىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا ئورغا (خەندەككە) چۈشۈپ كېتىپ قازا قىلىدۇ ۋە ئاتىسىنىڭ قېشىغا دەپنە قىلىنىدۇ.

جىيەن بەيجۇ ئۆلكىسىدىن كېيىن، مىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى ئۇنىڭ دادىسىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىنى، ئۆزىنىڭ جەڭ مەيدانىدا ئۆلگەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇنىڭ ئەۋلادىغا چاڭدىنىڭ باقاۋۇللۇقىغا (باش ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدار) ۋارىسلىق قىلىپ جىيەن تۇغلۇق قوشۇنىغا داۋاملىق قوماندانلىق قىلىپ چاڭدى، چىنجۇ، تاۋيۈەن (جاي ناملىرى) ئەتراپىدا يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلغاي، ۋۇلىڭ (ئىستراتېگىيەلىك ئورنى مۇھىم بىر جاي)نى قوغدىغاي، دېگەن مەزمۇندە بۇيرۇق قىلىدۇ.

جىيەن بەيجۇنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، چوڭى جىيەن چاڭيۇ، كىچىكى جىيەن چاڭلى ئىدى. جىيەن چاڭيۇ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا چاڭدىنىڭ باقاۋۇللۇق ۋەزىپىسىگە ۋارىسلىق قىلىدۇ، لېكىن ئۇ مەنسىپ تۇتۇشنى خالىمىغانلىقتىن ئىستىپا بېرىپ شىنجاڭغا قايتىپ لوپنۇر ناھىيەسىگە ماكانلىشىدۇ. جىيەن چاڭلى چاڭدى ۋە تاۋيۈەننىڭ تاغ-دەريالىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقتىن شۇ يەردە ماكانلىشىپ بالا-چاقىلىق بولىدۇ. جىيەن چاڭلى باشبۇغ ئىدى. ئاكىسى قايتىپ كەتكەندىن كېيىن 1404-يىلى ئۇ باقاۋۇللۇققا تەيىنلىنىدۇ. ئۇنىڭغا ئەسكەرلىرى بىلەن سەككىز خۇيزۇ ئورۇنباشار سەركەردە، 30 گېكتار يەر ۋە ئەسكەرلىرى ئۈچۈن 720 مو يەر بېرىلىدۇ.

1469-يىلىغا كەلگەندە جىيەن باشنىڭ 8-ئەۋلادى جىيەن شياڭ قاراچىلارنى قوغلاپ تۇتۇشتا پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدى، دېگەن سەۋەب بىلەن سول قول مېڭبېشىلىققا چۈشۈرۈلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئۇيغۇرلار تاكى 11-ئەۋلادقىچە چاڭدىنىڭ سول قول مېڭبېشى بولۇپ كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن (1569-يىلىدىن) كېيىن ئەمەل-ئىمتىيازىدىن مەھرۇم بولۇپ، ھەربىيلىكىنى تاشلاپ يەر تېرىپ دېھقانچىلىق قىلىش، سودا قىلىش، ئوقۇپ ئۆلىما بولۇش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ ھازىرغىچە 28-ئەۋلادقا قەدەم قويدۇ. [1]

دېمەك، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ يەردە ماكانلىشىپ قېلىشى

تاپالمىدىم. ھەممە ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا پانۇسلار ئېسىلغان، «بايلىق ۋە بەخت ئىلاھى» نى تەكلىپ قىلىدىغان قەغەزىلەر (چاغاندا ئىشكىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چاپلاپ قويدىغان، بايلىق، بەخت تىلەيدىغان خەتلەر يېزىلىدىغان قەغەزىلەر) چاپلانغان بولۇپ، ئەتراپتىكى باشقا يېزىلاردىن پەرقلەنمەيتتى. ئاخىرى سوراپ يۈرۈپ فېڭشۇ ئۇيغۇر-خۇيزۇ يېزىسى خۇيزۇ-ئۇيغۇر كەنتىدىكى مۇسۇلمانچە رېستوران ۋە ياتاق ئاچقان بىر ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلىشىپ بۇلارنى ئاستا-ئاستا كۆزىتىشكە ۋە تارىخىنى ئەسلەشكە باشلىدىم:

ئۇيغۇرلارنىڭ خۇنەنگە ماكانلىشىش تارىخى

«خۇنەن ئۇيغۇرلىرى» ناملىق كىتابتىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، 1211-يىلى قوچۇ خانلىقى (بەزى مەنبەلەردە ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئېلى دەپمۇ ئېلىنغان)نىڭ خانى (ئىدىقۇتى) بارچۇق ئارتىپكىن بىلەن تۇتۇقى (باش ھەربىي ئەمەلدار) خەلىل غەربىي قىتانلارنىڭ قوچۇدىكى نازارەتچىسىنى ئۆلتۈرۈپ (بۇ مەزگىلدە قوچۇ خانلىقى قىتانلارغا بېقىندى ئىدى)، موڭغۇل قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ كۈنسىرى كۈچىيىۋاتقان تېمۇچىن (چىڭگىزخان)غا بەيئەت قىلىدۇ. تېمۇچىن بىر قىزىنى قوچۇ خانلىقىنىڭ خانىغا ياتلىق قىلىدۇ ۋە قوچۇ خانىنى 5-ئوغلۇم دەپ ئاتايدۇ. خەلىل ئۇرۇشتا باتۇر بولغاچقا، تېمۇچىن ئۇنى ھۇجۇمچى سانغۇنلۇققا تەيىنلەپ قول ئاستىدىكى مۇسۇلمان قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى قىلىدۇ، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى موڭغۇللار قۇرغان يۈەن سۇلالىسىدە ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا ئەمەلدار بولۇپ كېلىدۇ. 14-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە يۈەن سۇلالىسى يوقىلىپ مىڭ سۇلالىسى باش كۆتۈرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا مىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى جۇيۈەنجاڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن «ياتلارنى ياتلارنىڭ قولى ئارقىلىق تىزگىنلەش» سىياسىتىنى قوللىنىپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئىچىدىكى ھۆكۈمرانلارنى سىقىپ چىقىرىپ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى بىر قىسىم مۈلكىي ئەمەلدارلارنى ئىشقا قويدۇ. خەلىلنىڭ ئەۋلادى بولغان باشنى پايئەخت يەنجىڭ (ھازىرقى بېيجىڭ)نىڭ باشبۇغى (ھەربىي قوماندان)، زېمىن كېڭەيتىش قورشاۋۇلى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. ئۇ باشنىنىڭ ئۇرۇشلاردا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى مۇكاپاتلاپ ئۇنىڭغا «تىنچىتقۇچى، يوقانقۇچى» دېگەن مەنىدىكى «جىيەن» (奠) (كېيىنچە 奠گە ئۆزگەرگەن) دېگەن فامىلىنى ئىنئام قىلىدۇ ۋە ئاسراندى قىزى مەلىكە تۇيىنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلىدۇ.

جۇيۈەنجاڭ بىر تەرەپتىن باشنىنىڭ تۆھپىسىنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ يۈز ئۆرۈپ موڭغۇل ھۆكۈمرانلىرى تەرىپىگە ئۆتۈۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇنى مەقسەتلىك ھالدا جەنۇبىي جۇڭگو (چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار: خۇنەن، خۇبېي، گۇاڭدوڭ، فۇجىيەن، يۈننەن، گۇيجۇ... قاتارلىق جايلار)غا يۆتكەيدۇ. 1373-يىلى

تەقدىرنىڭ چاقچىقىدەك بىر ئىش بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى، ئەينى چاغدا ئۇلار بۇ يەردە مەڭگۈ تۇرۇپ قېلىشنى ئويلاپ باقمىغان ئىدى.

ئۇنداقتا ئۇلار بۇ يەرگە ماكانلاشقاندىن كېيىن قانداق قىسمەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى؟ مەدەنىيەتتە قانداق ئۆزگىرىشلەر بولدى؟ ھازىرقى ئەھۋالى قانداق؟ دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىش ئىستىكى بۇلار توغرىلىق ئىزدىنىشىمگە سەۋەب بولدى.

«مەدەنىيەت» دېگەن ئاتالغۇغا ھەر خىل ئېنىقلىما بېرىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئىنسانشۇناسلىق ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئۇقۇم. ئۇ ئۆزگەرمەيدىغان مۇقىم ھادىسە بولماستىن، بەلكى، ئىجتىمائىي مۇھىت، ئائىلە، تەلىم - تەربىيە، ئىقتىسادىي ئەھۋال، باشقا مەدەنىيەتلەر بىلەن ئۇچرىشىش قاتارلىق ۋاسىتىلەر تەسىرىدە ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ.

ھاكىمىيەتنىڭ ئالمىشىپ تۇرۇشىغا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ تەقدىرىمۇ ئۆزگىرىپ تۇرغاچقا، 1372-يىلى چاڭدىي، تاۋيۈەندە ماكانلاشقاندىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان 638 يىللىق ئۆزگىرىشنى جۇڭگونىڭ بېسىپ ئۆتكەن دەۋرلىرى يەنى مىڭ سۇلالىسى (1368~1644)، چىڭ سۇلالىسى (1644~1911)، مىنگو دەۋرى (1912~1949) ۋە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى دەۋر قاتارلىق ۋاقىت بۆلەكلىرى بويىچە بۆلۈپ، نوپۇس، ئېتىقاد، نىكاھ ۋە باشقا ئۆرپ - ئادەت قاتارلىق جەھەتلەر بويىچە تەھلىل ئېلىپ بارىمىز.

ھەر قايسى دەۋردىكى نوپۇس ئۆزگىرىشى

يۈەن سۇلالىسى مەزگىلىدە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە بولۇپمۇ پايتەخت بېيجىڭدا ئۇيغۇر ئەمەلدار، ھەربىي ۋە سودىگەرلەرنىڭ ناھايىتى كۆپلۈكى مەلۇم. بېيجىڭدىكى «ئۇيغۇر ئەمەلدارلار مەھەللىسى (ۋېيگۇڭسۇن)» نىڭ مەخسۇس ناممۇ سۆزىمىزنى دەلىللەيدۇ. بەزى ماتېرىياللاردا دېيىلىشىچە، يۈەن سۇلالىسى مەزگىلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ بېيجىڭدىكى نوپۇسىلا نەچچە ئونمىڭدىن كۆپ بولغان. يۈەن سۇلالىسى ھالاكەتكە يۈزلىنىپ موڭغۇللار تۈركۈم - تۈركۈملەپ شىمال يايلاقلىرىغا چېكىنگەندە، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلاشقان ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمىنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەنلىكى ۋە يەنە بىر قىسمىنىڭ مىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن مىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلىقى تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلەنگەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمدارلىرى ھالاكەتكە يۈز تۇتقان يۈەن سۇلالىسى قوشۇنى تەركىبىدىكى ئۇيغۇر ھەربىيلىرىنى ئۆزىگە قارىتىپ، بۇلارنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ دۆلەتنى مۇستەھكەملەش، قارشى كۈچلەرنى بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە ئۇيغۇر سانغۇنى باشنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا قايىل قىلىدۇ ۋە ئەسكەرلىرى بىلەن ھازىرقى خۇنەننىڭ چاڭدىي شەھىرى تاۋيۈەن ناھىيەسى

تەۋەسىگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جىيەن باشى سانغۇننىڭ باشچىلىقىدا خۇنەن چاڭدىيغا كەلگەن ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنىڭ سانى لىنجۇ ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتورلۇقتا ئوقۇغان خۇاڭلى جىيەن فامىلىلىكلەرنىڭ نەسەبنامىسى ۋە مىڭ سۇلالىسىنىڭ ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇش پىرىنسىپلىرى ۋە بۇلارغا پادىشاھ تەرىپىدىن تارتۇق قىلىنغان 3 مىڭ مو يەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، «جىيەن باشى 1372-يىلى قوشۇننى باشلاپ چاڭدىيغا كەلگەن چاغدا تەخمىنەن 100 ئائىلىلىك ئۇيغۇر ھەربىي، ھەر بىر ئائىلە ئەزالىرىنى تەخمىنەن ئۈچتىن ھېسابلىغاندا (ھەربىيلەر پايتەختتىن ئائىلىسى بىلەن كەلگەن) 300 گە يېقىن ئۇيغۇر بار ئىدى» [2] دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ.

مېنىڭچە بۇ خۇنەنگە كەلگەن ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنىڭ ئومۇمىي سانى بولماستىن بەلكى پادىشاھنىڭ تارتۇق قىلغان يەرلىرىنى قوبۇل قىلىپ مۇقىم تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنىڭ سانى بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، شۇ مەزگىللەردە بىر قىسىم ئەسكەرلەرنىڭ جىيەن فامىلىسىنى قوبۇل قىلماي باشقا جايلارغىمۇ كەتكەنلىكى مەلۇم. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى پىششىق بىلىدىغان نوھ. جىيەن شياڭ يى (يەنە بىر ئىسمى: ئابدۇۋەلى مۇھەممەت) ئىسىملىك بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، بىر قىسىم ئەسكەرلەر شۇ چاغدا جىيەن فامىلىسىنى قوبۇل قىلماي يەنى تاۋيۈەندە تۇرۇشنى خالىماي ئەجدادىنىڭ يۇرتى شىنجاڭغا قايتقان. يەنە بىر قىسىملىرى يۈننەن، گۇيجۇ قاتارلىق جايلارغا كېتىپ «خا» فامىلىسىنى قوللانغان. «خا» بولسا بۇلارنىڭ ئەجدادى خەلىل (خەنزۇچە خالى) نىڭ باش ھەرىپى ئىدى. خۇنەن ئۇيغۇرلىرى 1996-يىلى 4- قېتىملىق جەمەت شەجەرىسىنى يازغاندا يۈننەن، گۇيجۇ تەرەپلەردە خا فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىقىنى مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ ئېنىقلاپ چىققان.

جىيەن باشى جەنۇبىي جۇڭگوغا پايتەختتىن يۆتكەپ كېلىنگەن چاغدىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنىڭ سانى يۇقىرىقى ساندىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولۇشى ئېھتىمالغا ئەڭ يېقىن. بۇ توغرىلىق سانلىق مەلۇماتلار تارىخىي كىتابلاردا ئېنىق خاتىرىلەنمىگەچكە، بۇ يەرگە كەلگەن ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىنىڭ ئېنىق سانىنى بىلىش تەس، لېكىن شۇ نەرسە ئوچۇقكى، 1219-يىلى چىڭگىزخان غەربكە يۈرۈش قىلغاندا قوچۇ خانلىقىدىن نەچچە تۈمەن ئۇيغۇر ئەسكەر موڭغۇل قوشۇنى بىلەن يۈرۈشكە ئاتلانغان، كېيىن بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئاز بىر قىسمىلا يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن.

مىڭ، چىڭ ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ نوپۇسىنىڭ كۆپىيىشى ئاستا بولۇپ، «1951-يىلى 8-ئايدىن 1952-يىلى 5-ئايغىچە ئېلىپ بېرىلغان مىللەت تەركىبىنى ئايرىپ بېكىتىشتە خۇنەندە ئاران 3319 ئۇيغۇر بار ئىدى» [3] دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇ سان نوپۇسنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ھەقىقەتەن ئاز. بۇنداق بولۇشى

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى نوپۇسىنىڭ ئازلىقى، ئەمەل - مەرتىۋىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئىقتىسادىي جەھەتتە قىيىنچىلىققا ئۇچرىغانلىقى تۈپەيلى پەرزەنتلىرىنى بېقىپ قاتارغا قوشالماسلىقى، تەبىئىي ئاپەت، تىرىكچىلىك ۋە ھەربىيلىككە تۈتۈلۈش، باشقا يۇرتلارغا بېرىپ قېلىش قاتارلىق سەۋەبلەردىن بولغان. ھەر قايسى دەۋرلەردە خۇنەندىن باشقا جايلارغا كۆچۈپ كەتكەن جىيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىمۇ ھازىر كۆپىيىپ بىر نەچچە مىڭغا يەتكەن، مىسالەن، خېنەننىڭ چاڭگې شەھەر تەۋەسىدىلا 800 دىن ئارتۇق جىيەن فامىلىلىك ئۇيغۇر بار، ئۇندىن باشقا يۈننەن، گۇيجۇ، بېيجىڭ قاتارلىق جايلاردىمۇ خۇنەندىن كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىقى مەلۇم.

ئەسكەرتىش زۆرۈركى، 1569-يىلىدىن 1949-يىلىغىچە بولغان مەزگىلنى خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەڭ جاپالىق كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن مۇشەققەتلىك دەۋرى دېيىشكە بولىدۇ. 1569-يىلى ئۇلار ھەربىي ھوقۇقتىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن، ئۆرپ-ئادەت، دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە باشقا مىللەتلەر بىلەن روشەن پەرقلىقى سەۋەبلىك، ھۆكۈمران دائىرىلەر تەرىپىدىن «بەدەۋىيلەر» (كونا جەمئىيەتتە تاۋبەندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەخسۇس كەمسىتىلدىغان نامى، يەنى «بەدەۋىيلەر» دېگەن نامى بار ئىدى. [4]) دەپ چەتكە قېقىلغان بولسا، يارلىق بويىچە ئۇيغۇر ھەربىيلەر تەرىپىدىن باستۇرۇلغان ئەينى ۋاقىتتىكى يۈننەن، گۇيجۇ تەرەپلەردىكى «جەنۇبتىكى يات تائىپە» دەپ ئاتالغان بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەر تەرىپىدىنمۇ ئۆچ كۆرۈش نەزىرى بىلەن مۇئامىلە قىلىنغان. شۇڭا ھەر تەرەپتىن كەلگەن بېسىم تۈپەيلىدىن فامىلىسىنى ئۆزگەرتىپ باشقا مىللەت ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلەرمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەممە ئىشلاردا ئۆزگىرىش بولغان. خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ نوپۇسى تېز سۈرئەتتە كۆپىيىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە 10 مىڭدىن ئاشقان. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 60 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا كۆپەيگەن نوپۇس يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ئاز كەم 600 يىلغا يىقىن ۋاقىتتىنمۇ ئېشىپ كەتكەن. بۇ بولسا مىللىي باراۋەرلىكنىڭ تەدرىجىي ئىشقا ئېشىشى، ئىقتىسادىي ئەھۋالنىڭ ياخشىلىنىشى، مىللەتلەرنىڭ ئىناقلىشىشى، تەبىئىي ئاپەتلەرگە قارشى تۇرۇش ئىقتىدارىنىڭ ئېشىشى، بۇرۇن خۇيزۇ، خەنزۇ دەپ تىزىمغا ئېلىنغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىتىنى ئۇيغۇرغا ئۆزگەرتىشى (مىللەت تەركىبى ئايرىپ بېكىتىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇر، خۇيزۇلار ئوخشاشلار «خۇي خۇي» دەپ ئاتىلاتتى، دىنىي ئېتىقادى ئۆزگىرىپ كەتكەن بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدە مىللىتىنى خەنزۇ دەپ قارايدىغانلارمۇ بار ئىدى.)، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنىڭ ئەمەللىشىشى بىلەن خەنزۇ ئەرلەر بىلەن توي قىلغان ئۇيغۇر ئاياللاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەرنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئۇيغۇر دەپ تىزىمغا

ئېلىنىشى (يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن ئەر تەرەپ خەنزۇ بولسا، پەرزەنتى ئاتىسىنىڭ فامىلىسىنى قوللىنىپ خەنزۇ دەپ تىزىمغا ئېلىناتتى، ئانىسىنىڭ فامىلىسىنى قوللىنىدىغانلارمۇ بار ئىدى. لېكىن ھازىر فامىلىسىنى ئاتىسىنىڭكىنى قوللىنىپ مىللىتىنى ئۇيغۇر دەپ تىزىمغا ئالدۇرۇۋاتقانلار كۆپكەن، شۇڭا بۇ يەردە «جىيەن فامىلىلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر، باشقا فامىلىلىك ئۇيغۇرلارمۇ بار» دېگەن سۆز باركەن، ئەلۋەتتە، ئۇيغۇر ئەرلەرگە ياتلىق بولغان خەنزۇ ئاياللاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ئاتىسىنىڭ فامىلىسىنى قوللىنىپ ئۇيغۇر دەپ تىزىمغا ئېلىنىدىكەن) ۋە ئېتىبار سىياسەتلەر تەسىرىدە مىللىتىنى ئۇيغۇرغا ئۆزگەرتكەن ئاز بىر قىسىم خەنزۇلارنىڭ قوشۇلۇشىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ھازىر بۇلارغا نىسبەتەن شەھەر، يېزا نوپۇس دەپ ئايرىماي ئىككى پەرزەنتلىك (خەنزۇلارنىڭ بىر) بولۇش سىياسىتى يولغا قويۇلغاچقا، نوپۇسنىڭ كۆپىيىش نىسبىتى باشقا مىللەتلەرگە قارىغاندا نىسبەتەن تېز بولۇۋېتىپتۇ.

نىكاھلىنىش جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەر

سانغۇن باشى جىيەن فامىلىسىنى قۇبۇل قىلغاندىن باشلاپ خۇنەن ئۇيغۇرلىرى ئۆزلىرىنى بىر نەسەبتىن دەپ قارىدى. ئوخشاش نەسەب ئىچىدىكىلەر ئۆز ئارا توي قىلىشقا بولمايدۇ دەپ قارالغاچقا، باشقا مىللەتلەر بىلەن نىكاھلاندى. بۇ خىل ئەھۋال خەنزۇلارنىڭ ئوخشاش فامىلىلىكلەرنىڭ ئۆز ئارا نىكاھلىنىشىغا بولمايدىغانلىقىغا ئوخشايدۇ. خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن نىكاھلىنىشى ئۈستىدە تەپسىلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان دوكتور خۇاڭ لىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسلانغاندا نىكاھلىنىش ئەھۋالى دەۋرلەر بويىچە تۆۋەندىكىدەك بولغان:

(1) مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خۇيزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى 28.95%~7.89%، خەنزۇلار بىلەن 92.11%~71.05% بولغان.

بۇ دەۋردە ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتىنىڭ بۇنداق يۇقىرى بولۇشىنىڭ سەۋەبى، بۇ دەۋردىكى «موڭغۇللار، رەڭلىك ئىرقىتىكى مىللەتلەر چوقۇم خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىشى كېرەك، بولمىسا 80 دەررە ئۇرۇلىدۇ ۋە ئەر - ئايال ئىككىلىسى ئوردىغا ئەكىرىلىپ قۇل قىلىنىدۇ» [5] دەپ بەلگىلەنگەن سىياسەتنىڭ تەسىرىدىن بولغان. بۇ ئېنىقكى شۇ دەۋرلەردىكى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش سىياسىتى ئىدى. مۇشۇ سىياسەتنىڭ تەسىرىدە بۇ دەۋردە خەنزۇلار بىلەن توي قىلىش ئاساسىي ئېقىم بولۇپ قالغان، لېكىن ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغانلىقتىن قارشى تەرەپنىڭ دىنىغا كىرىشىنى تەلەپ قىلغان، يەنى دىنىغا كىرگەندىن كېيىن نىكاھلانغان. بۇ مەزگىلدە ئۇيغۇرلاردىن ئەمەلدارلار كۆپ بولۇپ جەمئىيەتتىكى ئورنى خېلى يۇقىرى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتى شۇنى تەكىتلىگەچكە،

خۇيزۇلار بىلەن بولغان نىكاھ نىسبىتى 45.38%~62.15% گە چۈشۈپ قالغان. [8]

1990- يىلىدىن بۇيان ئانا مەدەنىيىتىگە تەلپۈنۈش، يىلتىزنى ئىزدەش قىزغىنلىقى نەتىجىسىدە ئۇيغۇرلارنىڭ خۇيزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى ئېشىۋېتىپتۇ.

يەنە بىر خىل ئەھۋال، تارىختىن بېرى مىللەت ئىچىدە نىكاھلانمايدىغان جىيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلاردىن يېقىنقى دەۋردە ئۆز ئارا نىكاھلانغان بىر نەچچە ئائىلە چىققان بولۇپ، بۇنى كۆپ قىسىم كىشىلەر بىر نەسەبتىكىلەر ئۆز ئارا نىكاھلىنىشقا بولمايتتى دەپ قوبۇل قىلالىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە بىر قىسىم كىشىلەردە 5 ئەۋلادتىن ئاشسا نىكاھلىنىشقا بولىدۇ دېگەن قاراش ئومۇملىشىۋېتىپتۇ.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇكى، ئوخشاش نەسەبتىكىلەرنىڭ ئۆز ئارا نىكاھلانماستىكى، ھۆكۈمەت سىياسىتى، دىنىي ئېتىقاد، ھوقۇق-ھەرىكەت، مىللەتلەر مۇناسىۋىتى، مەدەنىيەت پەرقى ۋە كىملىك تونۇشنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىقلار خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ نىكاھلىنىشقا تەسىر كۆرسەتكەن ئاساسلىق ئامىللار بولۇپ كەلگەن.

دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەر جىيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىسى ۋە تارىخىي ماتېرىياللاردىن شۇ نۇقتىنى ئېنىق بىلگىلى بولىدۇكى، خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەجدادى جىيەن باشى مۇسۇلمان. شۇ نۇقتىغا دىققەت قىلىش زۆرۈركى، بۇ ئۇيغۇرلار قوچۇ خانلىقىدىن 1219- يىلى چىققان ۋاقىتتا مۇسۇلمان بولۇشى ناتايىن، لېكىن بۇلارنىڭ موڭغۇل قوشۇنى تەركىبىدىكى موڭغۇللارغا ئەل بولغان سان-ساناقسىز مۇسۇلمان قوشۇنلار تەسىرىدە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان بولۇشى تارىخىي پاكىتلارغا ئۇيغۇن. مەن جىيەن باشىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قەدەم ئىسپاتلاش ئۈچۈن، 1993- يىلى ئۇنىڭ قەبرىسىنى بۇرۇنقى ئورنىدىن مەسچىت ئىچىگە يۆتكەشكە قاتناشقان بىر بوۋايدىن قەبرىنىڭ قېزىلىشى، جەسەتنىڭ ياتقۇزۇلۇش ئۇسۇلى قاتارلىق ئەھۋاللىرىنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ دەپنە ئادىتىگە پۈتۈنلەي ئوخشاش ئىكەنلىكىنى، ھەمدە يەنە قىلىنغان نەرسىلەرنىڭ يوقلىقىنى بىلدىم. ئۇنداقتا 600 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە جىيەن باشىنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر بولدى؟

مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ دۆلەتنىڭ مۇقىملىقى ئۈچۈن قوشقان تۆھپىسى زور بولغانلىقتىن (يارلىققا بىنائەن يۈننەن، گۇيجۇلاردىكى بەزى ئاز

دىنىي ئېتىقادى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتىپ ئۇلار بىلەن توي قىلىدىغانلار كۆپ بولغان. بۇ مەزگىلدە يەنى مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە خۇنەن ئۇيغۇرلىرىدا ھەربىي ھوقۇق بولغانلىقتىن تەبىئىيلا ئىقتىسادىي ئەھۋالىمۇ ياخشى بولغان. تاۋيۈەن ناھىيەسىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىدا، مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بۇ يەردىكى كۆپلىگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ناھايىتى باي ئۆتكەنلىكى خاتىرىلەنگەن. [6]

دېمەك مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش سىياسىتى ئۈنۈم بەرمەي، ئەكسىچە ئۇيغۇرلار يېڭى قانلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ جەمەتىنى كۆپەيتىپ ماڭغان.

(2) چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدە نىكاھلىنىش چەكلىمىلىرى يوق ئىدى. لېكىن مۇسۇلمانلارنىڭ سانىنى چەكلەش ئۈچۈن «مۇسۇلمانلارنىڭ خەنزۇ بالىلىرىنى بېقىۋېلىشىغا ۋە خەنزۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرىشىگە يول قويۇلمايدۇ» [7] دېگەندەك سىياسەتلىرى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلار ئەمەل - ئىمتىيازىدىن مەھرۇم قالغاچقا، ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى شىددەت بىلەن تۈۋەنلەپ 27.93%~6.9% گە چۈشۈپ قالغان. ئەكسىچە خۇيزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى ئۆرلەپ 72.07%~83.10% گە يەتكەن.

(3) يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن مىللەتلەر باراۋەرلىكىنىڭ تەكىتلىنىشى، نىكاھ ئەركىنلىكى... قاتارلىق ئامىللار تۈپەيلىدىن خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى يەنە ئاشقان. لېكىن 20- ئەسىرنىڭ 50- يىلىدىن 70- يىلىغىچە مەدرىسە تەلىماتى ئالغان ئاتا-ئانىلىرىنىڭ تەسىرىدە خۇيزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش كۆپرەك تەكىتلەنگەن. 80- يىللاردىن كېيىن سىرتقا چىقىپ ئىشلەش ۋە ئەركىن مۇھەببەتلىشىش، 600 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت جەريانىدا نوپۇسى كۆپ بولمىغان ئۇيغۇر، خۇيزۇ مىللەتلىرىنىڭ ئۆز ئارا نىكاھلىنىشى يېقىن قانداشلىق شەكىللەندۈرۈپ قويۇپ ئۆز ئارا توي قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە بېرىپ قېلىشى... قاتارلىق ئامىللاردىن باشقا يەنە مىللەتلەر ئارا نىكاھنىڭ كۆپىيىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئىككى تەرەپ مەدەنىيىتىنىڭ ئوخشىشىپ كېتىشى، تىل ئالاقىدە توسالغۇ بولماسلىقى، دىنىي ئېتىقادىنىڭ بىر بىرىنى چەتكە قاقماسلىقى، جەمئىيەتتە ئارىلىشىش پۇرسىتىنىڭ كۆپ بولۇشى ۋە چوڭ كۆلەمدە بىر-بىرىنى كەمىستىشىش يوق بولۇشى قاتارلىق ئامىللارنىڭ ھازىرلىنىشى خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىشىنى تېزلەتكەن. شۇ ۋەجىدىن 1990- يىللارغا كەلگەندە ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇلار بىلەن نىكاھلىنىش نىسبىتى 37.85%~54.62% گە يېتىپ،

نوپۇس، كىملىكلەردە مىللىتى «ئۇيغۇر» دەپ يېزىلىدىكەن. ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىشىمىدىن مەلۇم بولىدىكى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىدىن خۇدۇكسىرەيدىكەن، ئورپ-ئادەتلىرى توغرىلىق سۆزلەشنى خالىمايدىكەن. قىسقىسى ئۇلار ئۆزلىرىنى ماڭا ئانچە يېقىن تۇتمىدى، لېكىن مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار «قېرىندىشىمىز كەپتۇ» دەپ شۇنچە يېقىنچىلىق قىلىپ مېنى بەس-بەستە ئۆيلىرىگە تاماققا تەكلىپ قىلىشتى.

بۇ يەردىكى ياشانغان كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىدا مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار بىلەن دىنىي ئېتىقادى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىر-بىرىنى چەتكە قاقىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلگەن بولۇپ، كېيىنچە بۇ خىل ئەھۋالنىڭ مىللىي ئىتتىپاقلىقنى بۇزىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشىپ ئۆز ئارا توغرا چۈشىنىدىغان بولغان، شۇنداقتىمۇ بۇ ئىككى خىل ئېتىقادتىكى ئۇيغۇرلاردا ئورپ-ئادەت ئوخشىمىغانلىقتىن بېرىش-كېلىشىلەر تازا كۆپ بولمايدىكەن. چۈنكى ئېتىقاد تۈپەيلى يەيدىغان يېمەكلىكلەردىن تارتىپ تۇرمۇش ئادەتلىرىگىچە پەرق شەكىللەنگەچكە، بېرىش-كېلىش قىلىش ئەپسىز دەپ قارىلىدىكەن. لېكىن چوڭ-چوڭ ئىشلاردا بىر يەرگە كېلىپ كېڭىشىدىكەن ياكى ئىناقلىقنى ساقلاشقا ئەھمىيەت بېرىدىكەن. مەسىلەن، مەسچىتلەردە ھىيت ئۆتكۈزۈلگەندە باشقا خىل ئېتىقادتىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىلەرمۇ ۋەكىل ئەۋەتىپ بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىدىكەن. مېنىڭ فېڭشۇ، چىڭلىن قاتارلىق يېزىلاردا ئەمەلىي تەكشۈرۈشۈمدىن شۇ نەرسە ئېنىق بولىدىكى، بۇ ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان دەيدىغانلار تەخمىنەن 60%-50% بولۇپ، مەسچىتكە يېقىن مەھەللىلەردە ئۆزلىرىنى مۇسۇلمان دەپ قارايدىغانلار كۆپرەك ئىكەن. بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپ قىسمى پەقەت «ئىمان كەلمىسى» ۋە يېمەكلىكتىكى بەزى پەرھىزلەرنى بىلگەندىن باشقا دىنىي بىلىملەرنى بىلمەيدىكەن، تاۋبەن ناھىيەسى تەۋەسى بويىچە 6 مەسچىت بولۇپ، جۈمە ئوقۇيدىغانلار ھەر بىرىدە 20، 30 دىن ئاشمايدىكەن، بەش ۋاق نامازنى ئوقۇيدىغانلار پەرەز قىلىشىمچە پۈتۈن ئۇيغۇرلار بويىچە 50 كىشىگىمۇ يەتمەيدىكەن. 1940-يىلىدىن بۇيان ھەج قىلغان بىرمۇ ئۇيغۇر يوق ئىكەن.

ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا زور بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان قەدىمىي مەسچىتنىڭ 1993-يىلى

سانلىق مىللەتلەرنىڭ توپلاڭلىرىنى بېسىقتۇرۇپ دۆلەتنىڭ مۇقىملىقىغا غايەت زور تۆھپە قوشقان) مىڭ سۇلالىسى دىنىي جەھەتتە بۇلارغا نىسبەتەن كەڭچىلىك سىياسىتى قوللاندى. پادىشاھ جۇيۈەنجاڭ جىيەن باشقا ئاتاپ «پەزىلەت راۋىقى»، «ساداقەت سارىيى»، «جەنۇبىي تىنچىتىش زالى» ۋە «ۋەزخانا» قاتارلىقلارنى سالدۇرۇپ بەردى. بۇ مەزگىللەردە ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئىشلىرى خېلى ئەركىن ئېلىپ بېرىلدى دېيىشكە بولىدۇ، جىيەن باشى ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى يۈننەندىن «قۇرئانى كەرىم» ۋە دىنىي ئۆلىمالارنى، شىنجاڭدىن ئۇيغۇرچە، پارىسچە ئوقۇشلۇقلارنى ئەكەلدۈرۈپ دىنىي ئىشلارنى ئەركىن ئېلىپ بارغان. [9] لېكىن 11-ئەۋلاد (1569-يىلى) قا كەلگەندە ئۇيغۇرلار ئەمەل-ئىمتىيازىلاردىن مەھرۇم قالغاندىن كېيىن، ئورپ-ئادەت، دىنىي ئېتىقادى ئوخشىمىغانلىقتىن ھۆكۈمران دائىرىلەر تەرىپىدىن بەزى جەھەتلەردە چەتكە قېقىلدى، ئېتىقادى چەكلىمىگە ئۇچرىدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە ھۆكۈمرانلار مەسچىت سانىنى ئازايتىپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلارنى تارقاقلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ دىنىي چەكلىمىگە مەنئىيەت قىلىدىكەن. مىنگو دەۋرىگە كەلگەندە بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادى تېخىمۇ زور قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرىدى، ھەتتا مەسچىتتە 3 تىن ئارتۇق ئادەم ناماز ئوقۇشقا بولمايدۇ دېگەندەك سىياسەتلەرمۇ يۈرگۈزۈلدى. [10] چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە ئورپ-ئادەتلەرنى مۇسۇلمانلار قاندىسى بويىچە ئېلىپ بېرىشقا يېتەكلەيدىغان دىندىن خەۋەردار كىشىلەر يېتەرلىك بولمىغاچقا، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى مەھەللىلىرىدىكى راھىبلار، خەلق ئىچىدىكى داۋجياۋ دىنى خادىملىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆلۈم-يېتىملىرىنى ئۇزاتتى، تاۋبەننىڭ داۋجياۋ دىنىنىڭ مۇقەددەس جايى «جىۋ لوڭشەن» گە يېقىن بولۇشى ۋە ئىسلام مەدەنىيەت ئۇچۇرىنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشى تۈپەيلىدىن، بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ئاستا-ئاستا داۋجياۋ دىنى ئورپ-ئادىتى بويىچە ياشايدىغان ئۇيغۇرلارغا ئايلىنىپ قالدى. ھازىر جىيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تەخمىنەن 40-50 پىرسەنتىنىڭ دىنىي ئېتىقادى ئۆزگىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن «دىندىن قايتقانلار»، سىلىقلاشتۇرۇپ دېيىلسە «ئورپ-ئادىتى ئۆزگىرىپ كەتكەنلەر» دېيىلىدىكەن. بۇلارنىڭ ئورپ-ئادەتلىرى خەنزۇلاردىن پەرقلىنمەيدىكەن، بۇلار پەقەت ئەجدادىنىڭ شىنجاڭدىن كەلگەن ئۇيغۇر ۋە مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى بىلىدىكەن. بۇلارنىڭمۇ

دېگەن ئەسىرى 1945 - يىلى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقالغاندىن كېيىن، بۇ يەردىكى «جىدىن» فامىلىلىكلەر ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى رەسمىي تونۇشقا باشلىغان. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۇيغۇر، خۇيزۇلار ئوخشاشلا ئۆزلىرىنى غەربىي يۇرتتىن كەلگەن مۇسۇلمانلار دەپ قاراپ كەلگەنىدىن.

بىر قىسىم جەمئىيەتتاشۇناسلارنىڭ قارىشىچە: مىللىي كىملىك تۇيغۇسىنىڭ كۈچىيىشى ياكى ئاجىزلىشىشى شۇ مىللەتنىڭ نىسبەتەن تارقالغان دائىرىسىنىڭ كەڭ - تارلىقى، ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى، تاشقى كۆرۈنۈشى ۋە كەمىستلىشىشكە ئۇچراش - ئۇچرىماسلىقى قاتارلىق ئامىللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدىكەن. مۇشۇ پىرىنسىپقا سېلىپ قارىساق، كۆپ قىسىم جىدىن فامىلىلىك ئۇيغۇرلاردا ھازىر چوڭ توپقا تەۋەلىك تۇيغۇسى بىرىنچى ئورۇندا، مىللىي كىملىك تۇيغۇسى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىكەن.

خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى

تاۋيۈەن ناھىيە تەرەپتىن ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان فېڭشۇ ئۇيغۇر، خۇيزۇ يېزىسىغا كىرىش ئېغىزىدا «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىككىنچى ئانا يۇرتى فېڭشۇ سىلەرنىڭ مەبلەغ سېلىشىڭلارنى قىزغىن قارشى ئالىدۇ» دېگەن خەنزۇچە خەت يېزىلغان ۋە ئۈسۈل ئويناۋاتقان بىر ئۇيغۇر قىزىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن يوغان ۋېبساكا قالدالغان بولۇپ، بۇ تېرىلغۇ يەر ئەزەلدىن قىس بولغان جەنۇبىي جۇڭگودا غەربىي يۇرتتىن كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ يىلتىز تارتالغانلىقىنىڭ مەھسۇلى. 2006 - يىلىدىكى نوپۇس ئىستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، پەقەت فېڭشۇ يېزىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىلا 7688 كىشىگە يەتكەن بولۇپ، بۇ يېزىدىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇلار ئەڭ زىچ ئولتۇراقلاشقان، نوپۇسى 1500 ئەتراپىدىكى خۇيزۇ - ئۇيغۇر كەنتىدە ئۇيغۇر، خۇيزۇلارنىڭ نوپۇسى ئومۇمى كەنت نوپۇسىنىڭ %93 نى ئىگىلىگەن.

بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپ قىسمى دېھقان بولۇپ، شال تېرىيدىكەن، يەر قىس بولۇپ، نوپۇسقا بىر مو ئەتراپىدا توغرا كېلىدىغان بولغاچقا، ئۇيغۇر ياشلىرى ئاساسەن باشقا مىللەت ياشلىرىغا ئوخشاش شەھەرلەرگە بېرىپ ئىشلەيدىكەن. كالا، توخۇ، بېلىق باقمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارمۇ، قاسساپلىق قىلىدىغانلارمۇ، زاۋۇت، كارخانا ئاچقانلارمۇ بار بولۇپ، ئۇنىۋېرسال ئىقتىسادى ئەتراپتىكى باشقا مىللەتلەردىن قېلىشمايدىكەن. تىرىشچان بولغاچقا ئەتراپتىكى باشقا مىللەتلەر

قايتىدىن ياسىلىشى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي مەدەنىيەتكە كۆڭۈل بۆلۈشى نەتىجىسىدە دىنىي ئىشلار قايتىدىن ئەسلىگە كېلىشكە باشلىغان.

خۇنەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە تەسىر قىلغان ئامىللار كۆپ بولسىمۇ، پەرزەنتلەرنىڭ ئائىلە قۇرغاندىن كېيىن ئۆي ئايرىپ چىقىپ كېتىشى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشىنى تېزەتكەن مۇھىم ئامىل بولۇپ قالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردە كۆپلىگەن ئائىلىدە پەرزەنتلەر توي قىلغاندىن كېيىنمۇ ئاتا - ئانىسى بىلەن بىرگە تۇراتتى، بۇ خىل چوڭ ئائىلە مۇھىتىدا ئۇيغۇر ئائىلىلىرىگە كىرگەن خەنزۇ كېلىننىڭ بارلىق ئىشلىرى قېيىنئانا ۋە قېيىنئاتىنىڭ نازارىتىدە ۋە تەربىيەلىشىدە بولغاچقا، كېلىن پەرزەنتىنى ئىسلام مەدەنىيىتىدە تەربىيەلىگەن. خەنزۇ ئائىلىلىرىگە كېلىن بولۇپ كىرگەن ئۇيغۇر ئاياللار مەدەنىيىتىنىڭ ئەر تەرەپ مەدەنىيىتىگە ماسلىشىپ كېتىش ئېھتىماللىقىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدىغان مەسىلە، ئەلۋەتتە.

ئاياللار ئورنىنىڭ ئۆسۈشى، چوڭ ئائىلە تۈزۈمىنىڭ بۇزۇلۇشى بىلەن كىچىك ئايرىم ئائىلە شەكىللىنىپ قېيىنئانا ۋە قېيىنئاتىلارنىڭ كېلىنلەرگە بولغان نازارىتى بولمىغانلىقتىن،

ئىسلام ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدىن ئۆزىمۇ خەۋەرسىز خەنزۇ كېلىنلەرنىڭ بالىلىرىنى ئىسلام مەدەنىيىتىدە تەربىيەلەش ئىمكانىيىتى بولمىدى. بۇ خىل مەدەنىيەت ئاساسەن ئائىلىدىكى تەربىيە ئارقىلىق كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈلىدىغان بولغاچقا، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئۆزۈلۈپ قېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

ئۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى جىدىن باشى سانغۇنىنىڭ تاۋيۈەنگە ئورۇنلىشىشى بىلەن بۇ يەرلەرگە تارقالغان بولۇپ، يەرلىك خەنزۇلارغىمۇ ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەن. مۇسۇلمانلارنىڭ پاكىزلىقى، سەمىمىيلىكى، باتۇرلۇقى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنىڭ ئاددىيلىقىدىن تەسىرلەنگەن «زۇ» فامىلىلىك خەنزۇلار بۇندىن 400 يىل بۇرۇن جەمەت بويىچە مۇسۇلمان بولغان بولۇپ، ئۇلار ھازىر ئۆزلىرىنى خۇيزۇ دەپ ئاتايدىكەن.

مىللىي كىملىكىنى تونۇش جەھەتتىكى ئۆزگىرىش

خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ قاچاندىن باشلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكىگە كەلسەك، بۇ تېخى يېقىنقى زاماندىكى ئىش، يەنى خۇنەن ئۇيغۇرلىرىدىن چىققان داڭلىق تارىخشۇناس جىيەن بوزەن ئەپەندىنىڭ «مېنىڭ فامىلىم، مېنىڭ يۇرتۇم»

داڭلىق بىر شىركەتكە خىزمەتكە قوبۇل قىلىنغان. دېمەك بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ھاۋارىپنىڭ مىللەتنى گۈللەندۈرۈشتىكى مۇھىم رولىنى خېلى بۇرۇنلا چۈشۈرۈپ قىلىشقان.

7. ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ ئاددىي-ساددىلىقى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدىكەن، مەسىلەن، مېيىت ئۈزۈش ئىشلىرى شۇنداق ئاددىي (مېيىتنى تېگى يوق تاۋۇت بىلەن بىللە دەپنە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، مېيىت چىققان ئۆيىنى پاكىز تازىلاپ، ھازىدارلار پاكىز يۇيۇنۇش ئارقىلىق ماتەم تۇتىدىغان) بولۇپ بىر نەچچە ھىك يۈەن پۇل بىلەنلا تۈگىتەلەيدىكەن، باشقا مىللەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ئاددىي ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھەۋەس قىلىدىكەن.

8. بۇلار ئاۋامنىڭ چوڭ مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن كۆرۈپ پۈتۈن كۈچى بىلەن قوغدايدىكەن. بىر بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، گومىنداڭ دەۋرىدە بىر قىسىم ھەربىيلەر كالا سويۇپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنى بوزەك قىلىپ گۈشلەرنى بۇلاپ كەتكەن، بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن بىر تۈركۈم ياشلار تەشكىللىنىپ ئەجدادلىرىدىن قالغان گۈمپىلارنى مەشىق قىلىپ بىرلىشىپ مال-مۈلكىنى قوغدىغان. دېمىسىمۇ بۇلارنىڭ ئەجدادى جىيەن باشى سانغۇن ھىك سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى جۇيۈەنجاڭ تەرىپىدىن 15 خىل ماھارەتتە كامالەتكە يەتكەن سانغۇن دەپ تەرىپلەنگەنىدى. كېيىن بۇلاڭچى ئەسكەرلەر قايتا كەلگەندە ھەممىسى بىرلىشىپ يولدىن چىققان بۇزۇق ئەسكەرلەرنىڭ ئەدىپىنى راسا بېرىپ قاسساپلارغا قايتا چىقىلالماس قىلىۋەتكەن.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ 600 نەچچە يىلدىن بېرى ئەجدادىنىڭ يۇرتى بىلەن ئالاقىسىنىڭ ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن پەخىرلىنىدىكەن. ئۇلار شىنجاڭدىن بارغان بىر قىسىم كىشىلەر سورىغان شىنجاڭغا كۆچۈپ كەتكۈڭلار بارمۇ؟ دېگەن سوئالغا، 600 نەچچە يىلدىن بېرى ياشىغان ماكاندىن كېتىشنىڭ رېئاللىققا ئۇيغۇن ئەمەسلىكىنى، ئانا يۇرتىدىكى قېرىنداشلىرى بىلەن ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالمىسا ئۇلارغا بۇنىڭ ئەڭ چوڭ تەسەللى ئىكەنلىكىنى ئېيتقانلىقىنى دېيىشتى.

بۇلار 8-ئەۋلادتىن يەنى 1469-يىلىدىن باشلاپ خەنزۇ تىلىنى رەسمىي قوللانغان بولۇپ، ساقلىنىپ قالغان ۋە يېقىنقى يىللاردىن بېرى كۆپەيگەن بېرىش-كېلىشلەر تەسىرىدە ئۆگەنگەن «دوست»، «ياخشىمۇ سىز»، «خوش»، «مېيىت»، «جىنازا»، قاتارلىق بىر قىسىم سۆزلەردىن باشقا ئۇيغۇرچە سۆزلەرنى بىلمەيدىكەن. لېكىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرى يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە يازلىق تەتلىك «مەدەنىيەت تەربىيەلەش كۇرسى» دا پىدائىي بولۇپ بىر يىل ئۇيغۇرچە تىل ۋە مەدەنىيەت ئۆگەتكەن شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۈنۈپرسىتىنى پۈتكۈزگەن مەريەم ئىسملىك بىر قىزنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە، بىر قىسىم بالىلار ۋە چوڭلار ئىچىدە ئاددىي ئۇيغۇرچە سۆزلەرنى دېيەلەيدىغان، يازالايدىغان

تەرىپىدىن «جۇڭگودىكى يەھۇدىيلار» دەپ تەرىپلىنىدىكەن. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارمۇ دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھلارغا ھېرىس بولۇپ، ھويلا ئاراملىرىغا ھەر خىل دەرەخلەرنى تىكىدىكەن ۋە گۈللەرنى تېرىدىكەن.

ئۇيغۇرلار كەنتىدىكى خەنزۇلار ۋە خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئۆزلىرىدىن ئىگىلىگەن ئەھۋاللاردىن بىلىشىمچە، خۇنەن ئۇيغۇرلىرىدا ئەتراپىدىكى باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىدىغان بىر نەچچە ئالاھىدىلىك باركەن.

1. تەق - تۇرقىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى تاپقىلى بولىدىكەن، بەزىلىرى ئۈستىخانلىق، ساقاللىق، يوغان كۆزلۈك، بۇدۇر چاچ بولۇپ، ئەتراپىدىكى مىللەتلەردىن پەرقلىنىدىكەن، بۇ خىل ئەجدادىغا ئوخشاش ھادىسىنى ئۇلار «ئەجدادىغا تارتىش» دەپ ئاتايدىكەن.

2. ئۇلار سۆزدە راستچىل بولۇپ زىيان تارتىشىمۇ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىدىكەن، ھىيلە-ھىكەر قىلمايدىغان، جاپاغا چىدايدىغان، باتۇر مىللەت دەپ تەرىپلىنىدىكەن. ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ ئېسىل مەدەنىيىتى بۇ قېرىنداشلاردا ناھايىتى ياخشى ساقلىنىپ قاپتۇ. ئۇيغۇرلار مەھەللىسىدىكى بىر خەنزۇ يولداشنىڭ «ئۇيغۇرلارنىڭ لەۋزى ھالال، زىيان تارتىشىمۇ قىلغان ۋەدىسىدىن يانمايدۇ، دېگىنىگە ئەمەل قىلىدۇ» دېگەن گېيى مېنى بەكمۇ سۆيۈندۈردى.

3. ياشاش ئىقتىدارى كۈچلۈك بولغاچقا، باشقىلارنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنى ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرۈپ ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، ئەتراپىدىكى مىللەتلەرنىڭ نەزىرىدە ئورنى خېلى يۇقىرى ئىكەن.

4. سودىغا ماھىرەكەن، پۈتكۈل تاۋىيۈەن ناھىيەسىنىڭ بازىرىنى ئۇيغۇرلار كالا گۆشى بىلەن تەمىنلەيدىغان بولۇپ، نۇرغۇن ئائىلىلەر مەخسۇس قاسساپلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. قاپقارا بۇرۇت قويغان، قاۋۇل بىر ئۇيغۇر قاسساپ ئۆزىنىڭ ئىنىسى بىلەن يىلىغا مېڭىدىن ئارتۇق كالىنى سويۇپ بازارلارغا ئاپىرىپ ساتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇنىڭدىن باشقا چوڭ تىپتىكى، كالا، توخۇ فېرىملىرى ۋە بېلىقچىلىق كۆلچەكلىرىمۇ ئاساسەن ئۇيغۇرلارنىڭ قولىدا ئىكەن.

5. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ماددىي ۋە مەنىۋى پاكىزلىققا ئوخشاشلا ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، بۇلاردا ئوغرى، يانچۇقچى، چېكەرەمەن، بىكارچىلار ئاساسەن يوقكەن. تىرىشىپ ھالال پۇل تېپىشنى ھىزان قىلغاچقا، ئەتراپىدىكى مىللەتلەرنىڭ نەزىرىدە ھالال ياشايدىغان ئېسىل خەلق، دەپ قارىلىدىكەن.

6. ھاۋارىپقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بولۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك بالىلىرىنى ئالىي مەكتەپلەرگىچە ئوقۇتىدىكەن. ئوتتۇرا مەكتەپ ئىچىگە ئېسىلغان «مەكتەپ ئەھۋالى» دا يېزىلىشىچە، فېڭشۇ يېزىسىنىڭ ئوقۇتۇش ئەھۋالى ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىكەن. بىر ئۇيغۇرنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇ قىزىنى ياخشى ئوقۇتقانلىقتىن قىزى خىزمەتكە ئىلتىماس قىلغان 208 نەپەر نامزاتنى يېڭىپ شاڭخەيدىكى

ۋە چۈشەندۈرىدىغانلار پەيدا بولۇپتۇ.

بەزى ئۆرپ - ئادەتلىرى

يىمەك - ئىچمەك جەھەتتىن قارىغاندا بۇلار گۈرۈچ تاماقلرى ۋە كۆكتاتنى ئاساس قىلىدىكەن. دېھقانچىلىقتا ئاساسەن شال تېرىپ، بۇغداي تېرىمغاچقا خېمىرلىق تاماقلارنى كۆپ يېمەيدىكەن. گۆش تۈرلىرىدىن كالا، بېلىق، ئۆردەك، غاز، توخۇ گۆشلىرىنى كۆپرەك ئىستېمال قىلىدىكەن.

كېيىم - كېچەك جەھەتتە باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىدۇرگىلى بولمايدىكەن، لېكىن ھېيت - بايراملاردا، بەزىلىرى ئۆي ئىچىدە مىللىيچە كىيىملەرنى كىيىدىكەن. كۆپلىگەن ئائىلىدە دوپپا باركەن. مەن بىر قىسىم ئائىلىلەرگە كىرگەندە ئۇلار ئۆيلىرىدىكى دوپپىلىرىنى كىيىپ مەن بىلەن پاراڭلاشتى. يەنە بىر قېتىم بىر قاسساينىڭ ئۆيىگە تۇيۇقسىز كىرىپ ئوغلىنىڭ دوپپا كىيىپ تاپشۇرۇق ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. لېكىن بۇ يەردە بېشىغا ياغلىق چەككەن ئۇيغۇر ئاياللارنى ئۇچراتمىدىم ھەتتاكى مەسچىت ئىمامىنىڭ ئايالىمۇ ياغلىق چەككەن ئىدى، بەلكىم بەزى ئاياللار پەقەت ناماز ئوقۇغاندىلا ياغلىق چەككەن كېرەك.

بۇ يەردىكى مۇسۇلمان ئۇيغۇرلاردىمۇ ئاخۇن، موللاملارنى قەبىرە بېشىغا ئېلىپ بېرىپ قۇرئان ئوقۇتىدىغان ئادەتلەر بولۇپ، ئادەتتە 10 يۈەندىن يۇقىرى پۇل قويىدىكەن. قوي، كالا، توخۇ قاتارلىقلارنىمۇ ئاخۇن، موللاملار (ئۇلار لاۋشىفۇ (پېشقەدەم ئۇستاز) دەيدىكەن) بوغۇزلاپ بېرىدىغان بولۇپ، قوي بوغۇزلاپ بەرسە 5 يۈەن، كالا بوغۇزلاپ بەرسە 10 - 20 يۈەنگىچە پۇل ئالىدىكەن، توخۇ بوغۇزلاپ بەرسە پۇل ئالمايدىكەن. ئاخۇن، موللاملارنىڭ ھويلىسىدا ئادەتتە مال بوغۇزلاشقا ئىشلىتىلىدىغان سايىمانلار ساندۇقتا ھەر ۋاقىت تەييار تۇرىدىكەن. بۇ ئاخۇن، موللاملارنىڭ ئاساسلىق كىرىم مەنبەسى ئىكەن. مەن دىندا ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ بار - يوقلۇقىنى سورىسام، ئۇلار بارلىقىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ بۇ ئارقىلىق تۇرمۇشىنى قامدىشى تەس بولغاچقا، ياشلارنىڭ قىزغىنلىقىنىڭ كەملىكىنى ئېيتىشتى.

مەن تەكشۈرۈش جەريانىدا ئىككى قېتىملىق توي - مۇراسىمغا قاتناشتىم، بىرىسى خۇيزۇلارنىڭ، يەنە بىرىسى «ئۆرپ - ئادىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن» ئۇيغۇرلارنىڭ. بۇ تويلارنىڭ بىزنىڭكىگە ئوخشمايدىغان يېرى شۇكى، بۇلار ئادەتتە قىزنى كۈچۈرۈپ كەلگەن كۈنى قىز يىگىت بىلەن بىرگە بولماي ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن تۇغقانلىرى بىلەن ياتىدىكەن، ئەتىسى توي رەسمىي باشلىنىپ ھەر خىل پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلىدىكەن. ئۆرپ - ئادىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرى خەنزۇلارنىڭكىگە ئوخشايدىكەن، يەنى قىزنى يۆتكەپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى ئاتا - ئانىغا تەزىم قىلدۇرۇش قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن توي داۋام ئېتىدىكەن.

خۇلاسەلەپ ئېيتقاندا بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ توي قىلىش ئادىتىنى «ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە قىلىش» ۋە «توي مۇراسىمى شەكلى بويىچە قىلىش» دەپ ئىككى تۈرگە بۆلگىلى

بولدىكەن. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە توي قىلىدىكەن يەنى نىكاھ ئوقۇتىدىكەن، مەسچىت ئىمامىنىڭ ئېيتىشىچە، تويىدا نىكاھ ئوقۇتمايدىغان مۇسۇلمان ئۇيغۇرلارمۇ باركەن. ئۆرپ - ئادىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار تويىنى ئاساسەن خەنزۇلارغا ئوخشاش شەكىلدە ئېلىپ بارىدىكەن.

كۆپلىگەن ئائىلىلەرنىڭ قەبرىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئېتىزىنىڭ يانلىرىدا بولىدىكەن. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلار قەبرىلىرىگە ئايەتلەر ئويۇلغان بەلگە تاشلار ئورنىتىلغان بولۇپ، قەبرىگە دۆۋىلەنگەن توپا توت چاسا شەكىلدە ئىكەن، ئۆرپ - ئادىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ قەبرىلىرى خەنزۇلارنىڭكىگە ئوخشاش يۇمىلاق بولىدىكەن، قەبرە تېشىغا ئايەت يېزىلمايدىكەن. بىر ئۇيغۇر بوۋاي ئۆزىنىڭ ئاتىسىنىڭ قەبرە تېشىغا «جەنۇبىنى لەرزىگە سالغان سانغۇننىڭ 20 - ئەۋلادى» دەپ ئويدۇرماقچى بولغان ۋاقىتتا، تاشقا خەت ئويدىغان ياش ئۇستامنىڭ ئۆلكە باشلىقى كەلسىمۇ بۇنداق يېزىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ چىڭ تۇرۇۋالغاندا، بۇ بوۋاينىڭ: «سەن ياش بولغاچقا بىلمەيدىكەنسەن، ئۇستاڭدىن سورا» دېگەنلىكىنى، ياشانغان ئۇستامنىڭ شاگىرتىغا: «خاتىرجەم ئويۇۋەر، بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارغا ئۆز ۋاقتىدا مىڭ پادىشاھى ئاشۇنداق ئۇنۋان بەرگەن» دېگەندىن كېيىن خاتىرجەم ئويۇپ بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. دېمەك، ئۇلار ئەجدادىنىڭ شانلىق تارىخىنى مانا مۇشۇنداق ئۇسۇللار بىلەن ساقلاپ كېلىۋېتىپتۇ.

ھازىر مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقلىق ياخشى بولۇپ باراۋەرلىك ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىق زىددىيەتلىرىنى ئازايتقان بۇ يەردە باراۋەرلىك ۋە گورتاق تەرەققىي قىلىشنىڭ زىددىيەتلىرى ھەل قىلىشنىڭ ياخشى يولى ئىكەنلىكى يەنە بىر قەدەمدە ئىسپاتلانغان. چىڭلىن خۇيزۇ - ئۇيغۇر يېزىسىغا بارغاندا چىڭلىن مەسچىت ئىمامىنىڭ چوڭ ئائىلىسىگە چاغانلىق يىغىلغان ھەر مىللەت ئائىلە ئەزالىرىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان ئىدىم. بۇ ئۇيغۇر، خۇيزۇ، خەنزۇدىن تەشكىل تاپقان ئىناق چوڭ بىر ئائىلە ئىدى.

مىللەتلەر ئارىسىدىكى چۈشىنىشنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن فېڭشۇ ئۇيغۇر - خۇيزۇ يېزىسى قەدىمىي مەسچىتنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىغا مەسئۇل ئابلەت. جىيەن پىڭ فېي يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە يىلدا بىر قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى توغرىلۇق دەرس ئۆتىدىكەن.

ئانا يۇرتىغا بولغان مۇھەببەت

بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلاردا ئانا مەدەنىيىتىگە تەلپۈنۈش ۋە يۇرتىغا بولغان مۇھەببەت كۈچلۈك بولغاچقا، ئىقتىسادىي ئەھۋالى يار بەرگەنلىرى شىنجاڭغا كېلىپ قوچۇ قەدىمىي شەھىرى خارابىسى، قۇمۇلدىكى «تاش كۆۋرۈك» قاتارلىق ئەجدادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنى زىيارەت قىلىپ كېلىۋېتىپتۇ. بارالمىغانلىرى بارغانلار ئېلىپ كەلگەن قوچۇ قەدىمىي شەھىرىنىڭ توپىسىنى ياكى شىنجاڭنىڭ خاتىرە

تەرەپتىن تىرىشىپ، ئورتاق تەرەققىيات ئۈچۈن كۈچ چىقرايلى.»

خۇنەندىكى يەنە بىر ئۇيغۇر قېرىنداشنىڭ: «ئەجدادىمىز 640 يىل بۇرۇن بۇ يەرگە كېلىپ ماكانلاشقان بولسىمۇ، بىز ئۇلارنىڭ غەربىي يۇرت(شىنجاڭ)دىن كەلگەنلىكىنى، يىلتىزىمىزنىڭ شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغىنىمىز يوق، ئۆزىمىز خۇنەندە ياشىساقمۇ، قەلبىمىز ھامان تەڭرى تېغىدا، بىز ئۆزىمىزنىڭ ئانا يۇرتىدىن، ئۇيغۇر بولغانلىقىمىزدىن پەخىرلىنىمىز» دېگەن ئوتلۇق ھېسسىياتلىق يۈرەك سۆزىنى ئاڭلىغاندا مەن قۇلقىمغا ئىشەنمەي قالغان ئىدىم. چۈنكى، خۇنەنگە كەلمىگەن چاغدىكى تەسەۋۋۇرۇمدا بۇلار ئاللىقاچان ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇپ كەتكەن، ھېچنېمىسى قالمىغان ئۇيغۇرلار ئىدى، لېكىن 10 نەچچە كۈنلۈك سىردىشىش، مېھمان بولۇش جەريانىدا شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ يەتتىكى، تارىخنىڭ بوران-چاپقۇنلىرى، ئاچچىق-تاتلىق قىسمەتلىرى بۇ يەردە ئۇيغۇرلارنىڭ قەلبىنى ئۆزگەرتەلمىگەن ئىدى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ شىنجاڭدىكى قېرىنداشلىرىغا يوللىغان ئەڭ قىممەتلىك سالىمى ئىدى.

ھۆكۈمەت مەدەنىيەتنىڭ كۆپ خىللىشىغا مەدەت بېرىۋاتقان ياخشى ۋەزىيەتتە، ئۇلار ھەر تەرەپتىن كۈچەپ ئۆزىگە خاس مىللىي مەدەنىيەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە تۈتۈنغان بولۇپ، تەربىيەلەش كۇرسى ئېچىش قاتارلىق ۋاسىتىلەر ئارقىلىق شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىغا خاس بەزى مەدەنىيەتلەرنى ئۆگىنىۋېتىپتۇ ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئۆزگىچە مەدەنىيەتنى تېخىمۇ بېسىۋېتىپتۇ. بېرىش-كېلىشلەر كۆپەيسە، ھۆكۈمەت پىدائىيلارنى تەشكىللەپ مەكتەپلەردە داۋاملىق ئۇيغۇرچە ئۆگەتسە، ھەر يازلىق تەتىلدە ئېچىلىۋاتقان ئانا مەدەنىيەتنى ئۆگىنىش پائالىيىتى تېخىمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىلسا، ھوقۇق رەركى ئوخشاش يىلتىزدىن كۆكەپ چىقىپ ئوخشىمىغان مۇھىتتا شەكىللەنگەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بىر-بىرىدىن ئوزۇق ئېلىپ تېخىمۇ زور ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ.

2010-يىلى 10-ئاي، ئۈرۈمچى

ئىزاھات ۋە پايدىلانغان ماتېرىياللار

[8] نىكاھلىنىش جەھەتتىكى ئۆزگىرىش دېگەن بۇ خۇاڭ لىنىڭ: «جىيەن جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدىن خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن نىكاھلىنىش ئەھۋالىغا نەزەر»(غەربىي شىمال مىللەتلەر تەتقىقاتى ژۇرنىلى، 2008-يىلى 3-سان، خەنزۇچە) ناملىق ماقالىسىدىن پايدىلىنىش ئاساسىدا يېزىلدى. [5]، [7] بۇ ماقالىنىڭ 40، 41-بېتىدە.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا فولكلور بويىچە 2009-يىللىق ماگىستىر ئاسپرانت.

بۈيۈملىرىنى «قىممەتلىك خاتىرە» دەپ قاراپ ئۆيلىرىدە ساقلانۇۋېتىپتۇ. بىر بوۋاي ئۆزىنىڭ ئۆيىنىڭ 3-قەۋىتىنى ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۆرگەزمىخانىسى قىلىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى كىتابلار، دوپپا ھەتتا ئۇيغۇرلار ئىشلەپچىقارغان تەييار چۆپنىڭ قېيى قاتارلىق نەرسىلەرمۇ باركەن.

قەشقەرگە كەلگەن جىيەن باشىنىڭ 21-ئەۋلادى ئىبراھىم. جىيەن شياڭفۇ ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ھېيتگاھقا كەلگەندە باشقىلار ئۇنىڭ خۇنەندىن كەلگەن ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ ھەيرانلىقتا ئۇنى ئورۇنلىغان، بۇ كىشى شۇ ۋاقىتتىكى تەسىراتىنى خۇنەن ئۇيغۇر-خۇيزۇ مۇسۇلمانلار زورنىلىغا مۇنداق يازغان:

شىنجاڭدىكى تەسىرات

ئەجدادىمىز كېلىپ جەڭ بىلەن تەڭرى تېغىنىڭ باغرىدىن ماكانلاشقان چاڭجياڭ جەنۇبىغا 600 يىل بۇرۇن يىلتىزىمىنى ئىزدەپ بارغىنىدا ئانا يۇرتۇمغا سىرغىدى كۆز ياشلىرىم بۇلاق سۈيىدەك قېرىنداشلار كۆرۈشتۈن، لېكىن تونۇشمىدۇق، كۈلۈمسىرىدىم تۆۋەندىن مەن دەپ

خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئانا مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ، شىنجاڭدىكى قېرىنداشلىرى بىلەن بېرىش-كېلىشنى كۆپەيتىپ مىللىي قېرىنداشلىق مېھرىنى كۈچەيتىشنى ۋە بىر-بىرىگە مەنىۋى جەھەتتىن يار-يۆلەكتە بولۇپ ئورتاق تەرەققىي قىلىشنى ئارزۇ قىلىدىكەن. مەن خۇنەندىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن خۇنەننىڭ بىر ئۇيغۇر قېرىنداش ماڭا تېلېفوندا مۇنۇ سۆزلەرنى قىسقا ئۇچۇر قىلىپ يوللاپتۇ: «بىز بىر ئائىلىدىكى بىر نەچچە مىللەت كىشىلىرى(ئايالى خەنزۇ، قېيىنئانىسى خۇيزۇ) سىلەرنىڭ بىزنى ئىزدەپ تۇرغىنىڭلاردىن مەننەتدار بولدۇق، بىز مىللەتداش، مەدەنىيەتداش، قەلبداش. تەڭ كۈچ چىقىرىپ مىللىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىرلىكتە تىرىشايلى، بىزگە ئانا دىيارىمىزنىڭ روھىي مەدەنىي بولمىسا بولمايدۇ، ئانا دىيارىمىز بىزنى ئۇنتۇپ قالسا تېخىمۇ بولمايدۇ. بىز ھەر

- [1] چىيەن زۇنۋاڭ، جىيەن ۋېن تۈزگەن، ئابلەت نۇردۇن، جۈمەخۇن تەرجىمە قىلغان: «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998-يىلى 5-ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى، 5-بەتتىن 10-بەتكىچە بولغان مەزمۇنىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى. [4]، [9]، [10] ئايرىم-ئايرىم ھالدا بۇ كىتابنىڭ 143، 64، 63-بېتىدە.
- [2]، [3] خۇاڭ لى: «خۇنەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ جەمئىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ماسلىشىشى»، لەنجۇ ئۈنۋېرسىتېتى مىللەتشۇناسلىق دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىسى، خەنزۇچە، 59، 60-بەت.
- [6] ماشەنپىڭ: «تاۋيۈەن ناھىيەسىنىڭ مىللەت، دىن تارىخى»، خەنزۇچە، 2004-يىلى 9-ئاي، ئىچكى ماتېرىيال 115-بەت.

ماقالىنى تەكلىپلىك بېكىتكۈچى: ئابلەت نۇردۇن

«سالماتچىلار پىرسوناژى» دىكى بايراقچىلار

ئەگەر قەلەم ھەققى بولمىسىمۇ، سىز يەنىلا يېزىقچىلىق قىلامسىز؟

چىچىلارنىڭ ھەممىسى تالايلىغان نادىر ئەسەرلەرنى قالدۇردى، لېكىن ئۇلار قانچىلىك قەلەم ھەققىگە ئېرىشكەن؟ ئۇلار بۇ پۇلغا (قەلەم ھەققىگە) تايىنىپ كۈن كەچۈرمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

مىڭ، چىڭ سۇلالىرىدىن كېيىن، بىر قىسىم ئەدىبلەرنىڭ قەلەم ھەققى ئېھتىمال ئۇلارنىڭ ئائىلە كىرىمىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن (باسمىچىلىق سەۋىيەسىنىڭ ئېشىشى نەشرىياتچىلىقنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن) بولۇشى مۇمكىن. بىراق، يېزىقچىلىققا تايىنىپ بېيىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يېقىنقى ۋە ھازىرقى دەۋرگە كەلگەندە، گېزىت - ژۇرناللارنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن يېزىقچىلىق مەخسۇس كەسىپكە ئايلاندى، نەتىجىدە ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجى بىلەن ئەركىن يازغۇچىلار بارلىققا كەلدى، شۇنىڭدەك، بۇ ئارقىلىق ھاللىق سەۋىيەگە يەتكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. مىنگو دەۋرىدىكى كەسىپى ئەدىبلەر ئارىسىدا، خېلى كۆپ «بايلار» بار ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، جاڭ خېنشۈينىڭ قەلەم ھەققى بىلەن 20 نەچچە كىشىنىڭ تۇرمۇشى خېلى ياخشى ئۆتىدىكەن، بۈيۈك يازغۇچى لۇ شۈننىڭ قەلەم ھەققى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ خېلى باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە يېتىدىكەن، بىراق، بۇنداقلار ئىنتايىن ئاز. شۇڭا، ئىلگىرىكى كۆپ قىسىم يازغۇچىلار

توردا بىراۋنىڭ مۇنداق بىر سوئالىنى سورىغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم: ئەگەر بىر كۈنى بارلىق گېزىت - ژۇرناللار قەلەم ھەققى بېرىشنى توختاتسا، سىز يەنىلا يېزىقچىلىق قىلامسىز؟ ئىشتىن سىرتقى يازغۇچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مېنىڭچە بۇ سوئال بىزنىڭ ئويلىنىشىمىزغا ئەرزىيدۇ.

يېزىقچىلىقنىڭ كەسىپكە ئايلنىشى نەشرىيات ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. نەشرىياتچىلىق مەدەنىيەت كەسىپىگە ئايلانمىغان قەدىمكى دەۋردە، گەرچە نۇرغۇن يازغۇچىلار (جۈملىدىن شائىرلار) بولغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىشتىن سىرتقى يازغۇچىلار، ئادەتتە باشقا بىر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان، يازغانلىرىنىڭ ھەممىسى قەلەم ھەققى ئۈچۈن بولمىغان. چۈنەن ئەدەبىيات تارىخىدىكى بىرىنچى داڭلىق شائىر، بىراق ئۇ، ئەسەرلىرى ئۈچۈن قانچىلىك قەلەم ھەققىگە ئېرىشكەنلىكى بىزگە نامەلۇم. كېيىنكى ئەدەبىيات سەھنىسىدە، چولپانلار چاقناپ، ياڭ شيوڭ، ليۇ شىيىدىن تارتىپ لى بەي، دۇفۇ، ليۇ زوڭيۈەن، سۇ دوڭپو، شىن

ئىنسانشۇناسلىق دېمەكتۇر. ئەڭ مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات، ئەركىن ئەدەبىياتتۇر. شۇنداقلا، ھەر بىر ئادەم بەلگىلىك ئەدەبىي تەربىيىلىنىشكە ئىگە بولۇشى كېرەك، شۇندىلا، كىشىلەرنىڭ ئادىمىيلىككە بولغان چۈشەنچىسى تېخىمۇ چوڭقۇر، مول ھەم ئېنىق بولىدۇ» دەيدۇ شاڭخەي شەھەرلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، «بىخ» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى جاۋ چاڭتيەن. تور دۇنياسى دەۋرىدىكى «توردىكى بىلوگ ھادىسىسى» دىنمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاۋامنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، يېزىقچىلىقمۇ تەدرىجىي ئومۇملىشىدىغان ئىش. ئىنتېرنېت تورى «ئەسەر ئېلان قىلىش» نىڭ «بوسۇغىسى» نى قومۇرۇپ تاشلاپ، خېلى كۆپ قىسىم كىشىلەرنى يېزىقچىلىققا قاتناشتۇردى، خېلى زور تۈركۈمدىكى تور بىلوگ يازغۇچىلىرى پۇل ئۈچۈن يازمايدۇ، ئەلۋەتتە.

شۇڭا، مەن ئىشىنىمەنكى، «ئىشتىن سىرتقى يېزىقچىلىق» ئاساسىي ئېقىمغا ئايلانغان بۈگۈنكى كۈندە، قەلەم ھەققى بولمىغان تەقدىردىمۇ، جاھاندا نۇرغۇن كىشىلەر قەدىمكىلەرنىڭ روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، داۋاملىق تۈردە «بىكارغا ئىشلەش» كە رازى بولىدۇ.

ۋىي مىڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازمىنى «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى» نىڭ 2009-يىلى ئاۋغۇستتىكى ئالدىنقى سانىدىن ئەلجان تۇرپۇن تەرجىمە قىلغان. تىلماچ: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە ئارال يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئەللىم.

دەردىنى تۆكۈش، ئىزھار قىلىش، قىزىقىشى ۋە مەسئۇلىيىتىنى چىقىش قىلىپ يازغان. ئاشۇ دەۋردە، يېزىقچىلىقنىڭ «تاۋارلىشىش» دەرىجىسى تېخى يۇقىرى ئەمەس، يازغۇچىنىڭ چىقىش نۇقتىسى نىسبەتەن ساددا، ھەتتا ئاپتورلۇق ھوقۇقى دەيدىغان ئىدىيەدىمۇ بولمىغان ئىدى. جۇڭگو رومانچىلىقىدىكى ئابدە «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» كە قاراپ باقساق، ساۋ شۆچىنىڭ رومان يېزىشىدىكى مەقسىتى ھەرگىزمۇ پۇل تېپىش ئۈچۈن ئەمەس. ئەمەلىيەتتە، ئەينى ۋاقىتتا ساۋ شۆچىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نى يېزىپ چىقىش بىر زىيان چىقىدىغان سودا. تۇرمۇش ھەققەتەن كۈلكىلىك، ئۆزى چۈشكۈنلىشىپ، ھەتتا شوۋبىگۈرۈچىمۇ قەرزگە ئېلىشقا تاس قالغان ساۋ شۆچى، كېيىن زور بىر تۈركۈم ئادەمگە ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى يارىتىپ بەرگەنلىكى، يەنى «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نى تەتقىق قىلىشنىڭ بىر تۈرلۈك كەسىپ بولۇپ قالدىغانلىقى ئۇخلاپ چۈشكىمۇ كىرمىگەن بولغىدى؟ بۇنىڭغا ئوخشاش يەنە «ھېكايە شاھى» دەپ ئاتالغان پۇسۇڭلىن قاتارلىقلارمۇ بار. ئەگەر ئۇلاردا مەنپەئەت تەمەسى بولغان بولسا، مۇشۇنداق ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقالارمىدى؟ ئەدەبىياتنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن. گەرچە، ھازىرقى زامان ئىقتىساد شەكىللىرى ئەدەبىياتقا غايەت زور ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئىنتېرنېتنىڭ مەيدانغا كېلىشى دۇنيانى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتكەن بولسىمۇ، لېكىن، يېزىقچىلىق يەنىلا كىشىلەر تۇرمۇشىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى. «ئەدەبىيات

«يۇقىرى» غا ئەرز قىلغاندىن كۆرە، قانۇننى «ئۆزگەرتكەن» تۈزۈك

ھازىرقى تۈزۈمدىكى «ئەرز-شىكايەت» نىڭ تەسىس قىلىنىشىدا مەسىلە يوق. مەسىلە دەل «يۇقىرىغا ئەرز قىلىش» تا. خۇددى ئامېرىكا يازغۇچىسى ھېلېرنىڭ «يىگىرمە ئىككىنچى ھەربىي نىزام» ناملىق كىتابىدا يېزىلغىنىدەك: ئەرزىيەت خىزمىتىدىكى «يۇقىرىغا ئەرز قىلىش» تۆۋەندىكى ئەمەلدارلارغا «ئىشەنمەسلىك» تىن دېرەك بېرىدۇ، ئەمما بىزنىڭ ئەرزىيەت تۈزۈمىمىز بولسا ئەرز قىلغۇچىلارنى تۆۋەندىكى ئەمەلدارلارغا ئىشىنىشكە مەجبۇرلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەرز قىلغۇچىلار بىر-بىرىگە زىت بولغان مۇنداق ئەھۋالغا ئۇچرايدۇ: يەنى ئەرز قىلىش ھوقۇقىمىز بار، ئەمما «دەرىجە ئاتلاپ يۇقىرىغا ئەرز قىلىشىڭىز قاتتىق چەكلەنگەن.» ئەگەر يەنە داۋاملىق تۈردە «دەرىجە ئاتلاپ يۇقىرىغا ئەرز قىلىمەن» دەيدىكەنسىز، «ئەرزىيەت توسقۇنلۇقى» غا ئۇچرىشىڭىز

تۇرغانلا گەپ. بېيجىڭدىكى «ئەرز-شىكايەتچىلەرنى توسۇش ئەترىتى» ۋە ئۇلارنى توسۇۋېلىشقا ئالاقىدار مىساللار ئېغىزغا چىقىپ قالغىلى خېلى يىللار بولدى. بىراق، ئەمەلىيەتتە پەقەت ناھايىتى ئاز ساندىكى ئەرز-شىكايەتچىلەرلا بېيجىڭغا ئوڭۇشلۇق بارالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەڭدىن كۆپى يۇرتىدىن چىقمايلا «توسۇۋېلىنغان»، ھەتتا «مەجبۇرىي تۈتۈپ كېتىلگەن.» خېنەن ئۆلكىسىنىڭ نەنياڭ شەھىرىدىكى ناھىيە-يېزىلاردا، مۇنداق لوزۇنكىلارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ: «قانۇنسىز ھالدا يۇقىرىغا ئەرز قىلغۇچىلارغا قارىتا: بىر قېتىم ئەرز قىلغانلار تۈتۈپ تۇرۇلىدۇ، ئىككى قېتىم ئەرز قىلغانلارغا ئەمگەك بىلەن تەربىيە بېرىلىدۇ، ئۈچ قېتىم ئەرز

تۈزۈمنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەش كېرەكمۇ؟ باشقىچە قىلىپ ئېيتساق، «يۇقىرىغا ئەر ز قىلىش» كېرەكمۇ ياكى قانۇننى «ئۆزگەرتىش» كېرەكمۇ؟

قانۇن - تۈزۈم جەمئىيىتىدە، قانۇننىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېسىمى سوتچىغا باغلىق؛ ھاجىرالار ئەڭ ئاخىرىدا يەنىلا ئەدلىيە تەرتىپلىرى ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. ئەر زىيەت تۈزۈمى بولسا، بىر ئەر زىيەت قىلمىشىغا قارىتا ئەڭ ئاخىرقى قارار چىقىرىش ھوقۇقىنى يۇقىرىدىكى ئەمەلدارنىڭ قانداق ئارىلىشىپ بىر تەرەپ قىلىشىغا باغلاپ قويىدۇ. ئۇنى دەپ بۇنى دەپ كېلىپ، ئاخىرى يەنىلا ئادەمنىڭ دېگىنى ھېساب بولىدۇ.

نەزەرىيە جەھەتتىن، ئەر زىيەت تارماقلىرى پەقەت «ئوتتۇرا بېكەت» لىك رولىنى ئۆتەپ، ھېچقانداق ئەمەلىي بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقى بولماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ خىزمىتى بولسا، ئەر زىيەت ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان قانۇننى ئىجرا قىلىش تارماقلىرىغا ياكى ئەدلىيە ئورگانلىرىغا يوللاپ بېرىشلا ئىدى، خالاس.

بىراق، دۆلەت ئەر زىيەت ۋە ئەر زىيەت تۈزۈمى تەشۋىقاتىدا، ئۇنىڭ «ئوتتۇرا بېكەت» لىك ئورنىنى چۈشەندۈرۈش بىلەن توختاپ قالماي، ئەر زىيەت خىزمىتى خادىملىرى قانداق قىلىپ ئەر ز - شىكايەتچىلەرنىڭ «قىيىنىنى ئاسان قىلىشى» ۋە ئەمەلدارلار ئەر زىيەت تارماقلىرىغا كېلىپ يىغىلىپ قالغان دېلوالارنى نەق ھەيداندا بىر تەرەپ قىلىشى كېرەك، دېگەندەك گەپلەر ئەر زىيەت خىزمىتى تەشۋىقاتىنىڭ ئاساسلىق مېلودىيەسى بولۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئەر ز - شىكايەتلەرنىڭ ئەر زىيەت ئىشلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىدىغان بىر كۆزنەك تەسىس قىلىنغان بولدى.

ئاتالمىش «قانۇنغا ئىشەنگەندىن ئەر ز قىلغان ياخشى» دېگەن گەپنىڭ چىقىشىدا، بۇنىڭغا بىر جەھەتتىن ئەر ز - شىكايەتچى ئاممىنىڭ ئۆزىنىڭ چۈشەنچىسى ۋە تەپەككۈرى سەۋەب بولغان. شۇڭا، ئەر ز - شىكايەتچى ئاممىنىڭ «ئەر ز» قىلىشى، ئۇنىڭ «ئەر زىيەت تۈزۈمى» گە ئىشەنگەنلىكى بولماستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ ئاخىرىدا سۆزلەپ قايىل قىلغىلى بولىدىغان بىرەر رەھبەرگە ياكى تەشۋىقات ماتېرىياللىرىدىكىدەك ئۈلگىلىك ئەمەلدارنى تاپالايدىغانلىقىغا ئىشەنگەنلىكىدىن بولغان.

ئەر ز - شىكايەتچى ئاممىنىڭ بۇنداق «ئوتتۇرا بېكەت» تىن ئۆتۈشى، ئالاقىدار تارماقلارنى تولمۇ خۇشال قىلىدىغان مەنزىرە بارلىققا كەلدى: ئەر زىيەت «ھوقۇملىقنى قوغداش» خىزمىتىدە سۇلاشتۇرۇش بەلبېغى ھاسىل بولغان ئىدى. بىراق بۇ ھەرگىزمۇ ھەسلىنى تۈپ يىلتىزىدىن ھەل قىلىش ئۇسۇلى بولالمايدۇ.

قىلغانلار جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ.» كۆپلىگەن دېلوالاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇنداق سوئاللار قورقۇتۇپ قويۇش ئۈچۈنلا يېزىلغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئەمەلىي مىساللىرىمۇ خېلى كۆپ.

شۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ، ئەر ز - شىكايەتچىلەرنىڭ پايتەختكە بېرىش قەدىمى توختاپ قالغىنى يوق. يۇقىرىغا ئەر ز قىلىشتىكى نېگىزلىك مەسىلە شۇ يەردىكى، ئەر زچى ئامما بىر قىسىم يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ، بۇنداق ئەمەلدارلار «يۇقىرىغا تەلمۈرۈپ، تۆۋەندىكى خەلق ساداسىغا قۇلاق سالمايدۇ، ھوقۇققا بېرىلىپ، قانۇنغا پەرۋا قىلمايدۇ.» ئەمەلدارلار ئۆزىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ. شۇڭا مەسىلە ھەل قىلىشتا، تېخىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى ئىزدەش كېرەك. ھالبۇكى، يەرلىك ئەمەلدارلار بولسا، يۇقىرىغا ئاۋارچىلىق تېپىپ بەرمەسلىك ئۈچۈن، شۇنداقلا بىر قانچە قېتىملىق ئەر ز - شىكايەت تۈپەيلىدىن سىياسىي نەتىجىلەرنىڭ يوققا چىقىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەر زىيەتكە بارلىق ئاماللارنى ئىشلىتىپ توسقۇنلۇق قىلىدۇ.

بۇ، قارىماققا يېشىمى يوق تۈگۈنگە ئوخشايدۇ: يۇقىرىغا ئەر ز قىلغۇچىلار بىلەن ئەر زىيەتكە توسقۇنلۇق قىلغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇشۇ بىلەن چاشقاننىڭ ئويۇنىدا، ئەر ز - شىكايەتچىلەر ھەرخىل نىقابلار بىلەن يوشۇرۇنۇپ، توسقۇن ئۆتۈۋېلىشقا تىرىشىدۇ؛ ئەر زىيەتكە توسقۇنلۇق قىلغۇچىلار بولسا، بەدەلنىڭ كۆزىگە قارىماي، كۈچلۈك قوشۇن بىلەن توسقۇ قۇرۇپ ئۇلارنى كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ. بەزىدە، پايتەختكە يىراق جايلاردىن كېلىدىغان ئەر ز - شىكايەتچىلەر كۆپىيىپ كەتسە، ئۇلار يېتىشىپ بولالماي نېمە قىلىشنى بىلمەيلا قېلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن «ئەر زىيەتنى ۋاكالىتەن توسۇپ بەرگۈچى» شەخسىي شىركەتلەر ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بېيجىڭ ئەنيۈەندىگىدىكى مەخسۇس ئەر ز - شىكايەتچىلەرنى توسۇپ بېرىشنى ئاساسلىق تىجارىتى قىلغان بىر «ئامانلىق قوغداش شىركىتى» نىڭ 2008 - يىلىدىكى يىللىق تىجارەت كىرىمى 21 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن. مۇشۇنداق بىمەنە رېئاللىق، ئاشۇنداق «ئەر ز - شىكايەتچىلەرنى توسۇپ بېرىش شىركەتلىرى» نى داۋاملىق روناق تېپىش بوشلۇقىغا ئىگە قىلغان.

رېئاللىق شۇكى: جەمئىيەتتىكى تەبىقە ئايرىمىسى كۈنسىرى كۈچىيىۋاتىدۇ، مەنپەئەت توقۇنۇشىنى ھاسىلاشتۇرۇش بارغانسېرى قىيىنلىشىۋاتىدۇ. مەسىلىنى ھەل قىلىش يولىغا كەلسەك، ئەر زىيەت تۈزۈمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش كېرەكمۇ ياكى قانۇن -

نۆۋەتلىك يۇقىرىغا ئۈزۈلۈش - شىكايەت قىلىش بىلەن ئۈزۈلۈشكە «توسقۇنلۇق» قىلىشلارنىڭ باشلىنىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

بۈگۈنكى ئىنتېرنېت تورى دەۋرىدە، يۇقىرىغا ئۈزۈلۈش شىكايەت قىلغۇچىلار بىلەن ئۈزۈلۈشكە «توسقۇنلۇق» قىلغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇ «ئويۇن»، تورغىمۇ سىڭىپ كىردى. توردا ئۈزۈلۈش - شىكايەتنى توسۇش (ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ئۆچۈرۈش ۋە چاپلاشتىن ئىبارەت)، پايتەختتىكى «ئۈزۈلۈش - شىكايەتچىلەرنى ۋاكالىتەن توسۇپ بېرىش» قا قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ بازارغا ئىگە بولدى. بۇنداق غەيرىي بازارنىڭ ئاينىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا، ئۈزۈلۈش تۈزۈمى ۋە ئۈزۈلۈش تەشۋىقاتى ئۈستىدە قايتىدىن مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىشتىن سىرت، يەنە ئەمەلدارلار بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىش، ھوقۇقنى مۇۋاپىق يوسۇندا تەكشۈش ئارقىلىق، ئاساسىي قاتلامدىكى كۆپ مەنبەلىك ئاساسىي قاتلام تالاش - تارتىشلىرىنى ھەل قىلىش مەخانىزىمىنى تۈزۈپ چىقىش كېرەك.

يەرلىك ئەمەلدارلار ئاۋام خەلقىنى ئەيمىنىدىغان، قانۇننىڭ ھۆرمىتىنى قىلىدىغان بولغاندا، ئاۋام يۇقىرىلاپ ئۈزۈلۈشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى ئۆزلۈكىدىنلا ھېس قىلىپ قالدۇ.

ۋاڭ لىن ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى» نىڭ 2010-يىللىق 11-سانىدىن ئاسمىجان ئابلىمىت تەرجىمە قىلغان. تىلماچ: خېجىڭ ناھىيەلىك رادىيو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدا.

شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، رەھبەرلەردىن ئاممىنىڭ ئۈزۈلۈشنى قوبۇل قىلىشىنى تەلپ قىلىش «ئۈزۈلۈش توسقۇنلۇقى» غا ئوخشاش بىمەنە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىشقا پايدىلىق. رەھبەرلەرنىڭ ئۈزۈلۈش شىكايەتچى ئاممىنى قوبۇل قىلىشى كۈچەپ تەكىتلەنسە، ئۇلار «بىرىنچى قول باشلىق» لار بىلەن يۈز تۇرا كۆرۈشەلسە، بۇ، ئەمەلدارلارنىڭ ئاۋامنىڭ قايغۇ - ھەسرەتنى چۈشىنىشىگە پايدىلىق، شۇنداقلا يۇقىرىغا ئۈزۈلۈش قىلىنماقچى بولغان ئۈزۈلۈش دەۋاسىمۇ يەرلىكتىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارنىڭ قولىدىلا ھەل بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. شۇغىنىسى بۇنداق «ئۈزۈلۈش تېخىلىرى يېشىل كارىدورى» نىڭ ھەمىشە ئوچۇق بولۇشى ئاسانغا توختىمايدۇ - «بىرىنچى قول» لار دائىملا شۇنداق ئالدىراش، ئۈزۈلۈشنى كۈتۈۋېلىشىمۇ ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ.

«رەھبىرىي كادىرلار» نىڭ ئۈزۈلۈش خىزمىتى نامى بىلەن قانۇننىڭ ئىجرا قىلىنىشى ۋە ئەدلىيەگە ئارىلىشىۋېلىشى يەنە بىر قاتار يامان ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. رەھبىرىي كادىرلار ئېھتىمال ئاممىنىڭ ئۈزۈلۈش ئايدا ئاران بىر قېتىم قوبۇل قىلىشى مۇمكىن، ئەمما كۈندە دېگۈدەك زىياپەت ئۈستىلىدە «ھوقۇقدارلار ۋە بايۋەتچىلەر» نىڭ «زىيارىتى» نى قوبۇل قىلىشتىن خالىي بولالماستىكى مۇمكىن. ئوخشاش بىر يازما ماتېرىيال، ئوخشاش بىر رەھبەرنىڭ تەستىقىغا دۇچ كەلگەندە، قانۇن ئىجرا قىلغۇچىلار ۋە ئەدلىيە خادىملىرى بۇنىڭغا قانداق پوزىتسىيەدە بولار؟ شۇ تۈپەيلى كېلىپ چىققان قانۇن ئىجرا قىلىشتىكى ئادالەتسىزلىك، كېيىنكى

بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر كىم؟

شۇغۇللىنىۋاتقان كىشىلەر: دۆلەتنىڭ بىر پۇڭ پۇلى، بىر سۇڭ يېرىنىمۇ بىكارغا ئېلىشى خالىمايدىغان كىشىلەر؛ دۆلەتنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى بىلەن تەمىنلىشىگە تايىنىۋالمايدىغان كىشىلەر - بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر ھېسابلىنىدۇ.

دۆلەت ۋە كارخانىلار جەمئىيەتنى ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن، ئەڭ ئاز بولغاندا نەچچە تۈمەن، ھەتتا نەچچە يۈزمىڭ، نەچچە مىليون يۈەن ئىشقا ئورۇنلىشىش مەبلەغى سەرپ قىلىدۇ. دۆلەت مەمۇرلىرىنى دېمەيلا تۇرايلى، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا بىر شوپۇرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئاز دېگەندىمۇ 20-30 تۈمەن

ھەر بىر دەۋرنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلىرى بولىدۇ. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىنىڭ دەسلەپىدە پىدائىي ئەسكەرلەر ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر ھېسابلىناتتى، ئۇلارنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك تەرىپىنى ۋېي ۋېينىڭ ھېلىقى داڭلىق ئەدەبىي ئاخباراتىنىڭ تارقىلىشى بىلەن تەڭ، چوڭ - كىچىك ھەممەيلىن بىلىپ كەتتى.

بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر كىم؟ مەن دەۋاتقان «بۈگۈن» ھازىرقى، يەنى ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى 30 يىلنى كۆرسىتىدۇ. مەن مۇنداق جاۋاب بېرىمەن: ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىگىلىك تىكلىگەن، ئۆز ئالدىغا كەسىپ بىلەن

جۇڭگو دېھقانلىرى بۈگۈنكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەرنىڭ رەت تەرتىپىدە 2- ئورۇندا تۇرىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يېرى بار ئەمەسمۇ؟

بېيجىڭ ئۈنۈپرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن ئوقۇغۇچى گۆش سېتىپ، چىڭخۇا ئۈنۈپرسىتېتىنى پۈتكۈزگەن دوكتور ماشىنا رېمونت قىلىپ ئۆزىنى كەمسىتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ «گالۋاڭ زىيالىي» بولۇشىنى خالىمىغانلىقى. ئەمەلىيەتتە، بۇ كىشىلەر ئىنتايىن پەزىلەتلىك، ناھايىتى بىلىملىك كىشىلەر، ئۇلار داڭلىق ئۈنۈپرسىتېتلارنىڭ دىپلومىغا تايىنىۋالمايدۇ، دۆلەتنىڭ ئىش ئورنى بىلەن تەمىنلىشىنى تەلەپ قىلمايدۇ، يەنە تېخى باج تاپشۇرغۇچىلارنىڭ يۈكىنى ئېغىرلىتىۋەتمەيدۇ، ئۇلار بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر ئارىسىدىكى مەشھۇرلاردۇر. قاچانكى، جۇڭگونىڭ ئالىي مەكتەپلىرىنى پۈتكۈزگەنلەرنىڭ 90 پىرسەنتى دۆلەتنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تايىنىۋالماسا، دۆلەت مەمۇرلىقىنى «بىردىن بىر چىقىش يولى» دەپ قارىمىسا، ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىغا تايىنىپ ئىگىلىك تىكلەپ، ئۆزىگە خاس بولغان بىر ياشاش زېمىنىنى ھازىرلىيالمىسا، ئەنە شۇ چاغدا جۇڭگو ھەقىقىي قۇدرەت تاپقان، كۈچەيگەن بولىدۇ.

جۇڭگو جەمئىيىتىدە بىر خىل يامان ئادەت بار، ئۇ بولسىمۇ ئومۇمنىڭ بايلىقىنى ئىگىلىۋالدىغان، دۆلەتنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تايىنىۋالدىغان كىشىلەر، بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەرنى ياراتمايلا قالماستىن ئەكسىچە تەرەپ- تەرەپتە بۇ ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەرگە ئاۋارچىلىق سېلىپ، ھەرخىل ئىش تېپىش يوللىرىغا توسۇق قۇرۇپ، ھە دېسىلا ئۇلارغا زەربە بېرىۋاتىدۇ. بۇ بىر ھەق- ناھەق مەسلىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مېنىڭ نەزىرىمدە بۇ بىر ھەق- ناھەقنى ئاستىن- ئۈستۈن قىلىۋېتىش مەسلىسىدۇر. بۇ خىل ئەھۋال ۋە ھادىسە بىر كۈن ئۆزگەرمەيدىكەن، جەمئىيەتنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش بېسىمى بىر كۈنمۇ تۈپتىن پەسەيمەيدۇ. بىز پەقەت كىمنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى تونۇيالساقلا، ھەم ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىگىلىك تىكلەپ، ھەم ئۆز كەسپىگە تايىنىپ ياشاۋاتقان كىشىلەر پۈتۈن جەمئىيەت ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان كىشىلەرگە ئايلانغاندىلا ئاندىن ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسلىسى تۈپتىن ھەل بولۇشى مۇمكىن.

سۇۋىياڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازمىنى «تاللانغان فېلېتوللار» ژۇرنىلىنىڭ 2007- يىللىق 12- سانىنىڭ ئالدىقى يېرىم ئايلىق سانىدىن ئابباس ئۆمەر ئەلقۇت تەرجىمە قىلغان. تىلماچ: خوتەن ناھىيە خانىپىرىق يېزا سېرىق ئۆي ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى.

يۈەنگە «ئوۋدى» ماركىلىق ماشىنىدىن بىرنى سېتىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ، مانا بۇ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش مەبلىغى. ئېسىمدە قېلىشىچە، 7- 8 يىل ئىلگىرى «لىدەنشياڭ» گۇرۇھى خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەبلىغىنى ھېسابلاپ كۆرگەندە، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر ئادەمگە توغرا كەلگىنى تەخمىنەن 7- 8 تۈمەن يۈەن ئەتراپىدا بولغان (سانلىق مەلۇماتتا بەلكىم خاتالىق بولۇشى مۇمكىن). ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش مەبلىغى خىزمەت بىناسىنىڭ كۆلىمى، سۇ- توك خىراجىتى، مۇناسىۋەتلىك مۇلازىمەتچىلەر قاتارلىق نۇرغۇن تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەن بۇ يىل بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۈنۈپرسىتېتىدا بىر مۇئەللىمنىڭ نۇتقىنى ئاڭلىدىم. ئۇنىڭ دېيىشىچە، ئامېرىكىدا ھۆكۈمەتنىڭ بىر ئىش ئورنى بىلەن تەمىنلەش ئۈچۈن كېتىدىغان مەبلەغ 7 تۈمەن ئامېرىكا دوللىرى ئەتراپىدا بولىدىكەن.

بەزىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەبلىغىگە نىسبەتەن ھېچقانداق چۈشەنچىسى يوق دېيەرلىك. مەسىلەن: يول ياقىسىدا ماشىنا توختىتىش مەيدانىدىن ھەق ئېلىنىدۇ. ھەق يىغقان شىركەت مېنىڭ تەننەرخ مەبلىغىم يوق، شۇڭا مەن يىغقان بۇ پۇلدىن ھەق يىغقۇچىنىڭ ئىش ھەققىنى بېرىپ، قالغىنىنى باشقا ئىشقا ئىشلىتىمەن، دەپ ئويلايدۇ. توغرا ئەمەس! گەرچە شىركىتىڭىز ئىش ئورنى تەننەرخ مەبلىغى بىلەن تەمىنلەنمىگەن بولسىمۇ، بىراق يولنى بىز باج تاپشۇرغۇچىلار ۋە يول ئاسراش ھەققىنى تاپشۇرغانلار ياسىغان، يەنى ئىش ئورنى مەبلىغى ھېساباتىنى بىز ئاللىقاچان تۆلۈۋەتكەن. شۇڭا، بۇ، بەزى يول ھەققى يىغقۇچىلارنىڭ مۇلازىمىتى ياخشى ئەمەس، پوزىتسىيەسى ناچار بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ قارغىشىغا ئۇچرىشى، ھەتتا ھاقارەتلەشلىرىگە دۇچار بولۇشىنىڭ بىر سەۋەبى. ئادەم تىللاش بولسا ئېنىقكى قانۇنسىزلىق، ئىنتىزامسىزلىق. بىراق، باج تۆلەيدىغانلار ۋە ماشىنا ھەيدەيدىغانلار سىزنى ئىش ئورنى بىلەن تەمىنلىگەن تۇرسا، سىزدە ئازراقمۇ مىننەتدارلىق ھېسسىياتى بولمىسا، ئەجەب بۇ ئادەمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرمەيدۇ؟

ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىگىلىك تىكلەگەن، ئۆز ئالدىغا بىرەر كەسپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كىشىلەر بۈگۈنكى كۈندىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر ئىكەن، ئۇنداقتا، ئاشۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى سەۋەبىدىن، دۆلەت ئىش ئورنى بىلەن تەمىنلەش جەھەتتىن مىليونلاپ مەبلەغ ۋە نۇرغۇن يەر- زېمىننى تېجەپ قالالدى. ئۇلار ئۆزىنىڭ بىلىمى، قان- تەرى ئارقىلىق ئۆزى ۋە ئائىلىسىنى بېقىپلا قالماستىن، ھەتتا، باج تاپشۇرۇش ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان ئىشچى- خىزمەتچىلەرنى بېقىۋاتىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بۇ كىشىلەر دېھقان قېرىنداشلىرىمىزدىنمۇ سۆيۈملۈك.

ئىمتىياز - باراۋەرلىكنىڭ گۆرگارى

ئېسىل - پەس دەپ ئايرىلمايدۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ ھاياتى باراۋەر بولۇپ، ھەر بىر ئادەم باراۋەر ھۆرمەتلىنىشى لازىم. مال - دۇنياسى بىلەن ئادەملەرنى دەرىجىگە ئايرىش؛ ئەمىلىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ ئادەملەرنىڭ قىممىتىنى باھالاشلارنىڭ ھەممىسى ئىنسانىي قەدىر - قىممەتكە ھۆرمەتسىزلىك قىلغانلىقتۇر. ھەممىسى ئوخشاش جان تۇرۇقلۇق باھاسى ئوخشىماسلىق، ئەمەلدارلار تاجىسى بىلەن جىنايى جازانى ئالماشتۇرۇش، ھەتتا جىن لياڭيۇ تۈرمىدە يېتىپ تۇرۇپمۇ ھەر كۈنى 200 يۈەن ئۆلچىمىدىكى تاماقتىن بەھرىمەن بولۇش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىجتىمائىي باراۋەرلىككە تەپ تارتماي ئاغدۇرمىچىلىق قىلغانلىق. دادىسى قەھرىمان بولسا ئوغلى ئەزىمەت، دادىسى يارىماس بولسا ئوغلى دۆت بوپتۇ، دېگەنلەر بىمەنە قانداشلىق نەزەرىيەسىدۇر. دادىسى ئەمەلدار بولسا، ئوغلىمۇ ئەمەلدار بولۇر، دادىسى چوڭ ئەمەل تۇتسا ئوغلىمۇ چوڭ ئەمەل تۇتۇر، دادىسىنىڭ ئەمىلى كىچىك بولسا، ئوغلى كىچىك ئەمەل تۇتۇر، دادىسى ئەمەل تۇتمىسىمۇ ئوغلى ئەمەل تۇتۇشنى ئويلىسا، مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان ئادەملەر قوشۇنى ئەمەل كۆۈرۈكىگە قىستىلىۋالسا، بۇ ئەلۋەتتە ئىجتىمائىي ئىمتىيازنىڭ كۆپۈپ ئەۋجىگە چىققانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. «سەلەر دېگەن ئوسۇرۇققا ھېساب»، «پارتىيە ئۈچۈن گەپ قىلامسەن ياكى پۇقرا ئۈچۈن سۆزلەمسەن» دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئالاھىدە ئىمتىياز خورلىقىنىڭ تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىدۇر. پارتىيە مەلۇم ئادەملەرنىڭ نەزىرىدە سالاھىيەت ياكى قەدىر - قىممەتنىڭ سىمۋولى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ، پۇقرالارنى بۇلغانغان ۋە تاشلىۋېتىلگەن بىراكلار قاتارىغا قوشۇۋېتىش ئىجتىمائىي باراۋەرلىككە قىلىنغان ئاسىيلىقتۇر.

پۇرسەتتە باراۋەر بولۇش ئەمەلىي نەتىجىگە ئېرىشكەندىلا، ئاندىن ئېتراپ قىلىشقا، ھۆكۈمەتقا نائىل بولالايسىن، دېگەنلىك بولۇپ، ئۇ ھەر بىر ئادەمدىكى يوشۇرۇن كۈچنى باراۋەر تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. پۇرسەتتە باراۋەر بولماسلىقنىڭ بازار ئىگىلىكى جەريانىدىكى روشەن ئىپادىسى: ھوقۇق بىلەن ئابروينىڭ بىرلىشىۋېلىشى، ھوقۇق بىلەن ئابروي كاپىتالى، ھوقۇق بىلەن ئابروي ئىقتىسادى قاتارلىقلاردۇر. شۇنىڭ بىلەن بەزىبىر ھوقۇقى بار ئادەملەر ئالاھىدە ھۆكۈمەتقا ئېرىشىپ، غايەت زور يوشۇرۇن ئىقتىدارنى جارى قىلدۇرىدۇ. بۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان نەتىجە - 0.4% ئادەم 70% بايلىقنى ئىگىلىۋالىدۇ. بۇ ئىش تىزگىنلەنمەي كېتىۋېرىدىغان بولسا، بۇ ئادەتتىكى ئېغىر ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلىش بولماستىن، بەلكى تولىمۇ ئېغىر بولغان ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلىشتۇر، شۇنداقلا بۇ، بىر قۇتۇپتىكى كەمبەغەللەر، يەنە بىر قۇتۇپتىكى بايلار

ھازىرقى زاماندىكى باراۋەرلىكنىڭ مەنىسى ئاساسەن مۇنداق ئۈچ جەھەتتىكى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرىنچى، سىياسىي جەھەتتىكى باراۋەرلىك: باراۋەر بولغان سايلاش ھوقۇقى، يەنى سايلاش ھوقۇقىنى ھەر بىر ئادەمگىچە كېڭەيتىش، مانا بۇ سىياسىي ئەركىنلىكنىڭ بىر تەشكىلى قىسمى؛ ئىككىنچى، ئىجتىمائىي باراۋەرلىك: يەنى سالاھىيەت بىلەن قەدىر - قىممەتتە باراۋەر بولۇش، سىنىپى ۋە مال - دۇنياسىدىكى پەرق، پەرق ھېسابلىنمايدىغان بولۇش؛ ئۈچىنچى، پۇرسەتتىكى باراۋەرلىك: ھەر بىر ئادەم ئوخشاش ئورتاق ئالغا ئىلگىرىلەش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇش، يەنى ئۆزىنىڭ تۆھپىسىگە ئاساسەن مۇناسىپ جاۋابقا ئېرىشىش.

سىياسىي جەھەتتىن باراۋەر بولۇش ئۈچۈن، ھەر قانداق شەخس، تەشكىلات، گۇرۇھ ھوقۇقىنى مۇنوپول قىلىۋالماستىن، يەنى گەرچە ئۇ، ئالەمنى تاڭ قالدۇرىدىغان ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ھەممىنى مۇنوپول قىلىۋالماستىن، مۇناسى قالىدىغان ئىشنى تېخىمۇ قىلماسلىقى لازىم. سايلاش ھوقۇقىنى ھەر بىر ئادەمگىچە كېڭەيتىش - يەنى ئومۇمىي سايلام ئېلىپ بېرىش دېگەنلىك. ھەر قانداق ئادەمنىڭ سايلاش ھوقۇقىنى باشقىلار ئىگىلىۋالماستىن، مۇقەددەس نىشان ئۈچۈن دەپ ئىگىلىۋالماستىن كېرەك؛ ئالدىن بىلگۈچىلەرنى كېيىن بىلىدىغانلارنىڭ ئورنىغا دەستىدىن، ئۆزىمۇ تۇيمايلا قالىدىغان سايلاش ھوقۇقىنى يۈرگۈزمەسلىك لازىم. مەلۇملارنىڭ سايلاش ھوقۇقىنى ئىشلىتىشنى خالىماسلىقى، سايلاش ھوقۇقىنى ئىشلەتكۈسى يوقلۇقى، سايلاش ھوقۇقىنى ئىشلىتىشنى بىلمەسلىكى تۈپەيلىدىن نەق مەيداندا مەۋجۇت بولمىغان سايلاش ھوقۇقىنى مەلۇم ئادەملەرنىڭ سايلاش ھوقۇقىنىڭ ئورنىغا دەستەمەسلىك كېرەك. سايلاش ھوقۇقى دېگەن، سايلاش ھوقۇقى، بۇ ئاساسىي قانۇن بەرگەن ھوقۇق، ئۇنىڭ ئورنىنى ئىگەللىۋېلىش - ئاساسىي قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىق، سايلاش ھوقۇقىنى ئىگىلىۋېلىش - ئالاھىدە ئىمتىياز بىلەن شۇغۇللانغانلىقتۇر. سايلاش ھوقۇقىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋېلىش - خەلق رايىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋالغانلىق، يەنى زورلۇق كۈچى بىلەن سىياسىي ئەركىنلىكنى تارتىۋالغانلىق. سايلاش ھوقۇقى ئىگىلىۋېلىنسا، قۇللۇققا بىر قەدەم يېقىنلىشىپ، دېموكراتىيەدىن بىر قەدەم يىراقلىشىدىغان گەپ.

ئىجتىمائىي باراۋەرلىك دېگىنىمىز، ھەر بىر ئادەم ھەقسەت، ئەمما ۋاستە ئەمەس دېگەننى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر ۋاستە دېيىش توغرا كەلسە، ھۆكۈمەت ۋاستە، سىياسىي پارتىيە ۋاستە بولىدۇ. ھەر قانداق ئادەم سالاھىيەت ۋە قەدىر - قىممەتتە باراۋەردۇر، ئۇ ھەرگىز يۇقىرى - تۆۋەن،

ئىمتىياز ھەممىلا ئەمەلداردا بولۇشى ناتايىن بولسىمۇ، ئەمما ئالدىدىكىسى چىرىكلەشسە، كېيىنكىسى ئۇنىڭ ئورنىنى باسىدىغان خەتەرلىك ئەھۋالنىڭمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. كېسەل تەرەققىي قىلىپ رايون باسقۇچىغا يەتكەندە، ئۇنى ساقايتىش مۇشكۈل. بىر ئادەمنى ساقايتىشنىڭ تەسلىكى، بىر ئىمتىياز قاتلىمىنى ساقايتىشنىڭ تېخىمۇ تەس ئىكەنلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. كۆز ئالدىمىزدىكى جىددىي ئىش شۇكى، دەرھال دورا يەپ، ئوكۇل ئوردۇرۇشمىز كېرەك. ئەڭ ياخشى ئوكۇل-دورا-ئاساسى قانۇنلۇق سىياسەت ۋە قانۇن-تۈزۈم. ئۇنداق قىلماي، ھەر قانچە يالماپ-تۆشىگەن بىلەنمۇ، بۇ خۇددى كۈدە ئورۇغاندەك بىر ئىش بولۇپ قالىدۇ. دە، كېسەلنى داۋالدۇق دېگەن بىلەن جاننى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ. ئاقىۋەتتە يالماپ يۈتۈۋەتكىنىمىز باراۋەرلىك بولىدۇ، شۇنداقلا ئۆزىمىزمۇ نابۇت بولىمىز.

مۇ رەن ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «فېلىيەتونلار گېزىتى» نىڭ 2009-يىلى 25-ئاۋغۇست (2151-سان) سانى 1-بەت باش ئىستوندىن راخمانجان رۇسۇل سولتاني تەرجىمە قىلغان. تىلماچ: شىنجاڭ يېزائىگىلىك رادىيو-تېلېۋىزىيە مەكتىپى پەيزىۋەت شۆبىسىدىن.

تاشقى پىلانېتا ئادىمىنىڭ سوۋغىسى

مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىمۇ مۇھىتنىڭ ئۈزۈكسىز ئاچارلىشىشى تۈپەيلىدىن ئېغىر تەھدىتكە دۇچ كەپتۇ. تاشقى پىلانېتا ئادىمى يەنە نۇرغۇن يىللار ئۆتكەندىن كېيىن، يەر شارغا قايتا ساياھەت قىلغىلى كەلگەندە، كىشىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن، يەر شاردىن ئايرىلىدىغان كۈننىڭ ئالدىنقى كۈنى كەچتە، بىر قېتىملا ئىشلىتىشكە بولىدىغان ئىككى دانە سوۋغىنى يەرشارى بويىچە ئەقىللىق ئىككى كىشىگە بېرىشنى قارار قىپتۇ.

تاشقى پىلانېتا ئادىمى بىرىنچى سوۋغىنى چيەنداۋ شاڭشەن ئەپەندىگە بېرىپتۇ. ئۇ «ئىمپېرىيە سۇ ساپلاشتۇرۇش گۇرۇھى» نىڭ باش لىدىرى بولۇپ، دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ ۋە سودىسى ئەڭ راۋاج تاپقان سۇ ساپلاشتۇرۇش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن.

يېرىم كېچىدە، تاشقى پىلانېتا ئادىمى سوۋغىنى تاتلىق ئۇخلاۋاتقان شاڭشەن ئەپەندىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، تاشقى پىلانېتا ئادەملىرىنىڭ ئۆزگىچە تەلەپپۇزى بىلەن مۇنداق دەپتۇ: «چيەنداۋ شاڭشەن ئەپەندىم، ياخشىمۇ سىز؟ مەن تاشقى پىلانېتا ئادىمى، سىزگە بەرمەكچى بولغان بۇ نەرسە سىلەردىكى كومپاسقا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ تاشقى پىلانېتا

مەسىلىسى بولماستىن، بەلكى بىر قۇتۇپتىكىسى كەمبەغەللىر، يەنە بىر قۇتۇپتىكىسى بىر قىسىم ئەمەلدار بايلار مەسىلىسىدۇر. بۇ ئەمەلدار بايلار ئوتتۇرىدىكىلەر بولماستىن، بەلكى ئەمەلىي مەنپەئەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر. ئەمەلىي مەنپەئەتكە ئېرىشكۈچىگە قانداق تۈزگۈزۈش-يولۋاس بىلەن تېرىسى ھەققىدە سودىلاشقانداك بىر ئىش، خالاس. ئىلگىرى، ئەمەلدارلار سودىگەرلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالدى، دېيىلەتتى. ھازىر بولسا تىل بىرىكتۈرۈپ ئاۋارە بولمايلا ئاللىقاچان بىرلىشىپ كەتتى. دادىسى ئەمەلدار بولسا، ئوغلى سودىگەر، ئېرى ئەمەلدار بولسا، خوتۇنى سودىگەر، توقال-ئويناشلىرىمۇ سودىگەر تۇرسا، بۇ ئادەملەردىن ئاز-تولا بولسىمۇ باراۋەر ئىشلارنى قىلىدۇ دەپ ئۈمىد كۈتۈش-ساراڭنىڭ چۈشەنگىنىدەك بىر ئىش. ئۇلار تېخىمۇ چوڭ تەڭسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن.

بۇ ئۈچ خىلنىڭ ھەممىسى ئىمتىياز بىلەن قارىمۇ قارشى مەيداندا تۇرىدۇ. بىرىنچى خىلى، سىياسىي ئىمتىيازغا قارشى تۇرىدۇ. ئىككىنچى خىلى، ئىجتىمائىي ئىمتىيازغا قارشى تۇرىدۇ. ئۈچىنچى خىلى، ئىقتىسادىي ئىمتىيازغا قارشى تۇرىدۇ. جۇڭگودىكى ئىمتىياز ئاساسلىقى ئەمەلدارلىق ئىمتىيازى. شۇڭا ئىمتىيازغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئۆزى ئەمەلدارلارنىڭ ئىمتىيازغا قارشى تۇرۇشتۇر. بۇنداق

نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرى، يەر شارغا ساياھەتكە كەلگەن تاشقى پىلانېتا ئادىمى، يەرشارىدىن كېتىش ۋاقتىدا تېخىچە قالاق ھالەتتە تۇرغان، ھەم ئۇرۇش-تالاشلار بىلەن بەند بولۇپ يۈرگەن كىشىلەرگە، تاشقى پىلانېتنىڭ يۈكسەك تەرەققىي تاپقان ئىلىم-پەن تېخنىكىسىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن، مەڭگۈلۈك سىر بولۇپ كېلىۋاتقان بىر سوۋغا-مىسر پىرامىداسىنى ئالاھىتەن قالدۇرۇپ كېتىپتۇ.

نەچچە مىڭ يىلدىن كېيىن، تاشقى پىلانېتا ئادىمى ھازىرقى زامان ئادىمى قىياپىتىگە كىرىپ، مەخپىي ھالدا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتتە بوپتۇ. بۇ چاغدا، يەرشارى ئاللىقاچان 2068-يىلىغا قەدەم قويغان بولۇپ، ئىنسانلار جەمئىيىتى يۈكسەك دەرىجىدىكى ماددىي مەدەنىيەت دەۋرىگە كىرىپ بولغان بولسىمۇ، يەر شارى كىشىلەرنىڭ ياشاش مۇھىتى ئىنتايىن بۇزۇلۇپ كەتكەن ئىكەن. يەر شارىنىڭ ھاۋاسى ۋە سۈيى ئومۇميۈزلۈك ھالدا ئېغىر دەرىجىدە بۇلغانغان بولۇپ، پاكىز، ساپ سۇ ۋە ساپ ھاۋا ناھايىتى ئەتىۋار بولۇپ قاپتۇ. يەرشارىدا رايون كېسىلىدىنمۇ قورقۇنچلىق بولغان خىلمۇخىل غەلىتە كېسەللىكلەر ئارقا-ئارقىدىن پەيدا بوپتۇ. يەر شارىدىكى تۈرلۈك ھايۋانات-ئۆسۈملۈكلەرنىڭ

سوۋغىسىنى كۆرۈپتۇ ھەم ئۇنىڭ تاپىلغانلىرىنى ئېسىگە ئايتتۇ. بىراق، تاشقى پىلانېتا ئادىمى تاشقى پىلانېتىغا قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي مەلۇم بىر كۈنى، تاشقى پىلانېتىدا تارقىتىلىش مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغان «كائىنات ھەققىدە قىسسە» ناملىق بىر گېزىتنى كۆرۈۋېتىپ يەر شارىغا مۇناسىۋەتلىك تاسادىپىيلا ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان، بىر خەۋەرگە كۆزى چۈشۈپتۇ: «ئالەم جىسىملىرى تەتقىقات مەركىزىنىڭ مەلۇماتىدىن دەلىللىنىشىچە، يىراقتىكى تاشقى پىلانېتا - يەرشارىدىكى ھاۋا ۋە سۇ مەنبەسىنىڭ كۆزنى يۇمۇپ- ئاچقۇچە ناچارلىشىپ كېتىشى نەتىجىسىدە، يەرشارى ئادەملىرى بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدىلا مىليون يىللار ئىلگىرىكى دىنوزاۋرلارغا ئوخشاش يەر شارىدىن ئىز- دېرەكسىز يوقالدى!»

«يەر شارىدىكى ئىنسانلار مىليون يىللار ئىلگىرىكى دىنوزاۋرلارغا ئوخشاش يەر شارىدىن ئىز- دېرەكسىز يوقالدى؟!» تاشقى پىلانېتا ئادىمى ھەيرانلىقنى باسالماي قايتۇ ھەم ئۆز- ئۆزىگە «مەن» سۇ مەنبەسىنىڭ دەۋرىنى بەلگىلەش كومپاسى، ۋە «ھاۋا مەنبەسىنىڭ دەۋرىنى بەلگىلەش كومپاسى» نى يەر شارى بويىچە ئەڭ ئەقىللىق ئىككى ئادەمگە بەرگەن ئەمەسمىدۇم؟ ئەجەب ئۇلارنىڭ ھەممىسى...»

تاشقى پىلانېتا ئادىمى بىر نېمىنى ئېسىگە كەلتۈرگەندەك بولۇپ، پۇشايماق قىلىپتۇ.

قوشۇمچە:

بۇ دۇنيانى راستتىنلا چۈشىنىپ بولغىلى بولمايدۇ، بەزى خىياللار ئالدىن ئېيتىلغان بولىدۇ، ئالدىن ئېيتىلغان بەزى سۆزلەر رېئاللىققا ئايلىنىپ قالىدۇ. مەسىلەن، ئىنسانلارنىڭ ئاي شارىغا چىقىشى، يەر شارىنىڭ بۇلغىنىشى... قاتارلىقلار. بۇ ئىلمىي فانتازىيەلىك ھېكايىنىڭ رېئال ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ بىزگە ئاتموسفېرا، سۇ مەنبەسى، تۇپراق قاتارلىقلارنىڭ كۈندىن- كۈنگە بۇلغىنىشى ھەققىدە تەنھەمۇ ئېچىنىشلىق ئىش ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. شۇڭا بىز مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ تايانچىسى، گۈزەل ئەھمىيەت بىچارە يەر شارى ئائىلىمىزنى قوغدىشىمىز، ھەر بىر تامچە سۇ، ھەر بىر غېرىچ تۇپراقنىمۇ قەدىرلىشىمىز كېرەك. ئەگەر راستتىنلا بىر كۈنى «ئىنسانىيەت كۆرىدىغان ئەڭ ئاخىرقى بىر تامچە سۇ ئۆزىنىڭ كۆز يېشى» دەك ئىش يۈز بېرىپ قالسا، بۇ بەكمۇ ئېچىنىشلىق ئىش بولمايدۇ؟!»

ئادەملىرىنىڭ يۇقىرى پەن - تېخنىكىلىق مەھسۇلاتى، «سۇ مەنبەسىنىڭ دەۋرىنى بەلگىلەش كومپاسى» دەپ ئاتىلىدۇ، ئۇنىڭ كارامەت رولى بار. ھازىر يەر شارىنىڭ سۇ مەنبەسى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كېتىپتۇ. سىز دۇنيا بويىچە ساپ- پاكىز سۇنىڭ يەرشارى ئادەملىرى ۋە باشقا ھايۋانات- ئۆسۈملۈكلەرگە نىسبەتەن قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئەڭ ياخشى بىلىدىغان ئادەم. شۇڭا سىز بۇ كومپاسىتىكى دەۋر رەقەم بەلگىلىرىنى ئېسىڭىزدە چىڭ ساقلىشىڭىز كېرەك. بۇنىڭدىكى ھەر بىر كىچىك كاتەكچە يەرشارىدىكى 500 يىللىق ۋاقىتقا ۋەكىللىك قىلىدۇ. كومپاس ئۆستىدىكى مېتال تاياقچە بولسا دەۋر ئىستېرېلىكىسى. سىز پەقەت ئۇنىڭدىكى ئىستېرېلىكىنى سائەت ئىستېرېلىكىسى يۆنىلىشىنىڭ تەتۈرىسىچە بوشقىنە بىر كاتەك سۈرۈپ قويسىڭىزلا يەر شارىدىكى بارلىق سۇ مەنبەسى دەرھال 500 يىل ئىلگىرىكى ھالەتكە قايتىدۇ. بۇ چاغدا 2068- يىلىدىكى يەرشارى ئادەملىرىنىڭ كۆرىدىغىنى 1568- يىلىدىكى تېخى سانائەت ئىنقىلابى پارتلىمىغان ۋاقىتتىكى تاغ، دېڭىز سۇلىرى بولۇپ، ئېقىۋاتقان ئۆركەشلەۋاتقانلىرىنىڭ ھەممىسى سۇپسۇزۇك، تەبىئىي ساپ سۇلاردۇر.»

تاشقى پىلانېتا ئادىمى گېپىنى تۈگىتىپلا تۇمانغا ئايلىنىپ غايىپ بولۇپتۇ. ئۇ تاڭ ئېتىشتىن ئىلگىرى ئىككىنچى سوۋغىنى بېرىپ بولۇشى كېرەك ئىدى. بۇ سوۋغىمۇ ئوخشاشلا كومپاس شەكىللىك بولۇپ، ئۇنىڭمۇ ئوخشاشلا دەۋرىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بەلگىلەر ۋە دەۋر ئىستېرېلىكىسى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى «ھاۋا مەنبەسىنىڭ دەۋرىنى بەلگىلەش كومپاسى» ئىدى. ئۇنىڭمۇ ئوخشاشلا كارامەت رولى بولۇپ ئىستېرېلىكىنى سائەت ئىستېرېلىكىسىنىڭ تەتۈرىسىچە بوشقىنە بىر كاتەك سۈرۈپ قويسىلا يەر شارىدىكى ھاۋا دەرھال 500 يىل ئىلگىرىكى ساپ ھاۋا دەۋرىگە قايتاتتى. تاشقى پىلانېتا ئادىمى «ھاۋا مەنبەسىنىڭ دەۋرىنى بەلگىلەش كومپاسى» نى شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن روجقا بېرىپ، تاشقى پىلانېتا ئادەملىرىنىڭ ئۆزگىچە تەلەپپۇزى بىلەن ئۇنىڭغا مۇنداق دەپتۇ: «روج ئەپەندىم، سىز بولسىڭىز دۇنيا بويىچە ساپ ھاۋا ئىشلەپچىقىرىش مۇتەخەسسسى، سىز ساپ ھاۋانىڭ يەرشارى ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىملىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلىسىز. سىز ئويغانغان ھامان كومپاسىتىكى دەۋر ئىستېرېلىكىسىنى سائەت ئىستېرېلىكىسىنىڭ تەتۈر يۆنىلىشى بويىچە بوشقىنە بىر كاتەك سۈرۈپ قويسىڭىزلا، يەر شارىدىكى ئىنسانىيەت ۋە بارلىق ھايۋانات- ئۆسۈملۈكلەر دەرھال 500 يىل ئىلگىرىكى يوپۇرماق ۋە ئوت- چۆپ پۇرىقى كېلىپ تۇرغان ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالالايدۇ.»

تاڭ يورۇغان چاغدا، چيەنداۋ شاڭشەن ئەپەندىم بىلەن روج ئەپەندىم ئويغىنىپ تاشقى پىلانېتا ئادەملىرىنىڭ

شۇ جاڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «تاللانغان قىسقا ھېكايىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 2009- يىللىق 24- سانىدىن ئابباس ئۆمەر ئەلقۇت تەرجىمە قىلغان. تىلماچ: خوتەن ناھىيە خانىپىرىق يېزا سېرىقتۆي ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى.

بىر تۈركۈم ئوبرازلىق شېئىرلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان شېئىرىيىتىنىڭ يۈكسىلىشىگە؛ «ئېلىپبە»، «تىل دەرسى»، «ئوقۇش كىتابى»، «گرامماتىكا» قاتارلىق دەرسلىكلەر ئارقىلىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر دەرسلىك قۇرۇلۇشىغا؛ تۈزۈش، بېكىتىشكە قاتناشقان «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا ۋە تەلەپپۇز لۇغىتى»... قاتارلىق ئەمگەكلىرى ئارقىلىق رايونىمىزدىكى لۇغەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىپ تۆھپە قوشقان پېشقەدەم لۇغەتشۇناس، تىلشۇناس، شائىر غەنىزات غەيۇرانى (1930—2007.11.28) نى ھۆرمەت بىلەن ياد ئېتىمىز.

— «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

مەمتىمىن كېرەم فوتوسى

بۇمۇ بىر يول ...

《新疆文化》（维吾尔文）

综合性文学双月刊

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅

主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所

编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部

国际标准刊号：ISSN1008—6498

国内统一刊号：CN65—1073/I

海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部

代理者地址：中国北京朝阳区工体东路16号

P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China

海外发行代号：6498BM

发行范围：国内外发行

地址：乌鲁木齐市文化路28号百川大厦10楼

邮编：830011 电话：(0991) 2856942

印刷：《新疆日报》印务中心

发行：乌鲁木齐市邮局

订阅：全国各地邮局

邮发代号：58—22 定价：6元

《سنجاڭ مەدەنىيىتى》 2011-يىلى 1-سان (ئومۇمىي 307-سان)

(قوش ئايلىق ئونئۆپر سال ئەدەبىي ژورنال)

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارتى

چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر سەنئەت تەتقىقات ئورنى

تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «سنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008—6498

مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65—1073/I

چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب

ئىمپورت - ئېكسپورت (گۇرۇھى)

باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى

چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالىت نومۇرى: 6498BM

مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ

ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى مەدەنىيەت يولى 28-نومۇر بىيچۈەن سارىيى 10-قەۋەت

پوچتا نومۇرى: 830011 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942

باسقۇچى: «سنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ

مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 22 — 58 باھاسى: 6 يۈەن